

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ŞEYHÜLİSLÂM EBUSSUÛD EFENDİ VE FIKIH
RİSÂLELERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Emeti ÇALIŞKAN

**Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Pehlul DÜZENLİ

Ağustos 2017

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ŞEYHÜLİSLÂM EBUSSUÛD EFENDİ VE FIKIH
RİSÂLELERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emeti ÇALIŞKAN

**Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Pehlul DÜZENLİ

Ağustos 2017

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ŞEYHÜLİSLÂM EBUSSUÛD EFENDİ VE FIKIH
RİSÂLELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emeti ÇALIŞKAN (147213029)

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Bu tez 18/08/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Pehlul DÜZENLİ Yrd. Doç. Dr. Mustafa KELEBEK Yrd. Doç. Dr. Ahmet ALABALIK

Jüri Başkanı

- ☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzeltme

Jüri Üyesi

- ☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzeltme

Jüri Üyesi

- ☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyân ederim.

Emeti ÇALIŞKAN

9 Ağustos 2017

ÖNSÖZ

XVI. asır itibariyle uygulanan fetih politikası ile en geniş sınırlarına ulaşan Osmanlı Devleti, maddî ve manevî sahada sağlanan üstünlükle de adından söz ettirmeyi başarmıştır. Cihan devleti olarak nitelendirilen bu devlet İslâmî bir telakki ile kurulmuş olup ilme ve ulemâya ayrı bir önem vermiştir. Nitekim Kanûnî döneminde Ebussuûd Efendi ile birlikte ilmiye sınıfının en üst basamağı hâline gelen şeyhülislâmlık makamı, devletin siyasî ve sosyal yapısına etki eden bir merci olmuştur. Bu dönemin en önemli temsilcilerinden biri olarak karşımıza çıkan Ebussuûd Efendi, şeyhülislâm olarak verdiği fetvalarla dönemin hukukî, sosyal ve siyasî problemlerine çözüm ve katkılar sağlamakla birlikte, müderris, kadı ve kazasker olarak da önemli görevlerde bulunmuştur.

Bulunduğu önemli görevlerin yanı sıra pek çok eser telifinde bulunan Ebussuûd Efendi yazmış olduğu *İrşâdû'l-'akli's-selîm* adındaki eseriyle Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını tefsir ederek bu alandaki sayılı âlimlerin başında yer almıştır. Şeyhülislâm olarak görev yaptığı otuz yılı aşkın bir süre içerisinde verdiği fetvalarla da döneminin hukuk ve ahlâk düşüncesi üzerinde etkili olmayı başarmıştır. İslâm hukukunun o dönemde nasıl anlaşıldığına tanıklık eden bu fetvalar, o günün yaşayış ve düşünce dünyasını yansıtmaları açısından büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte, Ebussuûd Efendi toplum içerisinde karşılaşılan birtakım problemlere dair müstakil risâleler de telif ederek çözümler sunmuştur. Öneme binâen, bu araştırma vesilesiyle Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen fıkıh sahasındaki risâleler tespit edilip tanıtılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı hukuk tarihine sağladığı katkılar sebebiyle Ebussuûd Efendi'yi tanıma ve tanıtma amacı güden bu çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yetiştiği dönem bağlamında hayatı ele alınırken ikinci bölümde asıl konumuzu oluşturan fıkıh risâleleri üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada yararlandığımız kaynakların yazma olması ve yazma eserlere has okunma zorluğu, nüsha farklılığı ve temin etme gibi problemlerin bulunması sebebiyle çalışmanın hatadan münezze olmama ihtimali ifade edilmekle birlikte mukayeseli bir metod izlenerek doğru sonuçlara ulaşılmaya çalışıldığı dile getirilmelidir. Bununla birlikte, tespiti yapılan bu eserlerin bazılarında müstakil çalışmalar bulunsa da büyük bir kısmının çalışılmayı

beklemesi hasebiyle daha sonraki araştırmalara bir nebze de olsa katkıda bulunması amacımızı hâsil edecektir.

Son olarak; öğrenim hayatım boyunca hiçbir fedakârlığı esirgemeyerek her zaman yanımda olan Aileme, hissettiğim güven destekleri ile bu yola çıkmama vesile olan değerli hocam Prof. Dr. İbrahim HATİBOĞLU'na, aynı üniversitede çalışmaktan mutluluk duyduğum kıymetli hocam Mustafa KELEBEK'e, tecrübe ve desteği ile yardımlarını esirgemeyen meslektaşım Şeyma YEŞİLYAYLA'ya, bu süreçteki bütün sıkıntılarıma ortak olan manevî kardeşim Halenur DEMİR'e, eserlere ulaşma noktasında kolaylaştırıcı imkânlar sunan Süleymaniye Kütüphanesi'ne ve gerek konunun belirlenmesi gerekse tamamlanması aşamasında hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak bu yoldaki çabama ortak olan danışmanım Yrd. Doç. Dr. Pehlul Düzenli'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Emeti ÇALIŞKAN

YALOVA 2017

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	iv
ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti.....	vii
Yalova University Institute Of Social Sciences Master's Thesis Abstrac	viii
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	2
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

EBUSSUÛD EFENDİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE YAŞADIĞI DÖNEM

1. HAYATI	6
1.1. Hayatı ve Tahsili	6
1.2. İlmî ve Siyâsî Kişiliği	14
2. ESERLERİ.....	21
A. TEFSİR ALANINDAKİ ESERLERİ	22
1. İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm	22
2. Hâşiye ale'l-Keşşâf	23
3. Risâletü'l-Mevlâ Ebussuûd alâ Hâşiyeti'l-Keşşâf li's-Seyyid eş-Şerif bi enne'l-besmele hel mine'l-Kur'ân.....	23
4. Ta'lika ale'l-Beydâvî	23
B. HUKUK ALANINDAKİ ESERLERİ.....	24
1. Fetâvâ-yı Ebussuûd	24
2. Ma'rûzât.....	25
3. Kanunnâmeler	25
4. Fıkıh Risâleleri.....	26
C. DİL VE EDEBİYAT ALANINDAKİ ESERLERİ	26
1. Galatât-ı 'Avâm	26
2. Risâle müteallika bi bahsi'l-izâfe fî Kâfiyeti İbni'l-Hâcib	27
3. Risâletün fi'l-fark beyne'l-makâm ve'l-mukâm	27
4. Kasîdetü'l-mîmiyye	27
5. Kasâidü'l-'Arabiyye.....	28

6. Münşeât.....	28
7. Mecmuâ-i Deavât.....	28
3. YAŞADIĞI DÖNEM.....	29
3.1. Siyasî Durum	29
3.2. İlmî Durum.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

FIKİH RİSÂLELERİ VE KULLANDIĞI KAYNAKLAR

1. FIKİH RİSÂLELERİ	35
1.1. HİDÂYE'YE DAİR HÂŞİYELER.....	35
1.1.1. Hâşiye ale'l-Hidâye.....	35
1.1.2. Tehâfütü'l-emcâd fî evvel-i Kitâbi'l-cihâd	40
1.2. VAKIFLA İLGİLİ RİSÂLELER.....	41
1.2.1. Mevkıfu'l-'ukûl fî vakfî'l-menkûl	41
1.2.2. Risâle fî vakfî't-tavâhin ale'l erâzi'l-mevkûfe li'l-gayr.....	45
1.2.3. Risâletü'l-vakf.....	50
1.2.4. Risâle fî tescîli'l-evkâf.....	51
1.2.5. Risâle fî bey' il batıl ve vakfî'l-lâzım	52
1.2.6. Risâletü'l-vakf.....	52
1.3. USUL İLE İLGİLİ RİSÂLELER.....	53
1.3.1. Gamezâtü'l-melih fî evveli kasrı'l-'âmm mine't-Telvîh	53
1.3.2. Sevâkıbü'l-enzâr fî evâili kitâbi'l-Menâr.....	54
1.3.3. Risâle müteallika bi'l-usûl	55
1.4. MUHTELİF KONULARA DAİR RİSÂLELER.....	56
1.4.1. Bidâ'atü'l-kâdî li-ihtiyâcihi fî'l-müstakbel ve'l-mâzî.....	56
1.4.2. Mesh Risâlesi	59
1.4.3. Şurû't-us-salât	66
1.4.4. Mes'eletün müteallikatün bi'l-kazâi beyne'l-ibâd	70
1.4.5. Fetva Kâtiplerine Tenbih	72
1.4.6. Gedik/Süknâ Risâlesi	73
1.4.7. Ehlü'l bid'a'ya Âit Bir Risâle	74
1.4.8. Risâle fî taksîmi'l-arâzi	74
1.5. NİSPET EDİLENLER	75
1.5.1. el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrâti ve't-tefrît	75
1.5.2. Risâletü't-teğannî li Ebi's-Suûd.....	75
1.5.3. er-Risâletü'l-hasbiyye fî ş-şehâdeti'l-hasbiyye	76

2. KULLANDIĞI KAYNAKLAR	77
2.1. el-Câmi‘u’s-Sağîr.....	77
2.2. Kitâbü Ahkâmi‘l-vakf.....	77
2.3. Ahkâmü‘l-evkâf	78
2.4. el-Kâfî	78
2.5. el-Mebsût	78
2.6. Müşkilâtü‘l-Kudûrî	79
2.7. Zâdü‘l-fukahâ.....	79
2.8. Kitâbü‘l-müfid ve‘l-mezîd	79
2.9. el-Muhît.....	79
2.10. el-Fetâvâ‘l-‘Attâbiyye.....	80
2.11. Bedâiu‘s-sanâi‘	80
2.12. el-Fetâva‘l-Hâniyye	80
2.13. el-Hidâye.....	81
2.14. et-Tecnîs ve‘l-mezîd fî‘l-fetâvâ	81
2.15. Câmiu‘l-Usûl.....	81
2.16. Muhîtü‘l-Burhânî	81
2.17. ez-Zahîratü‘l-Fetâvâ.....	82
2.18. Yetîmetü‘d-dehr.....	82
2.19. el-Kunye.....	82
2.20. el-Kifâye	82
2.21. en-Nihâye.....	83
2.22. Mi‘râcü‘d-dirâye	83
2.23. Gâyetü‘l-beyân.....	83
2.24. el-Yenâbi‘	84
2.25. el-‘Înâye	84
2.26. el-Fetâva‘t-Tatarhâniyye.....	84
2.27. Mecma‘ Şerhi.....	85
2.28. el-Fetâva‘l-Bezzâziyye.....	85
2.29. Fethu‘l-Kadîr.....	85
2.30. Vikâye	85
2.31. Ğıyâsü‘l-müftîn.....	86
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA	89
ÖZGEÇMİŞ.....	99

KISALTMALAR

b.	: Bin veya İbn
bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
EKEV	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
Hız.	: Hazreti
İA	: Milli Eğitim İslâm Ansiklopedisi
md.	: Madde
nr.	: Numara
ö.	: Ölüm tarihi
s.a.v.	: Sallallâhu ‘aleyhi ve sellem
s.	: Sayfa
Slm. Ktp.	: Süleymaniye Kütüphanesi
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
t.y.	: Tarihsiz
thk.	: Tahkîk
vr.	: Varak
y.y.	: Yayın yeri yok
yay. haz.	: Yayına Hazırlayan

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Tezin Başlığı: Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fıkıh Risâleleri	
Tezin Yazarı: Emeti ÇALIŞKAN	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Pehlul DÜZENLİ
Kabul Tarihi: 18.08.2017	Sayfa Sayısı: VIII+ 99
Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri	Bilimdalı: Temel İslam Bilimleri
Osmanlı Devleti'nin kurum ve kurallarının netleştiği bir dönem olması sebebiyle her bakımdan zirve dönemini yaşadığı XVI. yüzyılda müderris, kadı ve kazaskerlik gibi önemli görevlerin yanı sıra otuz yılı aşkın bir süre şeyhülislâmlık makamında bulunan Ebussuûd Efendi, bu makamın ilmiye sınıfının en üst kurumu haline gelmesinde büyük bir etkiye sahiptir. Nitekim gerek bu süreç içerisinde verdiği fetvaları gerekse müstakil konularda telif ettiği risâleleri ile İslâm Hukuku'nun Osmanlı Devleti içerisindeki uygulamalarına büyük katkılar sağladığı aşikârdır. Bu sebeple Ebussuûd Efendi'ye âit eserlerin tespiti, o dönemin hukuk problemlerini ve çözüm önerilerini yansıtması bakımından büyük önem arz etmektedir. Ebussuûd Efendi'yi konu edinen bu çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın yöntemi, sınırları ve kaynaklarından bahsedilmiştir. Birinci bölüm olarak ele alınan kısımda ise Ebussuûd Efendi'nin hayatı, eserleri ve yaşadığı dönem üzerinde durularak araştırmaya esas teşkil eden fıkıh risâlelerinin müellifinin ilim ve düşünce dünyasını oluşturan zemin ele alınmıştır. Araştırmamızın asıl konusunu oluşturan ikinci bölümde ise Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen fıkıh konulu risâlelerin tespit ve tanımları yapılarak âdiyet problemleri giderilmeye gayret edilmiştir. Ebussuûd Efendi'ye âit olan risâleler konularına göre tasnif edilerek muhtevaları hakkında bilgi verilmeye çalışılırken ona âit olmayanlardan kısaca bahsedilmiştir. Ardından Ebussuûd Efendi'nin araştırmamıza konu olan telifâtında istifade ettiği kaynakların tespiti yapılarak her biri hakkında kısa bir bilgi verilmiştir.	
Anahtar kelimeler: Osmanlı, Şeyhülislâm, Ebussuûd, Risâle.	

Yalova University Institute Of Social Sciences Master's Thesis Abstract

Title of Thesis: Shayk al-Islam Ebussuûd Effendi and his Jurisprudence Epistles	
Author: Emeti ÇALIŞKAN	Advisor: Assoc. Prof. Pehlul DÜZENLİ
Date of Acceptance: 18.08.2017	Number of Pages: VIII + 99
Department: Basic Islamic Sciences	Discipline: Basic Islamic Sciences
Ebussuûd Effendi who was Shayk al-Islam for more than thirty years as well as having been in important duties such as mudarris, cadi and kadi-ul asker in XVI century when Ottoman Empire lived its peak period in every aspect because it is a period when institutions and rules were clear, had a strong impact on making this duty the highest institution of the ulama. Hence, it is evident that he contributed a lot to applications of Islam Law in Ottoman Empire with both his fetwas in that period and his epistles which he compiled on separate subjects. Therefore, detecting works of Ebussuûd Effendi is very important in terms of the fact that it reflects law problems and solution recommendation of that period. This study which focuses on Ebussuûd Effendi includes an introduction and two parts. In the introduction part, method, borders and resources of the research. In the first part, the base which compromise the science and thought world of the writer of the main subject of the research jurisprudence epistles are handled by focusing on life, works of Ebussuûd Effendi and his period. In the second part which is main subject of our research, it is aimed to eliminate belonging problems by defining and introducing jurisprudence themed epistles related with Ebussuûd Effendi. While epistles of Ebussuûd Effendi are sorted out according to their subjects and information is given about their contents, the ones which do not belong to him are talked about briefly. Then, by detecting resources used by Ebussuûd Effendi in his works which are subject of our research, brief information is given about each of them.	
Keywords: Ottoman, Shayk al-Islam, Ebussuûd, Epistle.	

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Kuruluşundan itibaren İslâm hukukunu Hanefî mezhebi bağlamında hassasiyetle uygulamaya çalışan Osmanlı Devleti, bunun bir gereği olarak ulemâ sınıfının ihtiyaç duyduğu desteği sağlamak amacıyla medreseler kurmuş ve vakıflar tesis etmiştir. Toplum içinde ortaya çıkan yeni problemlerin çözümünde de bu medreselerde yetişmiş kadı ve müftülere başvurmuştur. Devlet içerisinde önemli bir role sahip olan bu kadı ve müftüler toplumsal ve siyasî yapı üzerinde etkili olmuşlardır. Osmanlı'nın her bakımdan zirve olarak adlandırıldığı bir dönemde kadılık ve müftülük görevinde bulunan Ebussuûd Efendi de, bu dönemin önde gelen isimlerinden biri olmuştur.

Ebussuûd Efendi, başta fetvaları olmak üzere dönemin gündemini meşgul eden vakıf, para vakfı, mestler üzerine mesh, arazi, kadılık mesleğinin hükmü ve gedik hakkı gibi birtakım konularda yazdığı risâleleri ile Osmanlı hukuk tarihinin gelişim süreci içerisinde etkin bir rol oynamıştır. Onun tefsir ve fetvaları hakkında çeşitli araştırmalar bulunmakla beraber fıkıh risâlelerinin yeterli ilgiyi görmediği gözlemlenmiş ve bu çalışmada onun fıkha dair risâleleri ele alınmıştır. *Vakfî'l-menkûl*, *Bidâ'atü'l-kâdî*, *Sevâkıbü'l-enzâr* gibi bazıları hakkında müstakil çalışmaların bulunduğu bu risâleler, kütüphane kayıtları, nispetler ve muhtevaları itibariyle incelemeye tabi tutularak, bu çalışmada bir bütün halinde ele alınmıştır.

Yapılan araştırmada Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen risâleler tek tek incelenmiş, ona âit olanlar olmayanlardan ayırt edilerek risâle standartlarına uygun bulunanlar tespit edilmiştir. Risâle niteliğini taşıyan eserlerin muhtevalarına girilerek konular ve işleniş biçimi hakkında özet bilgi verilmiştir. Ardından söz konusu risâlelerde kullanılan fıkıh kaynakları ele alınarak kısaca tanıtılmıştır. Böylece Ebussuûd Efendi'nin fıkıh risâleleri hakkında daha sağlıklı tespit ve tahliller yapılarak ilim dünyasına tanıtılması amaçlanmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

XVI. yüzyılın önemli simalarından biri olarak karşımıza çıkan Ebussuûd Efendi'nin genelde hayatı ve eserlerinin ele alındığı bu çalışmada özelde fıkıh risâleleri üzerinde bir araştırma metodu izlenerek âdiyet tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Fıkıh risâlesi olarak tespit edilen eserler için Türkiye Yazma Eserler Kurumu'nun hazırladığı Türkiye Yazmaları içerisinde bir tarama yapılmıştır. Bu tarama sonucunda Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen fıkıh konulu risâlelerin tamamının Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcut olduğu görülmüştür. Bu sebeple çalışma esnasında Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazma nüshalardan istifade edilmiştir. Yapılan araştırmada Ebussuûd Efendi'nin bizzat kendisine âit olan fıkıh risâleleri, risâle adı altında kaydedilip asıl itibariyle risâle özelliği taşımayan fetva metinleri, farklı isimler altında kaydedilen aynı risâleleri ve kendisine âit olduğu zannedilerek Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen fıkıh risâleleri tespit edilip ayıklanmaya çalışılmıştır.

Âdiyet tespiti yapılırken öncelikle kütüphane kayıtlarının işaret ettiği nüshalar üzerinde bir araştırma yapılarak eserin serlevha, mukaddime, ferağ ve fihrist kayıtlarında müellife işaret eden isim ve nisbe tespitleri dikkate alınmıştır. Ardından *Keşfü'z-zunûn*, *Hediyetü'l-ârifîn* ve *Osmanlı Müellifleri* gibi kaynaklarda eser hakkında mevcut bir bilginin bulunup bulunmadığı incelenerek yapılan tespitlerin kuvvetlendirilmesine gayret edilmiştir.

Bazı fetva metinlerinin fıkıh risâlesi başlığı altında kaydedilmesi Ebussuûd Efendi hakkında çalışma yapan birtakım araştırmacıların bu metinleri müstakil bir risâle olarak ele almasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada, fetva metinlerinin genel özelliği olan 'süile-ecâbe/mes'ele-cevap' formatı ve fetvaların sonunda yer alan 'ketebehû' ibaresi üzerinden hareket edilerek bu formatın dışında belli bir konuyu açıklığa kavuşturmak için kitap telif üslûbu ile kaleme alınan eserler risâle kapsamında değerlendirilmiştir.

Çok yönlü bir ilim adamı olması sebebiyle pek çok araştırmaya konu olan Ebussuûd Efendi ile ilgili bu çalışma hazırlanırken, H. Nihal ATISIZ, Ertuğrul DÜZDAĞ, Ahmet AKGÜNDÜZ, Abdullah DEMİR ve Pehlul DÜZENLİ gibi araştırmacıların çalışmalarından istifade edilerek bazıları üzerinde müstakil çalışmaların

da bulunduğu fıkıh risâlelerinin tamamının tespitine gayret edilmiştir. Hakkında müstakil çalışma bulunan fıkıh risâleleri genel bir tanıtıma tabi tutulurken herhangi bir araştırmaya konu olmamış risâleler içerik yönü ile de ele alınmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
EBUSSUÛD EFENDİ’NİN HAYATI, ESERLERİ VE YAŞADIĞI
DÖNEM

1. HAYATI

Osmanlı Devleti'nin 'yükselme' olarak adlandırılan bir döneminde doğup yetişmesi ve bu dönem içerisinde pek çok önemli görevlerde bulunması sebebiyle Osmanlı âlimleri arasında yüksek bir mevki sahibi olan Ebussuûd Efendi'yi anlamak için onun hayatını tanımak gerekir. Bu sebeple burada yaşadığı dönem bağlamında tahsil sürecine ve kişiliğine değinilmeye çalışılacaktır.

1.1. Hayatı ve Tahsîli

Osmanlı Devleti'nin on dördüncü Şeyhülislâmı olan Ebussuûd Efendi'nin asıl adı Muhammed b. Şeyh Muhyiddîn b. Muhammed b. Mustafâ'dır. Adının Muhammed veya Ahmed¹ olduğu yönünde farklı görüşler bulunmakla birlikte genel kanaat Muhammed olduğu yönündedir.² Ebussuûd Efendi'nin, bir görüşe göre İstanbul civarındaki Müderris/Metris Köyü'nde,³ diğer görüşe göre ise vakfiyesinde bulunan "İskilip'te doğdu"⁴ şeklindeki kaydına binaen de İskilip'te doğduğu ifade edilmekle birlikte ikinci görüş daha çok kabul görmüştür. Doğum tarihi hakkındaki yaygın görüş ise 17 Safer 896 (30 Aralık 1490) olduğu yönündedir.⁵

İskilip'te doğduğu görüşüne binaen el-İskilîbî⁶ nisbesiyle anılan Ebussuûd Efendi, el-İmâdî nisbesiyle de meşhur olmakla birlikte bunun bir beldeye nisbet mi yoksa lakap mı olduğu konusu tartışılmıştır.⁷ Müftülenâm, Şeyhülislâm, Sultânü'l-Müfessirîn,

¹ Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, İstanbul, 1306, I, 722; Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, Maârif-i Celîle, İstanbul 1955, II, 253.

² Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-Hadâik*, İstanbul 1989, II, 183; Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Haneîyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, t.y, s. 81-82.

³ Atâî, *Hadâik*, II, 183; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İkdâm Matbaası, y.y., 1314, I, 402; Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, I, 722; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaâ-i Âmire, İstanbul 1333, I, 225-226.

⁴ Âşık Çelebi, *Zeylû's-Şekâik*, thk. Abdurrezzak Berekât, Dâru'l-Hidâye, Kahire 1428/2007, s. 129; Baysun, M. Cavid, "Ebüssuûd", *İA*, IV, 92.

⁵ Atâî, *Hadâik*, II, 183; Leknevî, *Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 81; İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 253; Akgündüz, Ahmet, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, X, 365.

⁶ Âşık Çelebi, *Zeylû's-Şekâik*, s. 128; Leknevî, *Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 82.

⁷ Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, X, 365; Düzenli, Pehlul, *Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvaları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2012, s. 39-40.

Hâtimetü'l-Müfessirîn, Muallim-i Sâni, Allâme-i Küll, Hoca Çelebi, Ebû Hanîfe-i Sâni,⁸ Hüve'd-din ve'd-dünyâ, Hüve'l-lafz ve'l ma'nâ, Hüve'l-gâyetü'l-kusvâ, Hüve'z-zirvetü'l-'ulyâ, Müfni'l-bide'i ve'l-âsâm, Sâhibü ezyâlî'l-ifdâl ve'l-is'âd, Sâhibü'l-irşâd b. sâhibü'l-irşâd⁹ gibi unvanlarla anılan Ebussuûd Efendi'nin, şöhret bulduğu ve kendisi tarafından da eserlerinde kullanılan 'Ebussuûd' kelimesinin, lakabı veya künyesi olabileceği ileri sürülmekle birlikte, bu ifadeyi niçin aldığı konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmadığı ifade edilmiştir.¹⁰

Ailesi o zaman Amasya'ya bugün Çorum'a bağlı İskilip'ten olup babası İskilip'e bağlı İmad (Direklibel) köyünde doğan Şeyh Muhyiddîn Muhammed Yavsî'dir.¹¹ Şehzâde Bayezid'in Amasya sancak beyliği sırasında sevgisini ve dostluğunu kazanan Muhammed Yavsî, II. Bayezid'e olan yakınlığı sebebiyle "Hünkâr Şeyhi" olarak tanınmaktadır.¹² Annesinin ise, Âşık Çelebi¹³ ve Mecdî Efendi'nin¹⁴ naklettiğine göre meşhur bilgin Ali Kuşçu'nun biraderinin kızı, Atâî'nin kaydettiğine göre ise Ali Kuşçu'nun kızı olan Sultan Hatun olduğu zikredilmiştir.¹⁵ Dedesi Mustafa el-İmâdî Ali Kuşçu'nun kardeşidir.¹⁶ Atâî'nin kaydı dikkate alındığında Ebussuûd Efendi'nin anne ve babasının amca çocukları olduğu gözükmemektedir. Ebussuûd Efendi'nin babası Yavsî Muhyiddîn Muhammed, Ali et-Tusî ve Ali Kuşçu'dan dersler almış ve tahsil sürecinin sonunda tasavvufa meyletmiştir.¹⁷ Ali Kuşçu'nun vefatı üzerine İbrahim Tebrîzî'ye bağlanan Şeyh Yavsî 920/1514-1515 senesinde İskilip'te vefat etmiş ve aynı yere defnedilmiştir.¹⁸

⁸ Peçevî, İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevî*, Matbaa-i Âmire, y.y., 1864, I, 52; Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, X, 365.

⁹ Atâî, *Hadâik*, II, 183.

¹⁰ Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, X, 365.

¹¹ Peçevî, *Tarih*, I, 52; Leknevî, *Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 205.

¹² Mecdî, Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şekâik*, İstanbul 1989, I, 350.

¹³ Âşık Çelebi, *Zeylû's-Şekâik*, s. 129.

¹⁴ Mecdî, *Hadâiku's-Şekâik*, I, 351.

¹⁵ Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, X, s. 365.

¹⁶ Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, X, s. 365.

¹⁷ Mecdî, *Hadâiku's-Şekâik*, I, 349; Leknevî, *Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 205.

¹⁸ Leknevî, *Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 205; Demir, Abdullah, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 23

Tahsil süreci anlatılırken de değinileceği üzere Ebussuûd Efendi, hocalarından Seyyid Karamânî'nin kızı Zeynep Hatun ile izdivâç eylemiştir. Nakledildiğine göre, Mehmed, Ahmed, Mustafa ve Mahmud adlarında dört oğul, Hatice, Rahime ve Kerime adlarında üç kız olmak suretiyle yedi evlat sahibi olmuştur. Çocukları erken yaşta vefat eden Ebussuûd Efendi'nin soyu oğullarının en küçüğü olan Mustafa Çelebi'nin torunlarından olan Mehmed Sâdeddin'in kızı Ayşe Sıdika Hanım ile devam etmiştir. XIX. asrın ortalarına kadar on batın halinde devam eden bu neslin tamamı ilmiye sınıfından olup çeşitli medreselerde önemli görevlerde bulunmuşlardır.¹⁹

931/1524 senesinde İstanbul'da dünyaya gelen Mehmed Çelebi, Ebussuûd Efendi'nin en büyük oğludur. Babasının tedrisinden geçen Mehmed Çelebi, Muhyiddîn Fenârî'den icâzet alarak 955/1548 yılında Kasımpaşa Medresesine müderris tayin edilmiştir. Ardından Eyüp Payeliği, Sahn-ı Semân ve Sultan Selim medreselerinin de müderrisliğini ifâ eden Mehmed Çelebi, 964/1556 yılında Şam kadılığına atanmış ancak 967/1559'da bu görevinden azledilmiştir. 970/1562 tarihinde Halep kadılığına tayin edilerek bu görevi esnasında henüz kırklı yaşlarda iken 971/1563 yılında vefat etmiştir.²⁰ Oğlunun vefatına şahit olan Ebussuûd Efendi yazdığı şu mersiye ile acı ve özlemini dile getirmiştir:

Gel ey huçeste hisâl'ü melek-cemâlim gel

Tükendi hasretle tâkat-ü mecâlim gel

Seni bekâda koyup fenâ bulam derdim

Vücûd bulmadı bu endîşe-i muhâlim gel

Seninle mülk-i vücûdum tamâm âmir idi

Yıkıldı cümleten oldu harâb hâlim gel

Bu rûzigâr ise ey ebr eden yâşın seylâb

¹⁹ Atsız, Hüseyin Nihal, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967, s. 1-5; Aydemir, Abdullah, "Ebussuûd Efendi 1", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. 12, sayı 2, Mart-Nisan 1973, s. 102-103.

²⁰ Atâî, *Hadâik*, II, 42-43.

Beni de ağlatan oldur ağlaşalım gel

Niyâz-ü dâvet ise eyledin temâm ey dil

*O yâr gelmedi gel yâre biz varalım gel!*²¹

Ebussuûd Efendi'nin ikinci oğlu ise 944/1537 senesinde İstanbul'da doğan Ahmed Çelebi'dir. Nice zaman Taşköprüzâde Ahmed Efendi'nin riyasetinde ilimle meşgul olan Ahmed Çelebi, babasının tedrisinden de geçerek aile geleneği gereğince müderris olmuş ve henüz on dokuz yaşında iken 963/1555'de Rüstem Paşa medresesine tayin olmuştur. Hasekî Payesi, Sahn-ı Semân ve Şehzade medresesi müderrisliklerinde bulunan Ahmed Çelebi, zekâsıyla dikkatleri üzerine çekmiş ve Rüstem Paşa tarafından birtakım hediyelerin yanı sıra çok sayıda kitapla taltif edilmiştir.²² Hat sanatındaki şöhreti ve ezberindeki Arapça şiirlerle ünlenen Çelebi Ahmed konuşma ve yazma konusunda da mâhir idi. Ancak dönemindeki âlimlere hakaret, kötü huylu kimselerle arkadaşlık ve afyon kullanma gibi uygunsuz davranışları bulunan Ahmed Çelebi, babasının bütün çabalarına rağmen hâli üzerinde ısrarcı kalarak kullandığı afyon sebebiyle daha 26 yaşında iken 970/1563 senesinde vefat etmiş ve babasının Eyüp'te yaptırdığı sıbyan mektebi hazîresine defnedilmiştir.²³

Ebussuûd Efendi'nin soyunu devam ettiren Mustafa Çelebi 965/1557 tarihinde dünyaya gelmiştir. Tahsil hayatına babasının halkasında başlayarak mülâzemet almış ve 982/1574'de Sahn-ı Semân'da müderris olmuştur. Babasının vefatı akabinde liyakâtsizliğine dair birtakım şikâyetler sebebiyle azledilmesi üzerine İskilip'e dönerek birkaç yıllık çalışması sonucu dönemindeki pek çok ilim erbabına üstünlük kazanan Mustafa Çelebi, İstanbul'a dönerek Sahn-ı Semân, Edirne Selimiye müderrislikleri ile Selânik, Galata, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıkalarında bulunmuştur. Almış olduğu bu görevlerde kendini ispatlayan Mustafa Çelebi Anadolu ve Rumeli Kazaskerlik makamlarına da yükselerek ilimde şöhreti yakalamıştır. 1008/1599 tarihinde henüz

²¹ Atâî, *Hadâik*, II, 187-188; Ateş, Süleyman, "Ebu's-Suûd Efendi", *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, sayı 9, Temmuz 1998, s. 6.

²² Atâî, *Hadâik*, II, 33.

²³ Atâî, *Hadâik*, II, 32-33; Gültepe, Necati, *Ebussuud Efendi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1984, s. 42-46.

erken diyebileceğimiz kırk üç yaşında iken vefat ederek Eyüp Sultan'da babasının yanına defnedilmiştir.²⁴

Ebussuûd Efendi'nin oğulları arasında zikredilen Mahmud Çelebi hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmadığı bilinmektedir. Ancak Ebussuûd Efendi'nin 977 tarihli vakfiyesinde oğulları arasında Mahmud isminin zikredilmesinden ve Eyüp'te bulunan hazirede yine bu zâta âit bir mezar taşının varlığından yola çıkılarak Ebussuûd Efendi'nin Mahmud isminde bir oğlunun daha olduğu görüşü benimsenmiştir. Söz konusu mezar taşındaki kayda göre bu zâtın 963/1556 senesinde vefat ettiği belirtilmektedir.²⁵

Kızları hakkında yapılan araştırmalarda damatları dışında bir bilgiye rastlanılmamıştır. Kızlarından birini kız kardeşinin oğlu Şeyhülislâm Müeyyedzâde Abdulkadir Şeyhî Efendi ile evlendiren Ebussuûd Efendi, diğer kızlarını da Mâlulzâde Mehmed Efendi²⁶ ve Ali Cemâli Efendi'nin oğlu Fudayl Çelebi ile nikâhlamıştır.²⁷

İlk tahsîlini babası Yavsî Muhyiddîn Muhammed'den alan Ebussuûd Efendi, tamamıyla *Hâşiye-i Tecrîd-i Şerifiyye*'yi, iki defa olmak üzere *Şerh-i Miftâh* 'ı, başından sonuna tahkikli olarak *Şerh-i Mevâkîf* 'ı babasından okumuş, *Miftâhu'l-Ulûm* metnini ise ezberlemiştir.²⁸ Daha sonra Sadru'l-İfâde Müeyyedzâde Efendi (ö. 922/1516) ve Mevlâna Seyyid Karamânî'nin (ö. 923/1517) ilim halkalarında bulunmuştur.²⁹ İbn-i Kemal'den (ö. 940/1534) dersler aldığını söyleyenler bulunmakla birlikte³⁰ Ahmet İnanır İbn-i Kemal'in öğrencilerinden bahsederken, İbn-i Kemal'e öğrenci olmak bir iftihar vesilesi iken Ebussuûd'un talebesi Abdurrahman b. Cemal'e (ö. 1044/1635) verdiği icazetnâmede hocaları arasında İbn-i Kemal'e yer vermediğini ifade ederek söz

²⁴ Atâî, *Hadâik*, II, 428-429.

²⁵ Bostancı, Nimet, Ebussuûd Efendi (Ecdadı, Evladı ve Akrabaları), Basılmamış Bitirme Tezi, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 1949-1950, s. 22.

²⁶ Peçevî, *Tarih*, I, 52.

²⁷ Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu*, s. 26.

²⁸ Atâî, *Hadâik*, II, 183.

²⁹ Atâî, *Hadâik*, II, 184; Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, I, 722.

³⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 225; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1949, II, 666,673.

konusu iddiayı reddetmiştir.³¹ İlim tahsili sürecindeki başarısı Sultan Bayezid Han'ın dikkatini çekmiş ve yevmiye otuz akçe çelebi ulûfesi³² ile Sultan tarafından ödüllendirilmiştir.³³

Kısa zamanda ilim ve zekâsıyla dikkatleri üzerine çeken Ebussuûd Efendi tahsil sürecinden sonra Kemalpaşazâde tarafından 922/1516 tarihinde yirmi beş akçe ile Kengirî (Çankırı) medresesinde görevlendirilmiş ancak onun gitmekten geri durması üzerine Bursalı Şemsi Çelebi'nin vefatı akabinde otuz akçe ile İnegöl İshak Paşa medresesine müderris olarak tayin edilmiştir.³⁴ Abdullah Aydemir'in kaydettiğine göre 926/1520 senesinde buradaki görevinden azledilerek on ay kadar mâzul kalmıştır. Bu Ebussuûd Efendi'nin hayatındaki ilk ve son azludur.³⁵ Daha sonra sırasıyla olmak üzere; 927/1520'de Aşçızâde Hasan Çelebi yerine 40 akçe ile Davut Paşa medresesine, 928/1521'de Sa'dî Efendi yerine Mahmutpaşa medresesine, 931/1524'de veziri sâni Mustafa Paşa tarafından yaptırılan Gebze medresesine müderris olarak tayin edilen Ebussuûd Efendi, 932/1525 senesinde Kireşçizâde yerine Bursa Sultâniye pâyesine nâil oldu. 934/1527 tarihinde ise Abdullatif Efendi yerine Semâniye medresesinin doğusunda 'müftî' ismiyle bilinen medreseye tayin edildi. Bu makamda beş yıl kaldıktan sonra 939/1532 şevvalinde Aşçızâde Hasan Çelebi yerine Bursa kadılığına, bundan altı ay sonra yani 940/1533 Rabîu'l-âhirinde ise Sa'dî Efendi yerine İstanbul kadılığına getirildi.³⁶

Tedrice göre önce Anadolu Kazaskeri sonra Rumeli Kazaskeri olması gerekirken derece atlayarak³⁷ 944/1537 Rabîu'l-evvelinde Muhyiddîn Efendi yerine sadru'l-ulemâi'r-rum (Rumeli Kazaskeri) tayin edilen Ebussuûd Efendi, Karaboğdan (945/1538), Budin (948/1541), ve Estergon (950/1543) seferlerinde dönemin padişahı Kanûnî Sultan Süleyman'ın yanında yer almış ve Budin'in fethinden sonra şehirde ilk

³¹ İnanır, Ahmet, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015, s. 37.

³² Ulûfe: Osmanlılarda saray hizmetlileri, yeniçeri ve kapıkulu askerlerine ödenen düzenli maaş. Bkz. Mehmet Mert Sunar, "Ulûfe", *DİA*, XLII, 124.

³³ Atâî, *Hadâik*, II, 184.

³⁴ Atâî, *Hadâik*, II, 184.

³⁵ Aydemir, "Ebussuûd Efendi 1", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, s. 100.

³⁶ Atâî, *Hadâik*, II, 184.

³⁷ Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, I, 722.

Cuma namazını kıldırmıştır.³⁸ Sekiz yıl bu görevde kaldıktan sonra ise 952/1545 yılında Çivizâde Muhyiddîn Efendi'nin yerine şeyhülislâm olarak tayin edilmiştir.³⁹ Önceleri bir fetva kurumu şeklinde işleyen meşîhat makamı İbn-i Kemal ile birlikte yükselmeye başlamış Ebussuûd Efendi ile zirveye ulaşarak kazaskerliğin önüne geçmiş ve ilmiye sınıfının başında yer almıştır.⁴⁰ Düzenli, bu dönemdeki padişah-şeyhülislâm ilişkileri, dinî meselelerde verilen fetvaların ilgili kesimler tarafından takip edilmesi, Ma'rûzât ve Kanunnâme gibi Osmanlı hukuk sisteminin omurgasını oluşturan çalışmaların bu yükselişin bir göstergesi olduğunu ifade etmektedir.⁴¹ Mütevazi bir kurum olarak ortaya çıkan şeyhülislâmlık makamını ilmiye teşkilatının başına taşıyan Ebussuûd Efendi milâdî hesaba göre 28 yıl 10 ay hicrî olarak ise otuz kamerî yıl şeyhülislâmlık görevini ifâ etmiştir.⁴² Şeyhülislâmlık makamının verdiği sorumluluğu hakkıyla yerine getirmeye çalışan Ebussuûd Efendi'nin, kazaskerlik yaptığı günlerin memuriyetinin en rahat günleri olduğunu söyleyerek, "Kâdiasker olmadan bir hafta evvel rüyamda Fatih Sultan Mehmed Câmîi'nin mihrâbında kendim için bir seccâde serilmiş olduğunu gördüm. Halka imam oldum ve sekiz rek'ati edâ ettim. Sonra kâdiasker oldum. Meğer bu rüya mezkûr memuriyette sekiz yıl kalacağıma işaret imiş. Keşke ikindiye bedel yatsı namazı kılmış olsaydık." sözleriyle kazaskerlik günlerine olan özlemini latifeli bir dille ifade ettiği nakil olunur.⁴³

Talebelik yıllarından itibaren zekâ ve kabiliyetleri ile ön planda olmayı başaran Ebussuûd Efendi ile birlikte şeyhülislâmlık makamı da gereken ilgiyi görmüş ve en parlak dönemini yaşamıştır. 972/1564-65 tarihinde Ebussuûd Efendi'nin *İrşâdü'l-'akli's-selîm* isimli tefsirinin Sa'd Suresi'ne kadar olan kısmını Kanûnî'ye arz etmesi üzerine önceleri ikiyüz akçe ile kazaskerlerden daha az maaş tahsis edilen şeyhülislâmlar için üçyüz akçe zam yapılarak maaşları beşyüz akçeye yükseltilmiştir.⁴⁴

³⁸ Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, X, 365.

³⁹ Atâî, *Hadâik*, II, 84.

⁴⁰ Kazıcı, Ziya, "Osmanlılarda Şeyhülislâmlık Müessesesi", *Diyanet Dergisi*, c. 18, sayı 5, Eylül Ekim 1979, s. 294.

⁴¹ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, s. 47.

⁴² Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi ve Fetvaları Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s. 15.

⁴³ Atâî, *Hadâik*, II, 184.

⁴⁴ Peçevî, *Tarih*, I, 52.

Eserinin devamını 973/1566 Şaban'ında tamamlayarak padişaha sunan Ebussuûd Efendi yüz akçe daha zam ile şeyhülislâmlık maaşının toplam altıyüz akçeye yani üç katına yükseltilmesine vesile olmuş⁴⁵ ve bu makama ilmiye sınıfı içerisinde nüfuz kazandırmıştır. Öyle görünüyor ki, Şeyhülislâmlık makamı ne Ebussuûd Efendi'den önce ne de ondan sonra onun dönemindeki itibarı yakalayabilmiştir.

Müderreslik yılları içerisinde pek çok talebenin yetişmesine emek veren Ebussuûd Efendi yetiştirdiği şeyhülislâm, müderres, şâir ve kadı gibi II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet'in hükümdarlıklarında etkili olan pek çok talebesiyle Osmanlı ilim ve kültür hayatı içerisinde etkili olmaya devam etmiştir. Şeyhülislâm Mâulzâde Seyyid Mehmed, Abdulkâdir Şeyhî Efendi, Hoca Sâdeddin, Bostanzâde Mehmed Efendi, Sunullah Efendi, Bostanzâde Mustafa Efendi, Cenâbî Mustafa Efendi, Molla Hasan, Molla Ali, Sa'di b. Mahmud, Abdulvehhab Çelebi, Anadolu Kazaskeri Mehmed b. Abdulvehhab b. Abdulkerim, Şemseddîn Ahmed b. Bedreddin Mahmud, Emir Hüseyin b. Sinan, Anadolu Kazaskeri Cafer b. Abdunnebi, Lütfullah b. Abdunnebi, kendi torunu Abdulkerim b. Mehmed, kardeşinin oğlu Abdulfettah b. Şeyh Nasruddin, Şah Mehmed b. Sinan Yeganî, Molla Musaca, Molla Nusreddin, Molla Taceddin, Molla Sinan, Mehmed b. Mustafa, Şair Bâkî, Hâce-i Sultanî Atâullah, tezkireci Âşık Çelebi, Ebulmeyâmin Mustafa Efendi ve Ali Cemâlî Efendi'nin oğlu aynı zamanda damadı olan Fudayl Çelebi öğrencilerinin en meşhurları olarak sayılabilir.⁴⁶

Vefat tarihi farklı kaynaklara göre 982/1574⁴⁷ ve 983/1575,⁴⁸ şeklinde değişmekteyse de genel kanaat 5 Cemâziyel-evvel 982 (23 Ağustos 1574) tarihinin doğruluğu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Gerek devlet erkânı gerekse halk nezdinde itibar kazanan Ebussuûd Efendi'nin Fatih Camii'nde gerçekleştirilen cenaze törenine pek çok kişi katılmış cenaze namazı ise Muhaşşî Sinan Efendi (ö. 986/1578)⁴⁹ tarafından kıldırılmıştır. Vefat haberi duyulunca Harameyn âlimleri tarafından Mekke ve Medine

⁴⁵ Atâî, *Hadâik*, II, 184; Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Âliyye'nin Büyük Hukukçusu*, s. 34-35.

⁴⁶ Demir, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Devlet-i Âliyye'nin Büyük Hukukçusu*, s. 32-33.

⁴⁷ Atâî, *Hadâik*, II, 185; Leknevî, *Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 81; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 226.

⁴⁸ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmânî*, (yay. haz. Nuri Akbayar) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, II, 439.

⁴⁹ Bkz. Kaya, Eyyüp Said, "Sinan Efendi", *DİA*, XXXVII, 228-229.

de gıyâbî cenaze namazı kılınmıştır. Vefat ettiğinde 87 yaşında olan Ebussuûd Efendi Eyüp civarında kendi yaptırmış olduğu medrese hazîresinde çocuklarının yanına defnedilmiştir.⁵⁰

1.2. İlmî ve Siyâsî Kişiliği

Fizikî tahlilleri anlatılırken uzun boylu, ince yanaklı, uzun yüzlü, kumral renkli, nurânî, edîp ve vakûr bir kişilik olarak tasvir edilen Ebussuûd Efendi, sade ve halisâne bir yaşam sürmeye özen göstermiş takvâ ehli biridir. İnsanlara yaranma gayreti içerisinde olmayan, sahabe ve selefi sâlihinin yolunu tutmuş sağlam bir kişiliğe sahiptir. Yumuşak huylu bir karakteri olmasına rağmen heybetli bir görünümü olması sebebiyle çevresindekilerin kendisinin yanında konuşmaktan çekindiği zikredilmektedir.⁵¹ Vakûr kişiliğinin yanı sıra yeri geldiğinde nüktedân biri olan Ebussuûd Efendi, kendisine yöneltilen manzum sorulara şiirle, mensur sorulara ise nesirle karşılık vererek muhatabının dikkatini çekmeyi başarmıştır. Mesela, “Zeyd latife ile cennet bana gerekmez dese ne lazım olur?” şeklinde kendisine yöneltilen bir soruya “Gerekmez ise cehenneme.” diyerek nüktedânlığını fetvalarına da yansıtmıştır.⁵² Çalışkanlığı ve disiplini ile tanınan Ebussuûd Efendi yirmi altı yaşında müderrisliğe başlamış, tatil günleri dışında asla dersini iptal etmemiş, müftülük yaptığı dönemlerde ise gün içerisinde yüzlerce fetva vermiş bir ilim adamı olarak tanınmaktadır. Hatta bir keresinde sabah namazından ikindiye kadar 1412, başka bir gün ise 1413 fetva verdiğine dair bilgiler vârid olmuştur.⁵³ Bu sebeple eskiden kitaplarla meşguliyeti çok olan, çalışkan kişilere “Ebussuûd torunu musun?” denildiği rivayet edilmektedir.⁵⁴

Osmanlı ilim camiasının sayılı müfessirlerinden biri olarak zikredilmeyi hak ettiği *İrşâdü'l-akli's-selim ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* adlı tefsiri ile islâm dünyasınca tanınan Ebussuûd Efendi söz konusu eserinde *Keşşâf* ve *Envârü't-Tenzîl* isimli eserlerden yoğun bir şekilde faydalanmakla birlikte alanında kabul görmüş söz konusu

⁵⁰ Atâî, *Hadâik*, II, 185; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmânî*, II, 439.

⁵¹ Atâî, *Hadâik*, II, 186; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmânî*, II, 440.

⁵² Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, s. 52.

⁵³ Atâî, *Hadâik*, I, 185; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmânî*, II, 439; Baysun, “Ebüssu'ûd”, *İA*, IV, 94.

⁵⁴ Aydemir, “Ebussuûd Efendi 2”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. 12, sayı 3, Mayıs-Haziran 1973, s. 140.

eserlere getirdiği eleştirilerle de dikkat çekmiş ve bir çok konuda kendi tercihlerini ortaya koymuştur.⁵⁵ Bu eseriyle tefsir alanında haklı bir şöhret kazanan Ebussuûd Efendi'nin kendisinden sonraki araştırmacılar için bir otorite kaynak kabul edilerek tefsir konusunda çalışan herkesin bu esere müracaat ettiğini ifade eden Aydemir, Ebussuûd Efendi'yi ilmiye sınıfına gerçek yönü ile tanıtan esas etkenin bu eser olduğunu iddia etmektedir.⁵⁶ Bu eser vesilesiyle kendisine atfen 'Sultânü'l-Müfessirîn' ve 'Hâtimetü'l-Müfessirîn' unvanlarının verilmesi kanaatimizce onun tefsir ilmindeki yetkinliğini açıklamada yeterli olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin en parlak devrini yaşadığı 16. yüzyılın önemli simalarından biri olarak karşımıza çıkan Ebussuûd Efendi, müderris, kadı ve şeyhülislâmlık gibi ilmiye ve devlet teşkilatının önemli kademelerinde bulunmuş ve yaklaşık altmış yıllık görev süresince yaptığı hizmetlerle zamanını aşan haklı bir şöhrete nâil olmuştur. Müstakil bir fıkıh eserinden ziyade fetvaları ile sık sık adından söz ettirmiş ve sahip olduğu fıkıh birikimi hasebiyle çağdaşları tarafından 'İkinci Ebû Hanîfe' olarak adlandırılmıştır.⁵⁷ Müstakil bir fıkıh eseri yazmamasının gerekçesini ise “*Fetâvâ-yı Bezzâziye* gibi bir eser varken yeni bir fıkıh kitabı yazmaktan hayâ ederim” sözleriyle açıklamıştır.⁵⁸ Ebussuûd Efendi'nin bu ifadesi Colin Imber tarafından kâbiliyetsizlik şeklinde yorumlanmışsa da⁵⁹ konuya ayrıntılı olarak değinen Pehlul Düzenli Kâtip Çelebi'nin yukarıda naklettiğimiz ifadelerinden bu yoruma ulaşmayı zorlama bulmakla birlikte Imber'in yorumunun ard niyet taşıdığını ve Ebussuûd Efendi'nin ifadesinde geçen “*estahyî=utanırım*” kelimesinin Arapça'da kâbiliyetsizliğin aksine kâbiliyeti ve saygıyı ifade ettiğini dile getirmektedir.⁶⁰

⁵⁵ Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, t.y., s. 259-260; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2016, s. 292-293.

⁵⁶ Aydemir, “Ebussuûd Efendi 3”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. 12, sayı 5, Eylül-Ekim 1973, s. 294.

⁵⁷ Peçevî, *Tarih*, I, 52; Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, s. 2.

⁵⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y., I, 242.

⁵⁹ Imber, Colin, *Şeriattan Kanuna*, çev. Murteza Bedir, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004, s. 29.

⁶⁰ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, s.55.

Dönemin padişahı Kanûnî Sultan Süleyman ile olan dostluğu sebebiyle Osmanlı sarayını yakından tanıma fırsatı bulan Ebussuûd Efendi devletin yapısına ve işleyişine dair bir perspektif geliştirerek klasik fıkıh literatüründen elde ettiği bilgi birikimiyle dönemin teorik problemlerine pratik çözümler sunarak İslâm ve Osmanlı hukukuna önemli katkılar da bulunmuştur.⁶¹ Uzun süren şeyhülislâmlığı boyunca gerçekleştirdiği çok yönlü faaliyetlerle devletin karşılaştığı siyasî ve hukukî problemleri şer'î esaslarla çelişmeyecek şekilde çözümleyen Ebussuûd Efendi, Osmanlı dönemi âlimleri için şeriat ve örf ayrımının iki çelişik unsur arasındaki bir ayrımı ifade etmediğinin göstergesi olarak görülmüştür.⁶² Kanunlaştırma faaliyetleri ile ön plana çıkan bu dönemde Sultan Süleyman Han'ın dostluğunu ve güvenini kazanarak devlet yönetimi, âmme hukuku, toprak sistemi, askerî yapılanma, aile, vakıflar ve toplum düzeni gibi çeşitli konularda düzenlediği fetvalarını padişaha arz ederek kanunlaştırılmasında büyük katkılar sağlamıştır.⁶³ Hanefî hukukçularının müctehidler tasnifi içerisinde müctehid olduğunu tercih, tahriç ve mesâilde icthadlarının bulunduğunu ifade edenler bulunmakla birlikte⁶⁴ onun bazı meselelerde icthad edip, tahriç ve delilleri tercih ettiğini nakledenler de olmuştur.⁶⁵

Selçuklu Devleti'ne bağlı bir uç beyliği olarak kurulan Osmanlı'nın, hukuk sistemi de Selçuklu hukuk sisteminin tabii bir devamı olarak Hanefî mezhebi olmuştur. Nitekim, Ebussuûd Efendi'nin *Ma'rûzat*'ının Edebül-kâdî bölümünde "Esahh-ı akvâl ile amel eyliyesün deyû beratında mukayyed olan kadı kavl-i za'îf ile amel eylese hükmü nâfiz olur mu?" sorusuna "Gayet za'îf olucak olmaz"⁶⁶ şeklinde cevap vermesinden de anlaşılacağı üzere dönemin uygulamaları kadı beratlarında açıkça yer almış ve mezhep içinde ehli tarafından tercih edilmemiş icthadlarla hükmetmek yasaklanmıştır. Aynı eserin nikâh bölümünde "teşeffû hususu bu diyarda câri olmaya deyû men'i sultânî

⁶¹ Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, X, 367.

⁶² Köksal, Asım Cüneyt, *Fıkıh ve Siyaset Osmanlılarda Siyâset-i Şer'iyye*, Klasik Yayınları, İstanbul 2016, s. 107-108.

⁶³ Döndüren, Hamdi, "Bir Fakih Olarak Ebussuûd", *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*, Sempozyum 23-25 Mayıs 1997, İskilip, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (yay. haz. Mevlüt Uyanık) Ankara 1998, s. 275.

⁶⁴ Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 285.

⁶⁵ Leknevî, *Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 81.

⁶⁶ Bkz. Düzenli, Pehlul, *Ma'rûzât*, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 247, md: 53.

vârid olmuştur”⁶⁷, “kadıların esahh-ı akvâl ile memur olup hilâfiyattan mahcurlardır”⁶⁸, şeklindeki fetvaları da gösteriyor ki hukukî istikrarı sağlamak için belli bir sistem uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak bu sınırlamanın Anadolu ve Rumeli’ne mahsus olup ahalisinin önemli bir kısmı Hanefî olmayan bölgeler için geçerli olmadığı ifade edilmiştir.⁶⁹ Sosyal şart ve ihtiyaçların değişimine mukabil toplumun ihtiyaçlarını karşılamada zorlukların yaşanması sebebi ile sistem içerisinde farklı çözüm arayışlarına yönelen Ebussuûd Efendi, mezhep içerisinde müçtehitlere âit farklı görüşler arasından tercihlerde bulunarak klasik literatürdeki yerleşik kuralları yorumlayıp yeni meselelere uygulamış hukukta sistem ve istikrarı bozmamaya özen göstermiştir.⁷⁰ Çivizâde Muhyiddin Mehmed (ö. 954/1547) ve Birgivî’nin (ö. 981/1573) yasakladıkları para vakıfları ve Kur’an öğretenlere ücret vermeye cevaz verdiği fetvalar da bunun bir örneği olarak zikredilmektedir.⁷¹

Sultânü’l-Müfessirîn, Ebû Hanîfe-i Sâni, Muallim-i Sâni gibi kendisine atfedilen bu lakâplardan da anlaşılacağı üzere Ebussuûd Efendi özellikle tefsir ve fıkıh alanında şöhret kazanmış olmakla birlikte bütün ilimlere vâkıf donanımlı bir ilim adamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Atâi de Ebussuûd Efendi’den bahsederken fıkıh ilminin yanı sıra diğer ilimlerde de problem çözebilecek seviyede olduğunu ifade ederek⁷² onun ilmî derinliğine dikkat çekmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dile hâkim olan Ebussuûd Efendi, kendisine yöneltilen sorunun dili ve tarzına göre cevaplar vererek muhatabı üzerinde tesirli olmaya dikkat etmiştir. Arapça sorulara Arapça, Farsça sorulara Farsça, Türkçe sorulara Türkçe cevaplar verdiği gibi soru manzum ise manzum, mensur ise mensur cevaplar vermeye de özen göstermiştir.⁷³ Tefsir alanında

⁶⁷ Bkz. Düzenli, *Ma’rûzât*, s. 238, md: 17: “Zeyd-i gaibin zevcesinin nafakaya aczi zâhir olup teşeffü edüp Şâfiî kâdîsi tefrik edüp zevce-i âhara varub ba’dehû Zeyd gelse şer’an zevcesini geri almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Teşeffu’ hususu bu diyârda câri olmaya deyû men’i sultânî vârid olmuştur.”

⁶⁸ Bkz. Düzenli, *Ma’rûzât*, s. 239, md: 18.

⁶⁹ Aydın, M. Akif, “Osmanlı Hukuku”, Kollektif, *Osmanlı Medeniyeti Siyaset-İktisat-Sanat*, Klasik Yayınları, İstanbul 2005, s. 196.

⁷⁰ Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, X, 367-368.

⁷¹ Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, s. 2.

⁷² Atâi, *Hadâik*, II, 185.

⁷³ Soru-cevap örnekleri için bkz. Ateş, “Ebu’ssuûd Efendi”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 1, 1999, s. 68-70.

yazdığı eseri ve fetvaları ile Arap diline olan vukûfiyetini ortaya koymakla birlikte üç dilde de şiirler yazarak adından söz ettirmeyi başarmıştır. Şiirlerinin en meşhuru Arapça olarak yazdığı Ebu'l-Alâ el-Maarî'ye (ö. 449/1057) muâraza niyetiyle yazdığı *el-Kasîdetü'l-mimiyye*'dir.⁷⁴ Akgündüz onun vefat eden oğlu ve Kanûnî için yazdığı iki Türkçe mersiye ile gençliğinde yazdığı bir manzûmeden hareketle şiire pek kâbiliyeti olmadığını söylese⁷⁵ de H. Nihal Atsız onun Kanûnî çağında revaçta olan düşünce ve muhâkemenin hâkim olduğu şiirler kaleme aldığını ifade etmiştir.⁷⁶ Bütün bunlara rağmen Lütî Paşa'nın (ö. 970/1563) Ebussuûd Efendi hakkında “meçhulleri vafır mâlumlari nadirdir” diyerek onu şöhreti mukabilinde bir ilmî derinliğe sahip olmamakla itham ettiği, Âli'nin ise bu iddiaları Lütî Paşa'nın kibirli olmasıyla açıklayarak yalanladığı zikredilmiştir.⁷⁷

Tasavvufî düşünceye yaklaşımı konusunda farklı rivayetlerin zikredildiği Ebussuûd Efendi, bir Bayramî şeyhinin oğlu olmasına rağmen tasavvufla bilgi seviyesinde dahî ilgilenmemek ve klasik zâhir ulemâya benzemekle itham edilmiş, sûfiler hakkında verdiği fetvalarda sûfilerin devranını “kafirlerin horos tepmesi” şeklinde niteleyip, devranı ibadet olarak gören sûfileri tecdîd-i imana çağırان fetvaları⁷⁸ sebebiyle tasavvufa karşı katı bir tutum içinde olmakla⁷⁹ suçlanmıştır. 16. yüzyıl mutasavvıflarından Bosnalı Melâmî şeyhi Hamza Balî (ö. 969/1561-1562)⁸⁰ ve Halvetiyye tarikatından Şeyh Muhyiddîn Karamânî'nin (ö. 957/1550)⁸¹ idamına dair verdiği fetvalarla tasavvuf çalışmalarına da konu olan Ebussuûd Efendi'nin, ilgili çalışmalar incelendiğinde⁸² tasavvuf karşıtlığından ziyade şeriata aykırı görüşlerde bulunarak fitneye sebebiyet veren tasavvufî akımlara karşı olduğu dikkat çekmektedir.

⁷⁴ Şemseddîn Sâmi, *Kâmûsu'l-a'lâm*, I, 722.

⁷⁵ Akgündüz, “Ebüssuûd”, *DİA*, X, 377.

⁷⁶ Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, s. 3.

⁷⁷ İpşirli, Mehmet, “Lutî Paşa”, *DİA*, XXVII, 235.

⁷⁸ Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, s. 100-101.

⁷⁹ Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, X, 367.

⁸⁰ Azamat, Nihat, “Hamza Bâlî”, *DİA*, XV, 505.

⁸¹ Öngören, Reşat, “Muhyiddîn Karamânî”, *DİA*, XXXI, 82-83.

⁸² Bkz. Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İz Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 285/310; Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 324-341, 341-357, 359-363, 372-382.

Nitekim Melâmi neşveli Oğlan Şeyh lakâbıyla meşhur İsmâil Mâşûkî'nin (ö. 935/945)⁸³ idamı için toplanan fetva komisyonunda Ebussuûd Efendi'nin bizzat yer alarak, babası Şeyh Muhyiddîn Yavsî'nin de Bayramî Melâmîliği'ne yakın olması sebebiyle Oğlan Şeyh'i idamdan kurtarmak için çaba sarf ettiği ancak şeyhin aleyhindeki şهادetler sebebiyle muvaffak olamadığı zikredilmiştir.⁸⁴ Yine bir Bayramî Melâmîsi olan Gazanfer Dede (ö. 974/1566-67) hakkındaki ilhadlık suçlamalarına binaen vezîriâzama yazdığı mektubunda Oğlan Şeyh'in idam kararından bahsederek deliller neticesinde bir çıkar bulamadıklarını ifade etmekle birlikte Gazanfer Dede hakkındaki delilleri yetersiz bularak onun serbest bırakılmasına hükmettiği anlaşılmaktadır.⁸⁵

Ebussuûd Efendi'nin sûfiler hakkında verdiği fetvalar birlikte değerlendirildiğinde menfî fetvaların daha çok tasavvufun esas konularından olmayan raks ve deverân gibi cezbeli uygulamalarında verildiği ifade edilmektedir.⁸⁶ Evliya Çelebi ise başlangıçta sûfilerin aleyhinde olan Ebussuûd Efendi'nin Kanûnî Sultan Süleyman'ın huzurunda İbrahim Gülşenî vesilesiyle irşad edildikten sonra sûfiler hakkındaki görüşlerini değiştirdiğini zikreder.⁸⁷ Ancak Tasavvuf kültürünün neşv-ü nemâ bulduğu 16. yüzyılda mutasavvıf bir ailede yetişen Ebussuûd Efendi'nin, aldığı ilmî terbiye itibarıyla mutlak bir tasavvuf anlayışına karşı olmadığı hatta ilmî şahsiyeti ve tasavvufa bakışı arasındaki paralellik sebebiyle “zülcenâhayn” vasfına sahip olduğu ifade edilmektedir.⁸⁸ Nitekim kendisine âidiyeti sabit olan icazetnâme de babasından “şeyhim” diyerek bahsetmesi⁸⁹ onun belli bir tasavvuf kültürüne sahip olduğunu ispatlar niteliktedir.

Hayatını anlatırken de değindiğimiz üzere Ebussuûd Efendi'nin babası Şeyh Yavsî, Şehzâde Bayezid ile olan yakınlığı sebebiyle “hünkâr şeyhi” olarak isimlendirilmişti. Aileden gelen bu yakınlığı kendi döneminde de devam ettirmeyi bilen

⁸³ Vefat tarihi hakkındaki mevcut ihtilaf için bkz. “İsmâil Ma‘şûkî”, *DİA*, XXIII, 112-114.

⁸⁴ Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, s. 336.

⁸⁵ Bkz, Atâî, *Hadâik*, II, 87- 88 : “Anın katli emrinde fakîr haddi mu’taddan hariç tevakkuf ve teenni etmişimdir. Merhum Mevlânâ Şeyhî Çelebi ilhadına hükm ettikten sonra iki üç meclis dahî tevakkuf edip asla tevcihe mecal kalmayıp ihtimal munkat’ı olmayınca hükm olmamıştır...”

⁸⁶ Kaya, Veli, *Ebussuûd Efendi'nin Tasavvufa ve Sûfilere Bakışı*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 68.

⁸⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 402.

⁸⁸ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 349.

⁸⁹ Atâî, *Hadâik*, II, 83.

Ebussuûd Efendi, en uzun süre şeyhülislâmlık görevinde bulunanlardan biri olarak derin ilmi ve pratik zekâsıyla döneminin nüfûz sahibi kişilerinden olmakla birlikte günlük siyasetten ve makam-mevki çekişmelerinden uzak durmayı bilmiş, şer’i-şerîfin gölgesinde kendisine verilen görevi hakkıyla yerine getirme gayreti içerisinde olmuştur.⁹⁰ 27 Cemaziye’l-evvel 957 (13 Haziran 1550) tarihinde başlanılan Süleymaniye Camii’nin temelini teberrûken Ebussuûd Efendi’ye attıran Kanûnî, ona karşı büyük bir güven duygusu kazanmış ve mühim meselelerde onun görüşlerine başvurarak uygulamaya gitmiştir. Yine bir meselede ulemâ iki kısma ayrılarak Ebussuûd Efendi azınlık kısmında kaldığında padişahın Ebussuûd’un görüşünü dikkate alması da ona ve ilmine olan bu itimadın göstergesi olarak kabul edilmektedir.⁹¹ Kanûnî’nin Zigetvar (973/1566) seferinde iken yazdığı şiirde “Hâlde hâldaşım, sinde sindaşım, tarik-i Hak’ta yoldaşım Ebussuûd Efendi Hazretleri...” dizeleriyle hasta olan Ebussuûd Efendi’nin hatırını sormasına karşılık, Ebussuûd Efendi’nin Sultan’ın ölüm haberi üzerine yazdığı mersiyesinde “Yıldırım sesi mi, yoksa sûr’a mı üflendi?” dizeleri ile hissettiği üzüntüyü dile getirmesi, aralarındaki sevgi ve bağlılığı anlatması bakımından önemlidir.⁹²

Devlet erkânı ile yakın ilişki içinde olan ve hicrî hesapla otuz yılı aşkın bir müddet şeyhülislâmlık makamında bulunan Ebussuûd Efendi’yi makam sevdalısı ve müdâhin olarak yaftalayanların bulunduğu zikredilmekle birlikte⁹³, böyle bir tavrı hak etmeyen Ebussuûd Efendi hakkında konuşurken, onun İslâm hukukuna aykırı bulduğu durumlarda “nâ-meşrû” olan nesneye emr-i sultânî olmaz”⁹⁴ diyerek sultanın bazı emirlerine karşı çıktığını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

⁹⁰ Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, s. 16.

⁹¹ Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, s. 2.

⁹² Bakırcı, Selami, “Ebu’s-Suûd Efendi’nin Kanûnî Sultan Süleyman’a Mersiyesi”, *EKEV Akademi Dergisi*, yıl 7, sayı 16, 2003, s. 197-200.

⁹³ Namık Kemal’in onu *Evrâk-ı Perîşân*’da padişahın hoşuna gidecek sözler söyleyen bir müdâhin olarak nitelemesinin yanı sıra bazı tarihçilerin de haklı bir sebeple gücendiği Arapzâde Muhyiddîn Efendi’yi Bursa’ya sürgün kararından vazgeçmediği için onu makam hırsı ile suçladıkları zikredilmektedir. Bkz. (Akgündüz, “Ebüssuûd”, *DİA*, X, 367.)

⁹⁴ Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, s. 119, “madde 422: Mesele: Emanla gelen harbîler Amr-i zimmî üzerine bir hususta şehadet eyleseler, padişah-ı âlem-penah, “harbilerin zimmî üzerine şehâdetleri tutula” deyu ellerinde temessükleri olucak, mezburların üzerine şehadetleri kabul olunur mu?” El-cevap: Asla olunmaz. Ahid-namelerinde ol kaydı cehele-i küttab yazmışlardır, nâ meşru’ olan nesneye emr-i sultani olmaz.”

Kanûnî Sultan Süleyman'ın vefatının akabinde 1556 yılında devletin başına geçen Sultan II. Selim de Ebussuûd Efendi'ye olan saygısını korumuş, çok sevdiği musahibi Celal Çelebi Hurûfilikle suçlandığında Ebussuûd Efendi'nin isteği üzerine onu saraydan uzaklaştırmış⁹⁵ ve İlyas Karamanî'yi de onun şefaati ile hapisten kurtarmıştır.⁹⁶

Yürüttüğü görevlerin yanında ticaretle de meşgul olan Ebussuûd Efendi, mallarının büyük çoğunluğunu vakfetmiştir. İstanbul ve İskilip'te bulunan mallarını aile vakıfları altında birleştirdiğini ifade eden Demir, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan 973 ve 977 tarihli iki vakfiyeden söz etmektedir. 977 tarihli vakfiyenin işaret ettiği bilgilere göre; vakfın gelirlerinin artması durumunda bu fazlalıktan kendisine tasarruf hakkı tanıyan Ebussuûd Efendi'nin, vefatından sonra ise kadılık görevinde bulunmadığı sürece, vakfın belirli masraflarından arda kalan miktardan oğlu Mustafa Çelebi'ye yevmiye 30 dirhem verilmesini, sonra onun oğullarına ve batnen ba'de batnın oğulları oğullarına verilmesini şart kıldığı zikredilmektedir.⁹⁷

2. ESERLERİ

Osmanlı âlimleri içerisinde en çok eser telif edenlerden biri olan Ebussuûd Efendi'nin hayatı araştırılırken incelenen kaynaklarda, farklı sayılarda eser tespitlerinin yapıldığı görülmüştür. Dolayısıyla bu bölümde, Atsız, Aydemir, Akgündüz, Demir ve Düzenli'nin çalışmalarındaki tespitleri üzerinde durularak, genel bir eser listesi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Nitekim, İstanbul Kütüphaneleri'ne göre bir bibliyografya çalışması yapan Atsız, kitap, risâle ve makale şeklinde 22 eser tespiti yaptığını ifade ederken,⁹⁸ Aydemir 21,⁹⁹ Akgündüz ise 27 eser ismi zikretmektedir.¹⁰⁰ Genel olarak tefsir, hukuk, dil ve edebiyat şeklinde üç başlık altında incelenen bu eserler için daha ayrıntılı listeler veren çalışmalar¹⁰¹ olmakla birlikte çalışmanın bu bölümünde fıkıh risâleleri hâricindeki diğer eserler ele alınacaktır.

⁹⁵ Atâî, *Hadâîk*, II, 221.

⁹⁶ Atâî, *Hadâîk*, II, 229.

⁹⁷ Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu*, s. 39.

⁹⁸ Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, s. 5-6.

⁹⁹ Aydemir, *Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, s. 23-29.

¹⁰⁰ Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, X, 370-371.

¹⁰¹ Bkz. Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, s. 63-82; Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu*, s. 42-52.

A. TEFSİR ALANINDAKİ ESERLERİ

1. İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm

Osmanlı ulemâsı içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'i bir bütün olarak tefsir edenlerin başında gelen Ebussuûd Efendi, tefsirinin mukaddimesindeki ifadelerine binaen Aydemir'in kaydettiğine göre bu eseri Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim etmek için yazmıştır.¹⁰² Eserinde Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*, Beydâvî'nin *Envârü't-Tenzîl* ve Fahreddin Râzî'nin *Mefâtihu'l-Gayb* isimli eserlerinden yaralanan Ebussuûd Efendi, eserinin bazı yerlerinde bu şahısların isimlerini zikrederek nakillerde bulunsa da bazı yerlerde isim vermeden nakillerde bulunmuş ve birtakım tenkitler getirmiştir.¹⁰³ Ebussuûd Efendi bu eserde tefsirin önemli konularından olan Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri ve Kur'ân'ın hadis ile tefsiri metodlarını kullanarak sebebi nüzûl, nesih, kıssalar, fikhî ve kelamî meseleler, dil ve kıraat, muhkem müteşâbih ve israiliyyat konularını ele almış, şiirle istişhâd, belâgat ve i'caz, ayetler arası uyum gibi Kur'ân-ı Kerîm'in incelikleri üzerinde durarak konu ile ilgili kendi görüşünü dile getirmiştir.¹⁰⁴ Ehl-i sünnete sıkı sıkıya bağlı olması, ayetler arasındaki uyumu etkili bir şekilde ortaya koyması sebebiyle kaynak olarak kullandığı *Keşşâf* ve *Envârü't-Tenzîl* isimli eserlerden daha makbul görenlerin bulunduğu zikredilmekle birlikte¹⁰⁵ Kâtip Çelebi *Keşşâf* ve *Envârü't-Tenzîl*'den sonra başka hiçbir eserin bu kadar şöhet bulmadığını dile getirerek buna lâyık olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁶

Kanûnî Sultan Süleyman'ın yakından ilgilenmesi sebebiyle kısa zamanda tamamlanan eser ilim talebelerinin istinsah etmeleri için iki nüsha olarak Mekke ve Medine'ye de gönderilmiştir. Suudî Arabistan dâhil olmak üzere çeşitli İslâm ülkelerinde ders kitabı olarak okutulan eserin Anadolu'nun farklı şehirlerindeki kütüphanelerinde ve özellikle İstanbul kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır.¹⁰⁷ Tefsir tarihinde önemli bir yer ihtiva eden bu eser üzerine yazılan

¹⁰² Aydemir, *Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, s. 86-87.

¹⁰³ Aydemir, *Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, s. 259-260.

¹⁰⁴ Aydemir, *Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, s. 110- 251.

¹⁰⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 292-293.

¹⁰⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 65.

¹⁰⁷ Aydemir, "Ebussuûd Efendi 3", s. 291; Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, X, 370.

birtakım şerh ve ta'liklerin varlığının yanı sıra¹⁰⁸ Abdullah Aydemir tarafından *Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu* adında doktora çalışması yapılarak yayınlanmıştır.¹⁰⁹

2. Hâşiye ale'l-Keşşâf¹¹⁰

Zemahşerî'nin *Keşşâf* isimli tefsirinin Fetih sûresi ile ilgili olan bu bölüm "*Ma 'akıdü't-tarrâf fî evveli sûreti'l-Feth mine'l-Keşşâf*"¹¹¹ ismi ile de zikredilmektedir.

3. Risâletü'l-Mevlâ Ebussuûd alâ Hâşiyeti'l-Keşşâf li's-Seyyid eş-Şerif bi enne'l-besmele hel mine'l-Kur'ân

Fatiha sûresinin özelliklerini konu alan risâle, besmele üzerindeki tartışmalara da değinerek konu ile ilgili kendi görüşlerini zikrettiği bir hâşiyedir.¹¹²

4. Ta'lika ale'l-Beydâvî

Beydâvî'nin tefsirinde yer alan Fatiha sûresi 1-4. ayetleri ve A'raf sûresi 20. ayet hakkındaki birtakım ta'likleri ihtiva eden küçük bir risâledir.¹¹³

Aydemir Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen tefsir konulu eserler arasında Mülk ve Bakara sûrelerini de zikretmekle birlikte bunlara sadece C. Brockelmann tarafından işaret edildiğini ifade etmiştir.¹¹⁴ Düzenli bu konuda kesin bir bilginin bulunmadığını zikrederek ona âitmiş gibi takdim edilen Furkan, Mü'minûn,¹¹⁵ Nur ve Şuara sûrelerinde de âidiyet ifade eden herhangi bir kayda rastlanmadığını dile getirmiştir.¹¹⁶

¹⁰⁸ Bahsi geçen şerh ve ta'lik çalışmaları için Bkz. Aydemir, *Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, s. 253-257.

¹⁰⁹ Aydemir, *Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

¹¹⁰ Atâî, *Hadâik*, II, 186.

¹¹¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1480-1481.

¹¹² Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, s. 64.

¹¹³ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, s. 64.

¹¹⁴ Aydemir, *Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, s. 28.

¹¹⁵ Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, X, 370.

¹¹⁶ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, s. 65.

B. HUKUK ALANINDAKİ ESERLERİ

1. Fetâvâ-yı Ebussuûd

Osmanlı Dönemi'nin problemlerini ve bunlara getirilen çözüm önerilerini ortaya koyması bakımından büyük önem arz eden fetva metinleri çeşitli konularda telif edilmiş olup hemen bütünü Türkçe olarak kaleme alınmıştır.¹¹⁷ Ebussuûd Efendi, müftülüğü döneminde fıkıhın bütün konularında fetvalar vermiş ve bu fetvalar muhtelif mürettepler tarafından derlenerek yayınlanmıştır. Bunlardan; İstanbul kütüphanelerinde bulunanlar Atsız'ın *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*¹¹⁸ adındaki çalışmasında kaydedilmiştir. M. Ertuğrul Düzdağ, bu mecmualardan Millet Kütüphanesi Ali Emîri bölümünde yer alan 80 no'lu fetva mecmuası ile Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunan 2757 numara ile kayıtlı fetva mecmuasını yeniden düzenleyerek yayınlamıştır.¹¹⁹ Fetva mecmualarının klasik tertibinden farklı olarak belli konu başlıkları dâhilinde oluşturulan bu çalışma, meseleleri dâhil olduğu konu içinde bir bütün olarak değerlendirme fırsatı sunarken Ebussuûd Efendi'nin hukuk misyonunu da yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir. Fetvalar üzerine neşredilen bir başka eser ise Pehlul Düzenli tarafından, dört büyük derleme zemininde, toplam 96 mecmuanın taranması ile yapılan *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*¹²⁰ isimli doktora çalışmasıdır. Giriş bölümünde listesi verilen kaynaklarda bulunan 10674 fetva meselesine dayanması itibariyle şimdiye kadar yapılan çalışmaların en kapsamlısı olan bu araştırma fıkıh ve fetva usûlü açısından bir değerlendirme çalışması niteliğindedir. Osmanlı toplumundaki problemlere işaret etmesi bakımından önem arz eden bu fetvalar ile ilgili yaptığı incelemeler neticesinde, Ebussuûd Efendi'nin en fazla fetva verdiği konuların başında tasavvufi konuların yer aldığını ifade eden Düzenli, bu sırayı vakıf, namaz, alış-veriş, yargı, cezâ, talak ve kiralama konularının takip ettiğine işaret etmiştir.¹²¹

¹¹⁷ Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, s.28.

¹¹⁸ Bkz. Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, s. 28-33.

¹¹⁹ Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, s. 20.

¹²⁰ Bkz. Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2012.

¹²¹ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, s. 424.

2. Ma‘rûzât

Mezhep içerisinde uygulanan farklı görüşlerin tartışmalara sebep olması üzerine, toplumda bir hukuk birliği sağlanabilmesi adına fetvalar içerisindeki en uygun görüşün şeyhülislâm tarafından tespit edilip padişaha arz edilmesi, akabinde padişahın onayından geçerek bağlayıcılık kazandıktan sonra ilgili makamlara gönderilen bu fetva metinleri ‘ma‘rûzât’ olarak adlandırılmıştır.¹²² Ma‘rûzâtların doğrudan padişahın emriyle yazıldığını ifade edenler¹²³ olmasına rağmen, Düzenli bu iddiayı doğrulayacak bir kayda rastlanılmadığını dile getirmiştir.¹²⁴ Temel özellikleri bakımından “Atebe-i ulya’ya arz olundu/ i’lâm olundu.” gibi ifadeler barındıran ma‘rûzâtlar, kanun niteliği taşımalarının yanı sıra fikhî yorumlarda da delil olarak kullanılmışlardır.¹²⁵ Ebussuûd Efendi’nin vefatının ardından Şeyhülislâm Hâmid Efendi tarafından bir araya getirilen bu fetvalar II. Selim’e arz edilerek uzun yıllar mahkemelerde uygulanmıştır.¹²⁶

Yazma eser kütüphanelerinde müellif nüshasına rastlanılmayan ma‘rûzâtlar, Milli Tetebbular Mecmûası’nda eksik bir nüshası ile zikredilirken, tam nüshası Paul Horster tarafından Almanca, Akgündüz tarafından ise Türkçe tercümesi ile beraber yayınlanmıştır.¹²⁷ Konu ile ilgili bir başka çalışma ise Pehlul Düzenli’nin neşrettiği *Ma‘rûzât*¹²⁸ başlıklı eserdir. Ma‘rûzât kavramı ve geleneği hakkında yapılan değerlendirmenin ardından Ebussuûd Efendi’nin ma‘rûzâtı üzerine yoğunlaşan çalışmada yayına esas alınan nüshalar tanıtılarak nüsha mukabeleleri yapılmış ve klasik fıkıh kitapları sistematüğini esas alan bir Ma‘rûzât metni oluşturulmuştur.

3. Kanunnâmeler

Genellikle toprak hukuku ve vergilerle alakalı verilen fetvaları kapsayan kanunnâmeler, Osmanlı Devleti’nin mîrî arazi hukukunun temelini oluşturan hukukî

¹²² Düzenli, *Ma‘rûzât*, s. 27.

¹²³ Baysun, “Ebüssu‘ûd”, *İA*, IV, s. 99.

¹²⁴ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, s. 67.

¹²⁵ Düzenli, *Ma‘rûzât*, s. 28-34.

¹²⁶ Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, X, 370.

¹²⁷ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, s. 68.

¹²⁸ Bkz. Düzenli, *Ma‘rûzât*, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

belgelerdir.¹²⁹ Nitekim, verdiği fetvalarla toprak sorunlarına ilişkin toplumun karşılaştığı güçlükleri çözüme kavuşturan¹³⁰ Ebussuûd Efendi, kanunlaştırma faaliyetlerinde büyük bir rol oynamasının yanı sıra Budin, Üsküp ve Selânik Kanunnâmeleri gibi bazı kanunnâmeleri de bizzat kendisi hazırlamıştır.¹³¹ “Kanunnâme”, “Kanûnü’l-Muâmelât” ve “Arâzî’yi Harâciyye ve Öşriyye Hakkında Kanun ve Fetvalar” isimleriyle anılan bu metinler Ahmet Akgündüz tarafından yayınlanmıştır.¹³²

4. Fıkıh Risâleleri

Çalışmanın ana konusunu ihtiva eden fıkıh risâleleri ikinci bölümde detaylı olarak incelenecektir.

C. DİL VE EDEBİYAT ALANINDAKİ ESERLERİ

1. Galatât-ı ‘Avâm¹³³

Halk arasında yanlış kullanılan bazı kelimeler üzerine Türkçe olarak yazılan bu eser, *Risâle fî tashîhi’l-elfâzil-mütedâvele beyne’n-nâs* ve *Sakatâtü’l-‘Avâm* isimleri ile de anılır. Yazma nüshaları Süleymaniye kütüphanesinde bulunan¹³⁴ bu risâle, Hayati Develi tarafından *Kemalpaşazâde ve Ebussuûd’un Galatât Defterleri* adıyla yayınlanmıştır.¹³⁵ Türkiye’de ‘galat’ konusu üzerine yapılan ilk çalışmanın *et-Tenbîh ‘alâ galâtü’l-câhil ve’n-Nebîh* adıyla İbn Kemal’e âit olduğunu dile getiren Develi, ikinci sırada Ebussuûd Efendi’yi zikretmiştir. Nitekim, Ebussuûd Efendi’nin bu eserini telif ederken yaptığı birtakım ilavelerin yanı sıra genelde İbn Kemal’in risâlesini esas aldığı ifade edilmiştir.¹³⁶ Her iki müellifin de eserlerinde Arapça kelimeler üzerinde

¹²⁹ Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, X, 370; Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, s. 69-70.

¹³⁰ Peçevî, *Tarih*, I, 53.

¹³¹ Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Aliyye’nin Büyük Hukukçusu*, s. 222.

¹³² Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, IV, 76-104.

¹³³ İsmâil Paşa, *Hediyetü’l-‘ârifîn*, II, 254.

¹³⁴ Slm. Ktp., Esad Efendi, nr. 3755, vr. 4a-4b.

¹³⁵ Develi, Hayati, “Kemalpaşazâde ve Ebüssuûd’un Galatât Defterleri”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, sayı 4, İstanbul 1997, s. 99-123.

¹³⁶ Develi, “Kemalpaşazâde ve Ebüssuûd’un Galatât Defterleri”, s. 99.

durarak, Farsça ve Türkçe kelimelerden hiç söz etmediğini belirten Develi, bu durumu müelliflerin ilmiye sınıfından olması ile ilişkilendirmiştir.

Risâlelerin ele aldığı kelimelerden hareketle genel olarak, “İmlâ yanlışları ve yanlış okumalar”, “anlam bilgisi ve ilgili yanlışlar”, “yapı bilgisi ve ilgili yanlışlar,” “ses bilgisi ve ilgili yanlışlar” şeklinde dört durum üzerinde yoğunlaştığını ifade eden Develi, bütün bu benzerliklerinin yanı sıra İbn Kemal’in risâlesi Arapça iken, Ebussuûd Efendi’nin ise Türkçe olarak yazmasını önemli bir fark olarak görmüştür.¹³⁷

2. Risâle müteallika bi bahsi’l-izâfe fî Kâfiyeti İbni’l-Hâcib

Serlevha kaydından Ebussuûd Efendi’ye âit olduğu tespit edilen bu eserde İbnü’l Hâcib’in *Kâfiye*’sinde yer alan izâfet tarifi ve bu tarif üzerine yapılan şerhlerin yorumlarının değerlendirildiği ifade edilmiştir.¹³⁸

3. Risâletün fî’l-fark beyne’l-makâm ve’l-mukâm

Arapça **مقام** kelimesinin değişen hareke durumuna göre ifade ettiği manalar üzerine fetva formatında yazılan bir paragraflık bir metinden ibaretir.¹³⁹

4. Kasîdetü’l-mîmiyye

Ebu’l-Alâ el-Maarî’nin elif, mim harfleriyle kâfiyeli felsefi bir kasidesine nazîre olarak yazılan¹⁴⁰ bu eser doksan küsur beyitten meydana gelmektedir. Abdurrahman Alemşah ve İbrahim Halibî gibi pek çok kişi tarafından şerh yazılan eser¹⁴¹ Süleyman Ateş tarafında da yayınlanmıştır.¹⁴² Çalışmasında Muhammed b. Mustafa tarafından 1057/1648 tarihinde yapılan şerhten istifade ettiğini dile getiren Ateş, bu şerhte bulunmadığı halde manzumenin bütününü ele almayan metin yazmasında, Ebussuûd Efendi’ye âit olduğu belirtilen **م** ve **ن** kafiyesi ile biten beyitlerin bulunduğunu ifade etmiştir. Başlangıçta doksan iki beyit zikreden Ateş, şerhte yer almadığını söylediği kırk altı beyit daha zikrederek çalışmasına eklemiştir.

¹³⁷ Develi, “Kemalpaşazâde ve Ebussuûd’un Galatât Defterleri”, s. 99-104.

¹³⁸ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, s. 79.

¹³⁹ Bkz. Slm Ktp. Esad Efendi, 3729, vr. 51b.

¹⁴⁰ Ateş, “Ebussuûd Efendi”, *Kur’an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi*, s. 7.

¹⁴¹ Kâtip Çelebi, *Keşfüz-Zunûn*, II, 1347.

¹⁴² Ateş, “Ebu’ssuûd Efendi”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 1, 1999, s. 39-77.

5. Kasâidü'l-'Arabiyye

Birden fazla kaside yazan Ebussuûd Efendinin Arapça kasidelerini bir araya toplayan eser olarak zikredilmektedir.¹⁴³

6. Münşeât

Ebussuûd Efendi'nin Kanûnî dönemindeki muhtelif devlet ricâline yazdığı mektup ve çeşitli konularda kaleme alınan siyasî-idarî yazışmalardır.¹⁴⁴ Abdülkadir Dağlar tarafından “Ebussuûd Efendi'nin Türkçe Mektupları”¹⁴⁵ adıyla yapılan çalışmada söz konusu *Münşeât*'ın da bulunduğu yüz mektup ele alınmıştır. Çalışmasında, mektupların büyük bir kısmının yer aldığı *Münşeât*'ın Süleymaniye ve İzmir nüshalarının tanıtımına da yer veren Dağlar, *Münşeât* içerisinde bulunan mektupların bazılarının baş veya sonlarının eksik istinsah edildiğini zikretmiştir. Çalışmasının girişinde incelediği mektupları konularına göre özetleyen Dağlar, mektupların genelde devlet ricâli ve saray çevresine gönderilen tavsiye, şikâyet, terbiye, teselli, taziye ve izin özelliği taşıyan metinler olduğuna dikkat çekmiştir. Mektupların bazılarında yer yer ağdalı bir üslûp görülmekle birlikte, genelde anlaşılır bir dille kaleme alındığı ifade edilmiştir.

7. Mecmuâ-i Deavât

Duanın önemini anlatan “Risâle fî ed'îyyeti'l-me'sûre” ve “Duanâme” adıyla da anılan eserin Semiz Ali Paşa'nın (ö. 972/1565) isteği üzerine hazırlanmış olmakla beraber bir mukaddime ve yedi babdan oluştuğu dile getirilmiştir.¹⁴⁶

Ebussuûd Efendi'nin yukarıda isimleri sıralanan eserlerine ilave olarak zikredilen birtakım eserler bulunmakla birlikte¹⁴⁷ ihtilafı olmaları sebebiyle burada ele alınmamıştır.

¹⁴³ Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, X, 371.

¹⁴⁴ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, s. 81-82.

¹⁴⁵ Dağlar, Abdülkadir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Türkçe Mektupları*, Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001.

¹⁴⁶ Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, X, 371.

¹⁴⁷ Ebussuûd Efendiye nispet edilen diğer eserlerin ayrıntılı bilgisi için bkz. Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, s.63-82; Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu*, s. 41-52.

3. YAŞADIĞI DÖNEM

Kişinin yaşadığı dönemin izlerini taşıması kaçınılmaz olduğundan Ebussuûd Efendi'yi ve ilmî çalışmalarını anlayıp değerlendirebilmek için onun yetiştiği dönemin siyasî ve ilmî ortamını tanımak yerinde olacaktır. Osmanlı devletinin en parlak devrini yaşadığı yükselme dönemi içerisinde doğup yetişen Ebussuûd Efendi, icra ettiği önemli görevlerin yanı sıra yazdığı pek çok eserle de dönemin önemli simalarından biri olmayı başarmıştır. Yaşamı boyunca II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kânûni Sultan Süleyman ve II. Selim gibi padişahların hükümdarlıklarına tanık olmakla birlikte, en uzun dönemini Kânûni devrinde geçirmiştir. Ebussuûd Efendi'yi de yakından ilgilendirmesi sebebiyle bu dönemin siyasî ve ilmî yapısı iki ayrı başlık altında ele alınacaktır.

3.1. Siyasî Durum

XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti için yükselmenin devam ettiği bir dönem olmuştur. II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman ve II. Selim'in hükümdarlıklarına tekabül eden bu dönemde Osmanlı Devleti'nin toprak sınırı Tuna ve Sava nehirlerinin güneyindeki Balkan Yarımadası'nın neredeyse tamamını kapsamıştır. Asya'daki hâkimiyeti ise Anadolu, Irak, Suriye, Filistin ve Arabistan Yarımadası'nın batı kıyılarına kadar uzanan Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Cezayir'i de himayesi altına almıştır. Macaristan'ın doğusunda yer alan Eflak, Boğdan ve Kırım Hanlığı'ndan vergi alırken kuzeydeki Macaristan Krallığı'nı da doğrudan yönetimine geçirmiştir.¹⁴⁸

Fetih politikasının izlendiği bu dönemde devletlerarası konularda önemli bir yeri olan Ebussuûd Efendi'nin siyasî yapıdaki etkisi kazasker olduğu döneme rastlamaktadır. Nitekim, 944/1537 senesinde Korfu seferinden dönerken maktul İbrahim Paşa hakkındaki konuşmalarından rahatsızlık duyan Kanûnî Sultan Süleyman Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerini azletmiş ve Ebussuûd Efendi'yi Rumeli Kazaskeri olarak tayin etmiştir.¹⁴⁹ Bu gelişmenin akabinde padişahın yanında yer alan Ebussuûd Efendi Kara Boğdan, Estergon ve Budin kuşatmalarına katılarak Budin'in fethinin ardından ilk Cuma namazını kıldırmıştır.¹⁵⁰ Bununla birlikte Kazaskerlik döneminde hazırladığı

¹⁴⁸ Colin Imber, *Şeriattan Kanuna*, çev. Murteza Bedir, s. 7.

¹⁴⁹ Atâî, *Hadâik*, II, 186 (sayfa kenarında).

¹⁵⁰ Akgündüz, "Ebüssuûd", *DİA*, X, 365.

kanunname, hüccet ve münşeâtlar ile etkin bir kişi olan Ebussuûd Efendi, 952/1545 yılında şeyhülislâm olarak verdiği fetvalarla da siyasî yapıda önemli bir rol oynamıştır.¹⁵¹ Kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı'nın malî ve askerî hayatının temelini oluşturan mîrî arazi hukuku, bu dönemde Padişah'ın talebi üzerine Ebussuûd Efendi tarafından düzenlenerek daha sonraki uygulamalara esas teşkil etmiştir.¹⁵² Yine II. Selim'in Kıbrıs'ın fethi için istediği fetva örneği de Ebussuûd'un siyasî hayattaki etkisini yansıtmaya açısından büyük önem arz etmektedir.¹⁵³

Kanûnî'nin hüküm sürdüğü kırk altı yıl içerisinde, 1520-1543 yılları arasında siyasî problemlerin oldukça az olmasına rağmen, 1543-1566 yıllarında Kanûnî'nin padişahlığının sorgulandığı bir dönem olması sebebiyle birtakım siyasî problemler baş göstermiştir. Bununla birlikte Kanûnî'nin vefatı akabinde 1566 yılında tahta geçen II. Selim kendisinden önceki iç ve dış meselelerle mücadele etse de bu dönem daha sakin bir dönem olmuştur.¹⁵⁴ Ancak, XVI. asrın son çeyreğinde bürokraside yaşanan değişimler ve nüfus artışına ek olarak askerî ve malî sahada meydana gelen değişimlerin devlet içerisinde birtakım çözümleri de beraberinde getirdiği ifade edilmiştir. Nitekim bu çözümlerin 1574 yılında başa geçen III. Murad ile başladığı ifade edilerek o vakte kadar idarecilerin şeriat, adalet ve kanunlara uyma konusundaki titizliğinden söz

¹⁵¹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, s. 23.24; Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, s. 46-47.

¹⁵² Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, s. 76.

¹⁵³ “Mesele: Sâbikan vilâyet-i dâr-i İslâm'dan olup, ba'de zamânin küffâr-i haksâr müstevli olup, medâris-ü mesâcidin harab ve mu'attal edip, nice türlü ef'âl-i habise ile dîn-i İslâm'a ihânet kasdın eyleyip ve etrâf-ı âleme evzâ-ı kabihaların işâ'at eyleseler. Padişâh-ı din-penah hazretleri, hamiyet-i İslâm muktezasınca, diyâr-i mezkûru küffâr-i rüsiyâh elinden alıp, dâr-i İslâm'a ilhka eylemeğe azîmet ve himmet buyursalar, sâbikan mezkûr keferenin tasarruflarında olan âhar vilâyetler musâlâha olunduktan ellerine verilen ahid-nâmede, mezkûr vilâyet dâhil olmak ile, şerî'at-i mutahhara mucebince, mezkûr ahid-nâme nakzına azîmet buyurmalarına mâni' olur mu, beyân buyrul? El-cevap: Asla mâni' olmak ihtimali yoktur. Padişâh-ı ehl-i İslâm (e'azzallâhu ensârahu) tevâif-i keferiye ile sulh eylemek ol vakit meşrû olur ki, kâffe-i müslimîne menfa'at ola. Menfa'at olmayacak asla sulh meşrû değildir. Müşâhede olunup müebbed yahut muvakkat sulh olunduktan sonra, menfa'at bu zamanda bozulması enfa' görülse, elbette bozmak vâcib ve lâzım olur. Hazret-i Resûlullah (s.a.v) hicret-i nebevîyyenin altıncı yılında küffâr-ı Mekke ile on yıl sulh edip hazret-i Ali (kerremallahu vecheh) müekked ahid-nâme yazıp, mu'âhedeyi mukarrere kılduktan sonra, gelecek yıl bozmak enfa' görülüp, hicretin sekizinde üzerlerine varıp, Mekke-i Mu'azzama'yı feth buyurmuşlardır. Hazret-i Halife-i Rabb'ul-âlemîn azîmet hümâyunlarında, Cenâb-ı Risâlet-penâh (s.a.v) hazretlerinin sünnet-i şeriflerine iktidâen buyurmuşlardır. Müstetbi'-i feth-i mübindir. Bi-'inâyet-illâh-il-melik-il-mu'in.” Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, s. 134-135.

¹⁵⁴ Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu*, s. 64.

edilmiştir.¹⁵⁵ Bu tarih idarî ve siyasî meselelerdeki fetvaları sebebiyle Ebussuûd Efendi'nin vefat tarihine denk gelmesi açısından önem arz etmektedir.

3.2. İlmî Durum

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren askerî ve idarî sahada gösterdiği gayret ve tutarlılığı ilim ve kültür alanında da devam ettirdiği görülmektedir. Osmanlı eğitim-öğretim faaliyetlerinin geneline bakıldığında, İslâm Dünyası'nın bütününde olduğu gibi, ilim ve kültür hayatı medrese ve tekke çevresinde gelişip devam etmiştir. Nitekim ilk medresenin Orhan Bey zamanında İznik'te h. 1330 yılında açılması ve ardından Bursa'nın fethedilmesiyle burada açılan Manastır medresesi ile birlikte Osmanlı dönemi tedris faaliyetlerinin alt yapısı hazırlanmış ve ilmî faaliyetlere yaygınlık kazandırılmıştır.¹⁵⁶ Yıldırım Bayezid (1389-1402) ve II. Murad (1421-1451) dönemlerinde Arabistan, Türkistan ve Kırım gibi yerlerden Molla Gürânî (ö. 893/1488), Alâeddin Tûsî (ö. 887/1482), Fahreddin-i Acemî (ö. 865/1460-61) ve Seyfeddin Kırımî gibi isimler Osmanlı ülkesine gelerek, sahip oldukları ilim geleneği ile Osmanlı ilim camiasına canlılık kazandırmışlardır.¹⁵⁷

II. Murad tarafından Edirne ve Bursa illerinde inşa edilen medreselerle yükseliş içerisine giren Osmanlı medreseleri Fatih Sultan Mehmed döneminde Sahn-ı seman medreselerinin kurulması ile büyük bir atılım içerisine girmiştir. Müfredatının Mahmud Paşa ve meşhur bilgin Ali Kuşçu tarafından hazırlandığı ifade edilen¹⁵⁸ bu medreseler Tefsir, Usûl-ü fıkıh, Fıkıh, Kelâm ve Arap Dili üzerine eğitimin verildiği medreseler olarak teşekkül etmiştir.¹⁵⁹ Daha sonra Sahn-ı Seman medreselerine danışmend yetiştirmek için “Tetimme” adı verilen orta dereceli tahsil medreselerinin açılması ile birlikte Osmanlı medreselerinde yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Buna göre

¹⁵⁵ Öz, Mehmet, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010, s. 53, 79.

¹⁵⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, s.1-2; Baltacı, Cahit, *Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s. 15.

¹⁵⁷ İpşirli, Mehmet, “Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)”, *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul 1988, s. 273-274; İpşirli, “Medrese”, *DİA*, XXVIII, 2003, s. 327-328.

¹⁵⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 7.

¹⁵⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 33.

aşağıdan yukarıya olmak üzere medreseler Hâşiye-i Tecrid, Miftah, Kırklı, Hâriç, Dâhil ve Sahn-ı Seman şeklinde beş gruba ayrılmıştır.¹⁶⁰

Osmanlı medrese sistemi için asıl büyük gelişme ise Kanûnî Sultan Süleyman tarafından İstanbul'da yaptırılan Şahzâde Medresesi ve Hasekî Medresesi gibi medreselerin yanı sıra 966/1559 tarihinde inşa edilen Süleymaniye Medreseleri ile olmuştur.¹⁶¹ Fatih dönemindeki Sahn-ı Seman medreselerinde Tıp ve Riyaziyyât gibi müspet ilimlerin bulunmaması üzerine Kanûnî döneminde yapılan bu medreselere Tıp ve Riyaziyyât medreseleri ile Dârü'l-hadis medresesi de ilave edilmiştir.¹⁶²

Bununla birlikte teşekkül sürecini tamamlayan medreseler hususunda, kendisinden önceki ilim geleneğini takip eden Osmanlı devleti içerisinde birtakım yenilik ve değişimler de kendini göstermiştir. Bu dönemde bozulan mülâzemet¹⁶³ usûlü kazaskerlik makamında bulunan Ebussuûd Efendi tarafından yeniden bir düzenlemeye tâbi tutularak yedi yılda bir nöbet usûlü getirilmiş ve mülâzemet kanununu düzene sokulmuştur.¹⁶⁴ Medrese sayılarının artması üzerine medreselerin derecelerinde değişiklikler yapılarak Sahn-ı Seman'dan sonraki medrese dereceleri Süleymaniye medreselerine göre düzenlenmiştir.¹⁶⁵ Önceleri kazaskerlerin padişaha arz etmeleri ile yapılan müderris ve kadı tayinlerindeki değişiklikler ise, şeyhülislâmlık makamının kazaskerliğin önüne geçmesiyle olmuştur. Bu dönemde Ebussuûd Efendi sayesinde nüfûz kazanan şeyhülislâmlık makamı, ilmiye sınıfının en üst konumuna yükselerek müderris ve kadı tayinlerinde söz sahibi olmuş, müderris ve kadılar bundan böyle sadrazam aracılığı ile padişaha arz edilerek atanmaya başlamışlardır.¹⁶⁶ Ebussuûd

¹⁶⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 9-11; Bu medreselerin tahsil müddeti ve medreselerde okutulan dersler hakkında bkz. Cahit Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 36-43.

¹⁶¹ Cahit Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 48.

¹⁶² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 33.

¹⁶³ Mülâzemet: Dânişmendliğin son aşamasındaki bir imtihan ile icâzetnâme alan muîdlerin “Rûznâmçe-i Hümayun’a” yazılarak sıra beklemesidir. Bkz. Cahit Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 34.

¹⁶⁴ Atâî, *Hadâik*, II, 184; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 45; Cahit Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 35.

¹⁶⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 58.

¹⁶⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 59, 87, 153; İnandır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, s. 85.

Efendi ile birlikte şeyhülslâmlığın öneminin artmasının akabinde şeyhülslâmlık için Rumeli kazaskerliği yapmış olma şartı getirilerek statü ve kalitesi artırılmıştır.¹⁶⁷

Bu dönemin Osmanlı Devleti'nin yükselme devri olarak adlandırılmasında geçmişten tevârüs edilen tecrübeler ve ilmî birikim etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda kuruluşundan bu yana ilmiye mesleğine hizmet ve katkıları bulunan âlimler zikredilirken Ebussuûd Efendi, XVI. yüzyıla şeref veren âlimlerin sonuncusu olarak zikredilmiştir. Osmanlı ilim camiasına katkı sağlayan bu isimlerden başlıcaları; Dâvûd-i Kayserî (ö. 751/1350), Molla Fenarî (ö. 834/1431), Şeyh Bedrettin Mahmud (ö. 823/1420), Hızır Bey (ö. 863/1459), Hocaşâde Muslihuddin Mustafa (ö. 893/1488), Molla Hüsrev (ö. 885/1480), Hayalî Şemseddin Ahmed (ö. 875/1470), Sinan Paşa (ö. 891/1486), Molla Lütî (ö. 900/1495), Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi (ö. 922/1516), Zenbilli Ali Cemâlî Efendi (ö. 932/1525), İbn Kemal (ö. 942/1536), Celâlzâde Mustafa Bey (ö. 975/1567), Taşköprülüzâde (ö. 968/1561), Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572) ve Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574) olarak sıralanabilir.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 179-180.

¹⁶⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 643-674.

İKİNCİ BÖLÜM
FIKİH RİSÂLELERİ VE KULLANDIĞI KAYNAKLAR

1. FIKİH RİSÂLELERİ

Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen fıkıh risâlelerinin ele alındığı bu kısımda eserler konularına göre bir ayrıma tabi tutularak ilgili başlıklar altında değerlendirmeye alınmıştır.

1.1. HİDÂYE'YE DAİR HÂŞİYELER

1.1.1. Hâşiye ale'l-Hidâye

Kütüphane kayıtlarında *Ta'lika ale'l-Hidâye*¹⁶⁹ adıyla da Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen bu eser, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) meşhur *el-Hidâye* isimli eserine yazılmış bir hâşiyedir. Ebussuûd Efendi'ye âidiyeti mecmuanın zahriyye kaydında yer alan **حاشية على الهداية لابي السعود** ifadesine dayanmaktadır. Her sayfası yirmi bir satır olarak telif edilen eserin başlıklandırılmalarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Mecmuada yer alan çalışmada ilk olarak, ezan bâbı ile başlayan Kitâbu's-salât, zekât ve savm bahislerine yer verilmiştir. Mecmuanın 48a-67b varakları arasında *Hidâye*'den bağımsız olarak *mevkıfu'l-'ukûl fî vakfi'l-menkûl* risâlesi ve vakıf tescillerine dair yazılan metinler de yer almaktadır. Ancak buyu' kitabının başında bu bahsin *Hidâye*'de vakıf konusunun peşinde geldiğini de zikretmektedir.¹⁷⁰

Ardından, eserinde Mergînânî'nin *Hidâye*'de kullandığı tasnifi¹⁷¹ takip eden Ebussuûd Efendi, buyu', havâle, edebü'l-kâdî, şehâdât, vekâlet, da'vâ, vedîa, âriyet, hibe, icârât, mükâtep, ikrah, hacr, me'zûn, gasp, şuf'a, kismet, müzâraa, müsâkât, udhiyye, eşribe, rehn, cinâyât, diyât ve vesâyâ bahislerini ele almıştır. Kitâbu'l-hac ve kitâbü's-siyer bahislerinin ardından lukata konusu ile eksik bir şekilde son bulan mecmuadaki sıralamaların *Hidâye*'den farklı olması söz konusu mecmuada sonradan bir karışıklık olabileceği ihtimalini göstermektedir. *Hidâye* hâşiyesine dair Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen bütün konular bu mecmua içerisinde yer almaktadır.

¹⁶⁹ Slm. Ktp., Lâleli, nr. 876, vr. 11b-196b; Yeni Camii, nr. 376, vr. 12-143.

¹⁷⁰ Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 67b.

¹⁷¹ Bkz. Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî (ö. 593/1197), *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, Dâru'l-Erkam, Beyrut, ty., I, 477-480; II, 567-569.

Süleymaniye kütüphane kayıtlarında “hâşiye alâ bâbi’s-sıfatı’s-salât mine’l-hidâye”,¹⁷² “hâşiye alâ evâil-i kitâbi’l-buyu‘ mine’l-hidâye”,¹⁷³ “hâşiye alâ evâil-i kitâbi’l-havâle mine’l-hidâye”¹⁷⁴ gibi başlıklar altında kaydedilen “lukata”, “serika”, “siyer” ve “şehâdât” gibi kısımlar bu esere âit olup parçalar halinde kaydedilmiştir.

Söz konusu hâşiyenin bey‘ bölümünün kütüphane kayıtlarında¹⁷⁵ ve Demir’in çalışmasında¹⁷⁶ *risâle fi’l-fikh* adı altında kaydedilmesi, farklı bir eser gibi anlaşılmasına yol açmıştır. Ancak yapılan mukabeleler esnasında bu iki metnin farklı olmadıkları görülmüştür. Ebussuûd Efendi, geniş bir açıklama ile giriş yaptığı bey‘ bahsinde şerh ve hâşiyelerden ziyade *Hidâye*’nin bizzat metnine yoğunlaşmıştır. Burada **قوله** başlıkları ile yaptığı açıklamaların ardından ilerleyen sayfalarda **نظر في العناية و فيه نظر** diyerek *Hidâye* şerhlerindeki bazı değerlendirmelere reddiyede bulunmuştur.¹⁷⁷ Buradan hareketle bey‘ bahsinin neredeyse tamamının hâşiye üslûbu ile yapılan değerlendirmelerden ibaret olduğunu söylenebilir.

Kitâbü’l-vedîa’da olduğu gibi bazı bölümlerinin başına mukaddime yazan Ebussuûd Efendi, burada eserinin yazılış gerekçesi hakkında bilgi vermektedir. Mukaddimedede yer alan “arkadaşlarım ile yaptığım ders müzakeresi esnasında *en-Nihâye*, *el-Înâye* ve fıkıhla alakalı bazı kitaplara dair aklıma gelen tereddütleri buraya not ettim. Fakat şu ana kadar bunları inceleyip değerlendirme fırsatı bulamadım.”¹⁷⁸ ifadesi Osmanlı döneminde bir öğrencinin ders çalışma yöntemini de gösterme açısından önemlidir. Yine eser içerisinde geçen **ذكر في الشروح قاطبة** ifadesinden¹⁷⁹ Ebussuûd Efendi’nin eserin bütün şerhlerine baktığını anlaşılmaktadır. Burada Osmanlı döneminde bir kitap üzerinde çalışırken yazılan bütün şerh ve hâşiyelerin yanı sıra çalıştıkları konu ile ilgili diğer kaynakların ele alınıp müzakere edilmesi dikkat

¹⁷² Slm. Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2035, vr. 41-59.

¹⁷³ Slm. Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2035, vr. 67-81.

¹⁷⁴ Slm. Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2035, vr. 81-93.

¹⁷⁵ Slm. Ktp., Atıf Efendi, nr. 2831, vr. 89a-116b.

¹⁷⁶ Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Âliyyenin Büyük Hukukçusu*, s. 44.

¹⁷⁷ Bkz. Ebussuûd, *Ta’lîka ale’l-Hidâye*, vr. 67b-104a.

¹⁷⁸ Ebussuûd, *Ta’lîka ale’l-Hidâye*, vr. 134a.

¹⁷⁹ Ebussuûd, *Ta’lîka ale’l-Hidâye*, vr. 28a.

çekmektedir. Dolayısıyla Ebussuûd Efendi'in *Hidâye* üzerine yaptığı bu çalışma, Osmanlı medrese eğitiminde çalışma metodu ile alakalı işaret edilen¹⁸⁰ yöntemin bir pratiği niteliğindedir denilebilir.

Hidâye'yi, üzerine yazılan şerh ve hâşiyeler ile birlikte ele alan Ebussuûd Efendi lügat, sarf-nahiv ve fikhî hüküm açısından ele aldığı bu çalışmasında bazı yerlerde bizzat *Hidâye*'ye bazı yerlerde ise şerh ve hâşiyelerine yönelik eleştiri ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Burada eserin genişliği sebebiyle Ebussuûd Efendi'nin değerlendirme ve eleştirilerine dair birkaç örnek verilerek yazılış üslûbu hakkında genel bir kanaat ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Metin içerisinde en fazla Sâhibü'l-Înâye ve Sâhibü'n-Nihâye atıflarına rastlanmaktadır. Örneğin, ikrah konusunu ele alırken *Înâye*'den naklen "ister sözlü ister fiilî olsun birinci görüşün şer'an muteber olduğunu" zikreden Ebussuûd Efendi, "ikrah-ı mülcî müslümanı katletmede ve zina konusunda geçersizdir" diyerek İnâye sahibine reddiyede bulunmuştur.¹⁸¹ Aynı şekilde *Nihâye*'den de sıkça nakilde bulunarak Nihâye sahibini gerek dil, gerekse fikhî konularda eleştirmektedir. Örneğin, Nihâye sahibinin kitabü'l-vedîa'nın başında yer alan 'vedîa' kelimesinin sarf ilmi ve kendi içerisindeki kullanımı hakkındaki yorumlarını bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Burada, vedîa kelimesinin *Nihâye*'ye göre 'faîl' kalıbında 'mef'ul' manasında olduğunu naklederek, şer'î tarifinin ifade ettiği üzere 'mef'ul' manasında olan 'faîl' kalıbında değil, doğrudan 'mastar' manasında olduğunu beyân etmiştir.¹⁸²

Müellif, Kitâbü's-savm bahsinde kaza ve kefarete gerektiren şeyler konusunu işlerken, İbnü'l-Hümmam'dan yaptığı nakille ف harfine verdiği 'takip' manasını doğru bulmayıp doğrusunun 'ta'lil' olması gerektiğini vurgulamıştır. Yine İbnü'l-Hümmam'ın Şafiî mezhebinden yaptığı bir naklin hatalı olduğunu söyleyerek mezhepler arası

¹⁸⁰ İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, I, İz Yayıncılık, 1997, s. 76-77: "Öğrenciler, haftada beş gün ders okurlar. Her dersleri birkaç satırdan ibarettir. Her dese, bir gün önce, sekiz-dokuz saat bakıp ertesi gün hoca huzurunda nöbetle bir öğrenci ibare okur. Hoca bir kat mânâ verdikten sonra etraftan herkes görüşünü hocaya söyleyerek dört-beş saat tartışırlar. O dersi iyice araştırıp inceledikten sonra herkes hüccesine varıp ertesi gün okuyacağı derse, hoca huzuruna varıncaya dek yine çalışır. Kısaca bu şekilde her gün zihinlerini geliştirip açarlar. Düşüncede öyle derin dalarlar ki çalıştıkları dersleri anlatsalar kimse anlayamaz."

¹⁸¹ Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 155.

¹⁸² Bkz. Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 134b-135a.

görüşlerden yapılan alıntılarını tashih etmiştir.¹⁸³ Şahısları bizzat zikretmesinin yanında **اقول بعض الافاضل** tabiriyle isim vermediği kişilerden alıntılar yaparak ardından **اقول** ifadesiyle kendi görüşünü dile getirmiştir.¹⁸⁴

Ebussuûd Efendi'nin yoğun bir şekilde kullandığı el-İtkânî atıflarıyla yaptığı eleştirilere vekâlet bahsinin başındaki şu meseleyi örnek verebiliriz. Burada hidâye sahibi'nin zikrettiği “me'zûn kişide hür ve bâliğ gibidir” ifadesi hakkında İtkânî'nin me'zûn kelimesi mutlak zikredildi, ister abd-i me'zûn ister sabiyyi me'zûn olsun fark etmez” dediğini nakletmiştir. Ardından “şerhlerin bütününe göre” ifadesi ile burada kastedilenin sadece abd-i me'zûn olduğunu zikretmiş ve *Hidâye* şerhlerinin tamamını delil alarak İtkânî'ye reddiyede bulunmuştur.¹⁸⁵ Yine müzâraa bahsinde bir konu anlatılırken İtkânî'den naklen “bu konuda bir eser vârid olmamıştır” şeklindeki rivayeti zikrederek “azıcık akli olanlara bu sözün çirkinliği gizli kalmaz”¹⁸⁶ şeklinde sert bir üslûp kullandığı da dikkat çekmektedir.

Fıkıh kitaplarındaki bâbların tertibi konusunda önemli bir tartışmaya değinen Ebussuûd Efendi, *Gâyetü'l-beyân*'dan naklen “Kitabü'l-müsâkaat'ın Kitâbü'l-müzâraat'dan daha önce gelmesi gerekir. Çünkü müsâkaatın cevazında ihtilaf yoktur” ifadesine işaret ederek “Gâyetü'l-beyân sahibi müsâkatın cevazındaki çokluğa bakarak böyle bir yorumda bulunmuş olmalı, yoksa Ebû Hanîfe'nin müsâkaat konusundaki görüşü müzâraat ile aynıdır”¹⁸⁷ diyerek Gâyetü'l-beyân sahibi'nin fikhî bilgisini düzeltmiştir. Bir başka örnek olarak Kitâû'd-da'vâ kısmında *Gâyetü'l-beyân*'da zikredilen “lügaten” kelimesinin aslında “şer'an” olması gerektiğini ifade ederek metin tashihleri yapmıştır.¹⁸⁸ *Gâyetü'l-beyân*'a getirdiği bir başka eleştiri ise *Hidâye*'nin metin okumalarına yönelik olup Gâyetü'l-beyân sahibi'nin işaret ettiği zamirin merciindeki yanlışlığa dikkat çekerek, zamirin doğru merciini göstermiştir.¹⁸⁹

¹⁸³ Bkz. Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 47.

¹⁸⁴ Bkz. Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 45b.

¹⁸⁵ Bkz. Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 126b.

¹⁸⁶ Bkz. Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 161b-162a.

¹⁸⁷ Bkz. Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 162a.

¹⁸⁸ Bkz. Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 131b.

¹⁸⁹ Bkz. Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 166b.

Bazı yerlerde ise *Nihâye*, *Înâye* ve *Kifâye* olmak üzere *Hidâye*'nin üç şerhine birlikte reddiyelerde bulunmuştur. Örneğin, bu üç şerhte yer alan ifadeye göre *Hidâye*'nin Kitâbü'l-vesâyâ kısmında zikredilen fikhî bir rivayetin *Câmiu's-sağîr* rivayetine aykırı olduğunun zikredilmesi üzerine, Ebussuûd Efendi *Hidâye*'de zikredilenin *Câmiu's-sağîr* rivayetine uygunluğunu ifade ederek üç kaynağa birden eleştiri getirmiştir.¹⁹⁰

Ebussuûd Efendi, bu çalışmasında nadiren de olsa *Hidâye* dışındaki diğer Hanefî kaynaklarına dair atıf ve değerlendirmelerde de bulunmuştur. Kitâbü'l-icâre bahsinde *Vikâye* ve Sadrü's-şerîa'nın izahlarına yer vermesinin akabinde bu iki kaynağa yönelik uzun bir değerlendirmeye yer vermiştir.¹⁹¹ Yine Kitâbü'l-mükâtep bahsinde sadrü's-şerîa'nın “bu yeni bir konudur, hamr ve hınzır konusu ile bağlantılı değildir” dediği mesele hakkında “bu yeni bir konu değil tam aksine hamr ve hınzır konusunu tamamlayan bir konudur” diyerek *Hidâye*'den yaptığı nakille sadrü's-şerîa'yı nakz etmiştir.¹⁹²

Ebussuûd Efendi bu çalışmasında *Hidâye*'nin sadece şerh ve hâşiyelerine değil bizzat *Hidâye*'nin metin ve üslûbuna yönelik eleştirilerde de bulunmuştur. Örneğin; mükâtep bahsini işlerken *Hidâye*'de geçen “iki ortaktan biri kendi payına düşen hisseyi azad ederse onun yarı payını ortağına öder” ifadesini zikrettikten sonra “bu cümlemin zâhirî yapısı tercih hakkı olmaksızın ödemenin zorunluluğuna işaret etmektedir. Hâlbuki böyle bir şey yok” demektedir.¹⁹³ Dolayısıyla Ebussuûd Efendi burada *Hidâye* sahibi'nin bunu da kapsayan daha uygun bir üslûp kullanması gerektiğine işaret ederek Mergînânî'yi doğrudan eleştirmiştir.

Meseleleri ele alırken salât, zekât, savm, hac ve bey' gibi bazı konuları uzun bir şekilde işleyen Ebussuûd Efendi, hacr konusunda olduğu gibi bazı konuları sadece birkaç satırla değerlendirerek sonlandırmıştır.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Bkz. Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 177.

¹⁹¹ Bkz. Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 140b.

¹⁹² Bkz. Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 152b-153a.

¹⁹³ Bkz. Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 154a.

¹⁹⁴ Bkz. Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 155b-156a.

Müfessir kimliği ile de ön planda olan Ebussuûd Efendi, Kitâbü'r-rehn bahsinde zikredilen bir ayet hakkında ayet ile konu arasında bir uyum bulunmadığını ifade ederek fıkıh çalışmalarında müfessirliğini de göstermiştir.¹⁹⁵ Kitâbü'l-cinâyât bahsinde geçen bir hadis hakkında ise Nihâye sahibi ve İtkâni'den nakledilen hadisin rivayet açısından ihtilaflı dirayet açısından ise farklı bir şekilde yorumlanması gerektiğini ifade ederek, hadis ilmindeki yetkinliğini göstermiştir.¹⁹⁶

Kitâbü'l-hac bölümünde ihram konusunu işlerken şârihlerin tamamının hatalı gördüğü bir ibareyi zikrederek **لعله اعتمد** şeklinde savunucu bir ifade tarzıyla Hidâye sahibini doğrulamış ve akabinde uzunca bir açıklama ile metinde bir problem olmadığını savunmuştur.¹⁹⁷

Ebussuûd Efendi yoğun eleştirilerinin yanı sıra kimi yerlerde hidâye şârihlerini takdir de etmiştir. Mesela, İnâye sahibi'nin bir konuyu anlatırken kullandığı **فيه نظر** ifadesiyle bu konunun tartışmaya açık olduğu şeklindeki yorumunu nakletmesinin ardından, bunu yerinde bir eleştiri olarak değerlendirip İnâye sahibi'nin görüşüne katıldığı görülmektedir.¹⁹⁸

1.1.2. Tehâfütü'l-emcâd fî evvel-i Kitâbi'l-cihâd

Kaynaklarda¹⁹⁹ ve kütüphane kayıtlarında²⁰⁰ *Tehâfütü'l-emcâd fî evvel-i Kitâbi'l-cihâd* adıyla Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen bu eser, asıl itibariyle müstakil bir risâle olmayıp *Hâşiye ale'l-Hidâye* adı altında ele alınan metnin bir bölümüdür. Ebussuûd'a âidiyeti ise *Hidâye* hâşiyesinin zahriyye kaydına göredir. *Hidâye* hâşiyesinin bazı bölümlerine direk giriş yapıp bazılarına mukaddime yazan müellif bu bölüme de mukaddime ile giriş yapmıştır. *Hidâye*'nin Kitâbü's-siyer ve'l-cihâd bahsine yazılmış bir hâşiye olan bu metnin diğer nüshaları ile yapılan mukabeleler esnasında kendi içerisinde böyle bir isim tespitine rastlanılmamıştır. Ancak mukaddime kısmında geçen

¹⁹⁵ Bkz. Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 163b.

¹⁹⁶ Bkz. Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 168b.

¹⁹⁷ Bkz. Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 182a.

¹⁹⁸ Bkz. Ebussuûd, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, vr. 174a.

¹⁹⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2040; İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 254; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 226.

²⁰⁰ Slm. Ktp., Mehmed Âsım Bey, nr. 706, vr. 9-13.

هاتف ve يهتف gibi kelimelerden hareketle sonradan verilmiş bir isim olabileceği dikkat çekmektedir. Yine mukaddime kısmındaki ifadelerine göre müellif bu bölümü padişahın bir talebi üzerine yazmıştır.²⁰¹ Metod olarak *Hidâye* hâşiyesinin genelinde takip edilen üslûp ile yazılmış olan metin, *el-Înâye*, *en-Nihâye* atıflarıyla **قال/اقول** şeklinde kimi yerde itiraz kimi yerde ilave katkılardan oluşmaktadır. Dolayısıyla iki ayrı metin gibi gözüken bu eserlerin yazılış sebepleri farklı olsa da, aynı üslûp ile yazılan tek bir çalışmanın parçaları olma ihtimali yüksektir.

1.2. VAKIFLA İLGİLİ RİSÂLELER

1.2.1. Mevkıfu'l-'ukûl fî vakfî'l-menkûl

Tabakat kitaplarında ve kütüphane kayıtlarında *mevkıfu'l-'ukûl fî vakfî'l-menkûl*,²⁰² *risâle fî cevâzi vakfî'n-nukûd*,²⁰³ *risâle fî vakfî'l-menkûl*,²⁰⁴ *risâle fî vakfî'n-nukûd*,²⁰⁵ *risâle-i Ebissuûd*²⁰⁶ gibi farklı isimler altında Ebussuûd Efendi'ye âit olarak zikredilen eser, menkullerin vakfî çerçevesinde para vakıflarının câizliğinin savunulduğu önemli bir risâledir. Esas aldığımız bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 1581 numaralı bölümde 250b-267a varakları arasında *risâle fî vakfî'l-menkûl* adı altında kayıtlı olup 1079 istinsahlıdır. Nesih yazı hattı ile telif edilen eserin dili Arapçadır.

Mısır'da Dârü'l-Kütübi'l-kavmiyye'de 1968 numaralı kısımda bulunan nüsha üzerinden risâlenin tahkikini yapan Ahmet Şâgîf el-Pakistânî de esas aldığı nüsha itibariyle risâlenin ilk sayfasında yazan رسالة ابي السعود في جواز وقف النقود ibaresinden hareketle risâlenin isminin tescil edildiğini ifade etmektedir. Risâlenin açık nesih hattıyla yazılmasının yanı sıra müzekkerleri müennes, müennesleri müzekker olarak zikretme, konuyla ilgili bir veya birkaç kelimelik düşmeler, isimlerin yanlış harekelenmesi gibi pek çok hatayı barındırdığını zikreden Pakistânî, müstensihhin âlim

²⁰¹ Ebussuûd, *Tehâfütü'l-emcâd*, vr. 9b.

²⁰² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1910; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 254; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 226; Slm. Ktp., Reşid Efendi, nr. 1177, vr. 133-142.

²⁰³ Slm. Ktp., Esad Efendi, nr. 3550, vr. 87-101; Slm. Ktp., İbrahim Efendi, nr. 372, vr. 20-32.

²⁰⁴ Slm. Ktp., Esad Efendi, nr. 1581, vr. 250b-267a.

²⁰⁵ Slm. Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 1136, vr. 1-18.

²⁰⁶ Slm. Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 6044, vr. 49a-67a.

ve fâkih bir zât olmasına rağmen Arap diline vukûfiyetinin tam olmadığını ifade etmiştir.²⁰⁷ Özel bir başlık altında risâle hakkındaki görüşlerine yer veren Pakistânî, eserin Kâtip Çelebi tarafından Ebussuûd'a nispet edilmesinin yanı sıra risâlenin başında ya da sonunda Ebussuûd isminin yer almadığını zikretmiştir. Ayrıca risâlenin kapalı bir cedel üslûbu ile telif edilmiş olup böyle bir üslûbun Ebussuûd Efendi'nin tefsirindeki üslûba muhalif olduğunu öne sürerek bu risâlenin Ebussuûd Efendi'ye âidiyetine dair şüpheleri olduğunu dile getirmiştir. Risâlenin Kitap ve Sünnet'ten delil getirmekten uzak olup İmam Muhammed, Ebû Yusuf ve İmam Züfer'in görüşleri etrafında dönen farklı tabirlerden oluştuğunu ifade etmiştir.²⁰⁸

Para vakıfları meselesi XVI. yüzyıl Osmanlı ulemâsı arasında yoğun tartışmalara konu olmuştur. Para vakıfları hakkında kısa bir risâle telif ederek paranın vakfedilebileceğini savunan İbn Kemal bu konudaki tartışmaların ilk habercisi kabul edilmiş ancak İbn Kemal'in vefatından yaklaşık olarak on yıl sonra Çivizâde Muhyidin Mehmed Efendi'nin (ö. 954/1547) para vakıflarının yasaklanmasına dair yaptığı girişimler ile bu konudaki tartışmalar hız kazanmıştır. Çivizâde yazdığı risâle²⁰⁹ ile para vakıflarına karşı çıkarken, Ebussuûd Efendi Çivizâde'ye reddiye niteliğinde para vakfının câizliğini savunan söz konusu risâleyi kaleme almıştır. Birgili Mehmed Efendi (ö. 981/1573) ise Ebussuûd'un bu eserine reddiye mahiyetinde bir risâle yazarak para vakıflarına karşı çıkmıştır.²¹⁰

Bu tartışma ortamında para vakıflarının câizliği yönünde görüş beyan eden Ebussuûd Efendi, konumuz olan risâleyi bu görüşünü temellendirmek için telif etmiştir. Risâlesine öncelikli olarak Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, İmam Muhammed, İmam Şâfiî ve İmam Züfer gibi müctehid imamların görüşlerini naklederek başlayan Ebussuûd Efendi, konuyu menkullerin vakfı çerçevesinde değerlendirerek para vakfının câizliği konusundaki görüşünü teâmül kriterini esas alan İmam Muhammed'e

²⁰⁷ el-Pakistânî, Ebu'l-Eşbâl Sagîr Ahmed Şâgîf, *Risâle fî cevazi vakfî'n-nukûd li Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmâdî*, (Tahkik ve ta'lik), Dâr'u İbn Hazm, Beyrut 1417/1997, s. 10.

²⁰⁸ Pakistânî, *Risâle fî cevazi vakfî'n-nukûd*, s. 11-12.

²⁰⁹ Bkz. Slm. Ktp., Tekelioğlu, nr. 369, vr. 41-56.

²¹⁰ Özcan, Tahsin, "İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risâlesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, 2000, s. 32.

dayandırmaktadır.²¹¹ Risâlesinde teâmül kavramı hakkında geniş bilgiler vermesinin ardından görüşünü delillendirmek için *el-Fetâva'l-Attâbiyye*, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, *el-Fetâva'z-Zahîriyye*, *el-Muhît*, *ez-Zahîra*, *el-Hidâye*, *Gâyetü'l-Beyân* ve *Muhîtu'l-Burhânî* gibi muteber fıkıh kitaplarından nakillerde bulunmaktadır. Risâlesine aldığı nakiller itibariyle İmam Muhammed'in "vakfedilmesi teâmül haline gelen her menkulün vakfa konu olabileceği" görüşünden yola çıkan Ebussuûd Efendi, menkul vakfında teâmülü kriter olarak *el-Fetâva'l-Attâbiyye*'den yaptığı nakille parayı menkul kapsamında değerlendirmiş ve vakfına cevaz vermiştir. Görüşüne delil olabilecek nakillere yer vermesinin ardından **ان قلت/قلت** şeklinde kendisine yöneltilebilecek muhtemel sorulara cevaplar vererek konuyu detaylı bir şekilde incelemiştir.²¹²

Kânûni döneminin önemli tartışma konularından biri olan bu risâle gerek kendi döneminde gerekse sonraki yüzyıllarda önemini korumuş ve çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere Ebussuûd Efendi'nin çağdaşı olan Birgivî Mehmed Efendi para vakfına karşı çıkarak Ebussuûd Efendi'nin bu risâlesine *es-Seyfü's-sarîm fî 'ademî cevazî vakfî'l-menkul ve'd-derâhim* ismiyle reddiye niteliğinde bir risâle yazmıştır.²¹³ Ebussuûd Efendi'nin bu risâlesi Pakistanlı Ebu'l-Eşbâl Sağır Ahmed Şağaf tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır.²¹⁴ Karşılaştırmalı bir çalışma mahiyetinde Birgivî'nin yazmış olduğu reddiye ile birlikte değerlendirilerek "İslam ve Osmanlı Hukukunda İmam Birgivî ve Ebussuud Efendi'nin Para Vakfı Tartışmaları" adıyla Şule Önder tarafından çalışılmıştır.²¹⁵ Para vakıfları konusu Tahsin Özcan, Kâşif Hamdi Okur, Emrullah Dumlu gibi pek çok isim tarafından günümüz çalışmalarına da

²¹¹ Ebussuûd, *Risâle fî vakfî'l-menkul*, vr. 250b-251a.

²¹² Bkz. Ebussuûd, *Risâle fî vakfî'l-menkul*, vr. 250b-267a.

²¹³ Slm. Ktp., Esad Efendi, nr. 1581, vr. 218-249 (1079 istinsahlı); Reisülküttab, nr. 1207, vr. 38-73.

²¹⁴ el-Pakistanî, Ebu'l-Eşbâl Sağır Ahmed Şağaf, *Risâle fî cevazî vakfî'n-nukûd li Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmâdî*, (Tahkik ve ta'lik), Dâr'u İbn Hazm, Beyrut 1417/1997.

²¹⁵ Önder, Şule, *İslam ve Osmanlı Hukukunda İmam Birgivî ve Ebussuud Efendi'nin Para Vakfı Tartışmaları*, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006.

konu olarak meselenin cereyan ettiği dönem itibariyle tartışmalar birlikte değerlendirilerek aydınlatılmaya çalışılmıştır.²¹⁶

Nüshaları

- A) Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3550, vr. 87-101.
- B) Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1581, vr. 250-267. (1079 istinsahlı)
- C) Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 1136, vr. 1-18.
- D) Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 372, vr. 20-32.
- E) Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde, nr. 710, vr. 17-31.
- F) Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, nr. 835, vr. 1-10.
- G) Süleymaniye Kütüphanesi, M. Arif-M. Murad, nr. 174, vr. 174-190.
- H) Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, nr. 440, vr. 18-27.
- I) Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, nr. 632, vr. 1-15.
- İ) Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 1177, vr. 133-142.
- J) Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Camii, nr. 126, vr. 192-206.
- K) Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Emiri, nr. 756, 13 yaprak.
- L) Süleymaniye Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. 2139, vr. 59-66.
- M) Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, nr. 477, vr. 1-16. (1097 istinsahlı)
- N) Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, nr. 449, vr. 105-119. (1158 istinsahlı)

²¹⁶

Konu ile ilgili çalışmalar için bkz. Özcan, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003; Okur, Kâşif Hamdi, “Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendi’nin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005/1-2, cilt: IV, sayı 7-8, s. 33-58; Dumlu, Emrullah, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâsı Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal-Çivizâde, Birgivi)”, *İLTED*, Erzurum 2015/2, sayı 44, s. 303-337.

O) Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 5386, vr. 101-114. (1146 istinsahlı)

Ö) Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 936, vr. 22-46.

P) Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Hüsnü Paşa, nr. 1182, vr. 138-148.

R) Süleymaniye Kütüphanesi, Reisulküttab, nr. 1207, vr. 74-103.

S) Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Camii, nr. 376/3, vr. 42b-58b.

Ş) Süleymaniye Kütüphanesi, Beşir Ağa (Eyüp), nr. 199, vr. 144-154.

T) Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, nr. 1829, vr. 64-68.

1.2.2. *Risâle fî vakfî't-tavâhin ale'l erâzi'l-mevkûfe li'l-gayr*²¹⁷

Söz konusu eser Akgündüz ve Demir tarafından *Risâle fî vakfî't-tavâhin ale'l-erâzi'l-mevkûfe li'l-gayr* ismiyle kaydedilip Süleymaniye Kütüphanesi Yeni Camii koleksiyonu 376/4 numaralı bölümde bulunan 155-165 varakları arasına işaret edilmiştir. Ancak işaret edilen bu yerde *risâle fî mesh* adında farklı bir eserin kaydedildiği görülmüştür. Yine Akgündüz'ün *risâle fî vakfî'l-arâzi ve ba'zı ahkâmi'l-vakf* adıyla kaydettiği eser incelendiğinde, söz konusu eserin bu risâle²¹⁸ ile aynı olabileceği ihtimali doğmaktadır. Akgündüz'ün Esad Efendi 3459/4 bölümünde *Risâle fî taksîmi'l-arâzi* adıyla da kaydedildiğini söylediği eser, 3459/6 da kayıtlı olup 185-187 varakları arasında yer almaktadır.

Konumuz olan eser, vakıflarla alakalı padişahın talebi üzerine yazılmış fetvalardan oluşmaktadır. Asıl itibarıyla fetva değerlendirmesi olan bu metin incelendiğinde mukaddime veya ferağ kaydında müellife işaret eden herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Ancak mukaddime kısmından anlaşıldığına göre dönemin padişahı Kanûnî Sultan Süleyman tarafından şeyhülislâma yöneltilen bir soruya mukâbil yazıldığı görülen bu metnin Kanûnî dönemi şeyhülislâmı olan Ebussuûd Efendi'ye âidiyeti mâkul görülmüştür. Müstensih tarafından risâle olarak tescil edildiği ve 'mesele/el-cevap' şeklinde telif edilen fetva formatından farklı bir üslûpla konuyu

²¹⁷ Slm. Ktp, Reşid Efendi, 1152, vr. 156b-158b.

²¹⁸ Ebussuûd, *Risâle fî vakfî't-tavâhin ale'l-erâzi'l-mevkûfe li'l-gayr*, vr. 156b-158b.

netleştirmek için ele alınan beş meselenin açıklanması sebebiyle, biz de bu metni risâle olarak değerlendirmeyi uygun gördük.

Arapça olarak telif edilip istinsah tarihi 985/1577 olan metin Hamidzâde tarafından istinsah edilmiştir. Ebussuûd'un vefatını 982/1574 olarak ele alırsak vefatından üç yıl sonra istinsah edilen bu eser Ebussuûd'a yakınlığı dolayısıyla güvenilirlik bakımından önem arz etmektedir. Eserin özü, Kanûnî'nin müelliften detaylı bir şekilde açıklamasını istediği vakıf meselesinin, beş ana başlık altında kaynaklar doğrultusunda örneklerle açıklanmasından oluşmaktadır.

Başkasına âit vakıf arazi üzerindeki binaların vakfedilmesi ve gelirlerinin kullanımı ile ilgili problemin çözümü üzerine telif edilen bu risâlenin giriş kısmında meselenin aslına dair birtakım açıklamalar bulunmaktadır. Buna göre; vakıf amaçları farklı olması sebebiyle, başkasına âit vakıf arazi üzerinde bulunan yedi değirmen ve bazı binaların vakfı konusu mahkemeye intikal etmiştir. Mahkeme ise vakfın sahihliğine hükmetmiştir. Ancak ikinci bir hâkim bu vakfın batıl olduğunu iddia etmiştir. Vakfın batıl olduğuna dair hüküm verilmesi üzerine vâkıfın vasîsi, söz konusu binaların hepsini satmıştır. Ancak mirasçılardan bazıları birinci hâkimin görüşüne binaen açtıkları yeni bir davada vakfın sahihliğine hüküm almışlardır. Konu ihtilaflı olması sebebiyle padişaha arz edilmiş ve padişah vakfın sahihliğini onaylamıştır. Bunun üzerine diğer mirasçılardan vekâlet alan vasî, söz konusu değirmenlerden dördünün vakıf arazide, geri kalanlarının ise hazine arazisinde olması sebebiyle hazine arazisinde bulunanların asıl itibarıyla bu araziye tabi olmadığını, bu sebeple vakfa ve satışa konu olamayacaklarını iddia etmiştir.²¹⁹

Bu konunun birtakım meseleleri bilmek suretiyle çözülebileceğini ifade eden Ebussuûd Efendi, meseleyi beş başlık altında inceleyerek probleme açıklık getirmiştir. Bu beş meseleyi özetleyecek olursak Ebussuûd Efendi “birinci mesele” ile arazi hukukuna vurgu yaparak haraç, öşür ve havz (beytülmal) gibi arazi türlerini ve bunların mal sahiplerinin bilinmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ardından Hassâf (ö. 261/875), Hilâl (ö. 245/860), *el-Fetavâ'l-Attâbiyye*, *ez-Zahîratü'l-Fetâva*, *et-Tatarhâniyye* ve *Yetîmetü'd-dehr* gibi kaynaklardan nakillerde bulunarak örnekler üzerinden açıklamalarda bulunmuştur. Bu türlerin ancak arazinin mâliki tarafından

²¹⁹

Bkz. Ebussuûd, *Risâle fî vakfî't-tavâhin ale'l-erâzi'l-mevkûfe li'l-gayr*, vr. 156b.

vakfedilebileceğini, ortakçının ise mal sahibi olmadığı için vakfa müdâhil olamayacağını dile getirerek, kiracının tasarrufu konusunda ihtilaf vâki olduğundan söz etmiştir.²²⁰

“İkinci mesele” altında akara teb’an menkûllerin vakfının sahih olup olmayacağı konusuna değinen Ebussuûd Efendi, İmam Muhammed ve Ebû Yusuf’un bir vakfın ancak ebedilik şartıyla vakfedilebileceği konusundaki ittifaklarını naklederek vakfiyyede te’bîd ifadesinin kullanılıp kullanılmayacağı konusunda ise ihtilaf ettiklerinden söz etmiştir. Ardından, imâameynin fıkıh mantığı gereği her an yok olabilir tehlikesi sebebiyle menkûl vakfın vakfedilmemesi gerektiğini ifade etmekle beraber, İmam Muhammed’in teâmül olan konularda kıyası istihsanen terk edip örfle hüküm verdiğini zikretmiştir. Bununla birlikte, hakkında nas olan konularda kıyasın terkinde müttefik olduklarına da işaret etmiştir. Ardından *Hidâye*’den yaptığı alıntıya göre, akar ile menkûlün kullanım amaçlarının bir olması yani ikisinin de gelirlerinin bir olup aynı yöne –kurbeti müebbede- harcanması gerektiğini, zaten vakfın amacının da bu olduğunu ifade etmiştir. Menkullerde bunun gerçekleşebilmesi için ise akarın başkasının kullanımına geçmemesinin şart koşulduğunu dile getirmiştir. Ebussuûd Efendi, bu şekilde cihet birliği olan durumlarda bir problem bulunmadığını zikrederek imameynin ittifakından bahsetmiştir. Daha sonra *Muhîti’l-Burhâni* ve *ez-Zahîre*’den çeşitli alıntılar yaparak konuyu detaylandırıp zenginleştirmiştir. Ancak akar ve menkulün amaçlarının farklı olduğu durum hususunda ulemâ arasında ihtilaf vâki olmuştur. Bazı âlimler bu konuda vakıf amaçları farklı olursa arazinin üstündeki menkul, akara tâbi olmuş olmaz demişlerdir. Ancak bazıları ise temelde hepsi Allah rızası için olunca farklı amaçlara yönlendirilmiş olmaları vakfedilen şeylere bir zarar vermez diyerek câiz olduğuna hüküm vermişlerdir. Bu görüşlerin *Muhîti’l-Burhâni* ve *ez-Zahîre*’de zikredildiğini söyledikten sonra kendi görüşünü dile getiren Ebussuûd Efendi, “bir menkûlün bir akara tâbi olması aynı yöne vakfedilmelerine bağlı olmalıdır denilemez” diyerek hizmet alanlarının farklı oluşunun tebiyyete mani olmadığını zikretmiştir. Ardından, bu konudaki görüş ve delillerinin tartışmasına girerek değerlendirmelerde bulunmuştur.²²¹

²²⁰ Ebussuûd, *Risâle fî vakfi’t-tavâhin ale’l-erâzi’l-mevkûfe li’l-gayr*, vr. 156b-157a.

²²¹ Bkz. Ebussuûd, *Risâle fî vakfi’t-tavâhin ale’l-erâzi’l-mevkûfe li’l-gayr*, vr. 157.

“Üçüncü mesele”yi “bir kişi bütün gelirleri kendi adına olmak üzere vakıf kurabilir mi?” sorusu üzerinden açıklamaya çalışan Ebussuûd Efendi, bu konuda İmam Muhammed ve Ebû Yusuf’un görüşlerini nakletmektedir. Ebû Yusuf’a göre vakfın iskât olup kişinin hayatta iken kendine, ölünce de fakirlere vakıf yapabilmesinin câiz olduğunu ifade ederken; İmam Muhammed’in temlik olması sebebiyle kişinin kendisine vakıf yapamayacağı görüşünde olduğunu zikretmiştir. Ancak Hassâf, İmam Muhammed’in ümmü veledlere vakıf yapmanın câizliğine dair bir görüşünden hareketle “ümmü veledde vakıf yapmak kişinin kendine vakıf yapması demektir” şeklinde bir yoruma giderek bu fetvanın kişinin kendisine vakıf yapmak ile aynı olduğunu zikretmiştir. Hassâf burada iki imamın teoride birbirlerine muhâlif olsalar da uygulamada biri (Ebû Yusuf) doğrudan, diğeri (İmam Muhammed) ise dolaylı olarak kişinin kendi adına vakıf kurmasını kabul ettiklerini ifade etmiştir. Ebussuûd Efendi ise *Hidâye*’ye atıf yapmak sûretiyle ümmü veled konusunun ihtilaflı olduğunu zikrederek, Hassâf’ın iddia ettiği İmam Muhammed ile Ebû Yusuf’un aynı görüşte olduğu fikrine karşı çıkmıştır. Ardından *ez-Zahîre* ve *Kâdîhân*’dan naklen “bir kişi ümmü veledine vakıf yaptıktan sonra ölse ümmü veled yabancı insan konumuna düştüğü için ona yapılan vakıf sahih olur” ifadesine yer vermiştir. Buradan hareketle “bir şey öldükten sonra sahih ise ölüme tâbi olarak hayatta iken de sahih olmalıdır. Nice fıkıh meseleleri vardır ki kendi başına câiz değilken bir şeye tâbi olursa câiz olmaktadır. O halde kişi öldükten sonra vakıf yapabildiğine hayatta iken de vakıf yapabilmelidir”²²² şeklinde bir yorumda bulunmuştur. Dolayısıyla Ebussuûd Efendi, açıkça ifade etmese de bu görüşü naklederek kişinin kendisine vakıf yapabileceği görüşünü kabul ediyor izlenimi vermektedir. Bunu yaparken de *Kâdîhân* ve *ez-Zahîre*’nin görüşünü Ekmeleddîn el-Babertî’nin tercih ettiğine işaret edip Babertî’nin bu görüşünün örf deliline bakarak istihsânen câiz olduğunu ifade etmiş ve bu meylini daha da açık hale getirmiştir.²²³

Dördüncü mesele altında sahih vakıftan bahseden Ebussuûd Efendi sahih vakfı hür kişiye benzetmiş ve mal sayılamaması sebebiyle alım-satıma da konu olamayacağını ifade etmiştir. Ardından *Hidâye*’den alıntı yaparak “bütün ihtilaflara rağmen imamlardan naklen vakıf sahih olduğunda, vâkıfın mülkünden çıkıp mevkûfün

²²² Ebussuûd, *Risâle fî vakfi’t-tavâhin ale’l-erâzi’l-mevkûfe li’l-gayr*, vr. 157b.

²²³ Ebussuûd, *Risâle fî vakfi’t-tavâhin ale’l-erâzi’l-mevkûfe li’l-gayr*, vr. 157b.

aleyhin mülküne dâhil olmaz”²²⁴ görüşünü zikrederek Hidâye Sahibi’nin âlimler arasındaki bu sahihliğin derecesine işaret etmek için ‘ale ihtilâfihim’ tabirini kullandığına dikkat çekmiştir. Bir vakfın sahih olması için Ebû Yusuf’un ‘vakfettim’ ibaresini kullanmayı şart koşarken, İmam Muhammed’in ‘mütevelliye teslim’, Ebû Hanîfe’nin ise ‘devlete teslim’ şartını gerekli gördüğünü zikrederek ihtilafları nakletmiştir. Ardından kendisine yöneltilebilecek mukadder sorulara binâen, sahih vakıf satılabilirliği gibi öne sürülebilecek delilleri tek tek cevaplamıştır. Harap olan vakfın bir kısmını tamir için bir kısmının satılabilirliğinden yola çıkarak, vakıf malının satılabileceğini savunanlara açıklama getirmiştir. Burada harabeye dönen vakfın vakıf olma özelliğini kaybetmesi sebebiyle satıma konu olabildiğini zikrederek, böyle bir durumdan vakfiyyet özelliği devam eden bir mala mâlik olunabileceği anlamının çıkarılamayacağını dile getirmiştir.

Son olarak bir kölenin bir hürle birlikte satışa konu olup olamayacağı örneğinden yola çıkarak bir kısmı vakıf arazisi bir kısmı ise hazine arazisinde bulunan binaların birlikte satışını açıklamaya çalışmıştır. Burada ikisi de vakıf olması sebebiyle ortak, biri vakıf arazisinde diğeri ise hazine arazisinde bulunması hasebiyle ise farklı özelliklere sahip binaların birlikte satışının câiz olmadığını ifade etmiştir. Ebussuûd Efendi, bu olayda tahriç yaparak meseleyi meseleye benzetmiş ve farklı vasıflardaki kölelerin satışında verilen hükmü uygulamıştır. Ardından *Hidâye*’den alıntı yapmak suretiyle bir yönü ile aynı bir yönü ile farklı olan köleleri örnek vererek, vakıf arazideki vakıf olan binayı satamazken, “vakıf olmayan arazideki vakıf binayı yani vakfa sonradan dâhil olmuş şeyi satabilir miyiz?” sorusu üzerinde duran Ebussuûd Efendi, *Kâdîhân*’dan aldığı nakle dayanarak vakfi mülke katarak satmaya cevaz vermiştir.²²⁵ Ebussuûd Efendi’nin meseleleri sonuçlandırırken *Kâdîhân* ve *Hidâye*’ye başvurması, onun bu kaynaklara ayrı bir değer verdiğini göstermektedir.

Bu beş meseleyi açıklamasının ardından mukaddime kısmında mesele anlatılırken konuya dâhil olan üç hâkimin verdiği hükümleri ve sonuçlarını titiz bir şekilde değerlendiren Ebussuûd Efendi, böyle bir satışın câiz olmayacağı yönünde fikir beyan etmiştir.

²²⁴ Ebussuûd, *Risâle fî vakfi’t-tavâhin ale’l-erâzi’l-mevkûfe li’l-gayr*, vr. 157b.

²²⁵ Ebussuûd, *Risâle fî vakfi’t-tavâhin ale’l-erâzi’l-mevkûfe li’l-gayr*, vr. 158a-b.

1.2.3. Risâletü'l-vakf

Süleymaniye Kütüphanesi kayıtlarında²²⁶ *risâletü'l-vakf* adıyla Ebussuûd Efendi'ye âit olarak zikredilen bu eserin serlevhasında “arazisiz binayı vakfetme konusunda Ebussuûd Efendi'nin ashâb-ı saâdattan birine gönderdiği mektup suretidir ki kendi hattından istinsah olunmuştur” şeklinde yapılan bir açıklama yer almaktadır. Buradan anlıyoruz ki bu eser Ebussuûd Efendi'ye âit bir mektuptur. Nitekim Atsız da bu eseri Ebussuûd Efendi'nin mektupları içerisinde zikretmektedir.²²⁷ Ebussuûd Efendi'ye âidiyeti serlevhasının yanı sıra metnin son kısmında yer alan kendisine âit bir imza ile de kuvvet kazanmıştır. Talik yazı hattıyla Türkçe olarak kaleme alınan bu metin 20-21 satırdan müteşekkil olup bir buçuk varaktır. Metin içerisinde atıflarda bulunduğu *Sadrü's-şerîa*, *Kâdîhân*, *Muhîti'l-Burhâni* ve *Bezzâziye* gibi kaynaklara kenar notlarında yer verilmiştir. Eser, bina vakfı hakkında kendisine gönderilen bir mektuba cevap niteliği taşısa da çeşitli fıkıh kitaplarından nakillerde bulunmak suretiyle bir konuyu detaylı olarak ele alıp incelediği ve fetva metinlerinden farklı bir üslûp ile yazılmış olması sebebiyle bu metnin risâle olarak değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Eserin mukaddime kısmında ifade edildiği üzere Mevlâna İbrahim Çelebi tarafından Ebussuûd Efendi'ye gönderilen bu mektup, mevkûfatçı Mehmed Efendi'nin vakıfları hakkındaki inceleme ve bu inceleme sonucunda verilen hükmü konu almaktadır.²²⁸

Ebussuûd Efendi, Osmanlı vakıfları ile alakalı konularda İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'un görüşleri ile fetva verildiğini ifade ederek hâkimlerin de bu görüşler ile amele memur olduklarını zikretmiş ve uygulamada Ebû Hanîfe'nin görüşünün terkedildiğini vurgulamıştır. Ardından *Hidâye*'yi kaynak göstererek, araziye tabi olarak menkulatın vakfına Ebû Hanîfe dışındaki diğer imamlar tarafından cevaz verildiğini ifade etmiştir. Vakıf yer üzerinde olan binanın vakfedilmesi konusunda ise vakıf cihetleri bir olduğunda vakfın sahihliğinde ittifak bulunduğunu nakletmiştir. Fakat vakfın amaçları farklı olduğunda, bazı âlimlerin birinin diğerine tabi olamaması sebebiyle böyle bir vakfın sahih olmadığı yönünde görüş beyan ettiklerini dile getirmiştir. Bazılarının ise asıl itibarıyla vakıf olup amaçlarının farklı olmasının vakfa

²²⁶ Slm. Ktp., Şehid Ali Paşa, 2828, vr. 116-117.

²²⁷ Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, s. 52.

²²⁸ Ebussuûd, *Risâletü'l-vakf*, Slm. Ktp., Şehid Ali Paşa, 2828, vr. 116.

zarar vermeyeceğinden bu vakfın sahihliğine hükmettiklerini dile getirmiştir. Farklı görüşleri nakletmesinin ardından kendi görüşüne yer veren Ebussuûd Efendi, İmam Muhammed'in *Muhîti'l-Burhânî*'de yer aldığını söylediği görüşünden hareketle bir menkulün araziye tabi olması için, arazinin de menkulün de vakıf olmasının yeterli olacağını ifade etmiştir.²²⁹

Kaynakları gerekçe göstererek ihtilafları özetleyen Ebussuûd Efendi, risâlenin sonunda üç madde ile ifade edebileceğimiz yorumlarda bulunmuştur. İlk olarak, “vakıf olan bir yer ile üzerinde bulunan menkul vakıfların amaçlarının farklı olması vakfa zarar vermez” diyerek bunu savunan âlimlerin görüşünün kuvvetli olduğunu zikretmiştir. Ardından, İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'a göre “kişinin bir vakfın gelirini kendine tahsis edebileceğini” ifade ederek bu görüşün sahih olmakla birlikte müftâ bih olduğunu vurgulamıştır. Son olarak İmam Muhammed'den nakledilen câiz görüşünün varlığını dile getirerek, bu üç gerekçeye istinâden her ne kadar arazinin bir kısmı vakıf bir kısmı mülk ise de üzerindeki menkul malların vakfedilmesinin sahih ve bağlayıcı olduğunu ifade etmiştir.

Ebussuûd Efendi kendisinin daha önce de bu konuya fetva verdiğini dile getirerek verdiği fetvaya aykırı görüş beyan eden Şeyhî Çelebi adındaki zâta verdiği cevapla risâleyi sonlandırmıştır.²³⁰

1.2.4. Risâle fî tescîli'l-evkâf

Süleymaniye Kütüphane kataloglarında²³¹ ve Akgündüz²³² ile Demir'in²³³ kayıtlarında Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen bu eser incelendiğinde mukaddime veya ferağ kaydında Ebussuûd'a âidiyetini ifade eden herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Fakat yapılan mukabeleler esnasında *و اما التسجيل* ibaresiyle başlayan bu metnin aslında *vakfi'l-menkûl* risâlesinin bir devamı olduğu görülmüştür. Ancak eserin 14b-16b varaklarında yer alan *هذه الطريقة من التسجيل* ve *هاتان الطريقتان من التسجيل* şeklinde başlayan iki metin daha bulunmaktadır. İlk cümleleri itibariyle yeni bir metnin

²²⁹ Ebussuûd, *Risâletü'l-vakf*, Slm. Ktp., Şehid Ali Paşa, 2828, vr. 116b.

²³⁰ Ebussuûd, *Risâletü'l-vakf*, Slm. Ktp., Şehid Ali Paşa, 2828, vr. 117a.

²³¹ Slm. Ktp., Lâleli, 835, vr. 7-17.

²³² Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi,” *DİA*, X, 370.

²³³ Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Âliyyenin Büyük Hukukçusu*, s. 43.

başlangıcı olmaya müsâit bulunmayan bu metinlerin, Ebussuûd Efendi'ye âidiyeti zahriyye kaydına dayanan *Hidâye hâşiyesi* içerisinde yer alan *vakfi'l-menkûl* risâlesinin peşinde gelen 63b-67b varaklarındaki iki metin ile aynı olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla menkul vakıfların tescili ile alakalı olan bu metinler, bir konunun devamı niteliğinde olup müstakil bir risâle değildir.

1.2.5. Risâle fî bey'îl batıl ve vakfî'l-lâzım

Abdullah Demir'in çalışmasında²³⁴ Ebussuûd Efendi'ye âit müstakil bir risâle şeklinde kaydedilen eserin, sayfa başında kırmızı mürekkeple yazılmış *رسالة للمرحوم العلامة ابو السعود* ibaresi bulunmaktadır.²³⁵ Ancak inceleme esnasında bu metnin müstakil bir risâleden ziyade Ebussuûd Efendi'ye âit fetva mecmuası²³⁶ içerisinde yer alan, bey' konusu ile ilgili bir varaklık bir açıklamadan ibaret olduğu anlaşılmıştır. Furu' kitaplarının tamamının şerhlerinde diyerek kaynaklarına işaret eden Ebussuûd Efendi burada, üç madde ile 'bey'i batıl' kavramının kısa tanımlarına yer vermiştir. Ardından 'mukaddime-i sâni' olarak adlandırdığı bir paragraflık kısımda, muteber olan furu' ve usûl kitaplarındaki butlan kavramının 'kavî' ve 'zaîf' olmak üzere ikiye ayrıldığını zikrederek bunların tanımlarını ele almıştır. el-Maksût şeklinde devam eden kısımda ise vakfın kuruluşu ile ilgili birtakım açıklamalara yer vererek *كتبه ابو السعود* ibaresiyle metnini sonlandırmıştır.²³⁷

1.2.6. Risâletü'l-vakf

Süleymaniye kütüphane kayıtlarında²³⁸ Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen eser yukarıda zikredilen *risâletü'l-vakf* risâlesinden farklı bir metindir. Söz konusu olan bu metin incelendiğinde *كتبه ابو السعود* ibaresi ile başladığı ve *ما قولكم رضي الله عنكم* ibaresi bittiği görülmüştür. Buradan hareketle bu metnin bir risâle değil fetva metni olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak 'mesele-cevap' şeklinde fetva üslûbu ile yazılmış olan bu metin, bir konuyu etraflica ele alan risâle olma özelliği taşımamaktadır.

²³⁴ Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Âliyyenin Büyük Hukukçusu*, s. 42.

²³⁵ Slm. Ktp., İsmihan Sultan, nr. 226, vr. 269a-270a.

²³⁶ Bkz. Ebussuûd, *Fetâvâ-i Ebussuûd*, İsmihan Sultan, nr. 226, vr. 1-282.

²³⁷ Bkz. Slm. Ktp., İsmihan Sultan, nr. 226, vr. 270a.

²³⁸ Slm. Ktp., İzmir, nr. 477, vr. 32-34.

1.3. USUL İLE İLGİLİ RİSÂLELER

1.3.1. Gamezâtü'l-melîh fî evveli kasri'l-‘âmm mine't-Telvîh²³⁹

*Keşfü'z-zunûn*²⁴⁰, *Hediyetü'l-‘ârifîn*²⁴¹ ve *Osmanlı Müellifleri*²⁴² gibi eserlerde Ebussuûd Efendi'ye âit eserler arasında zikredilmektedir. Bir usûl eseri olan bu risâle içerisinde mukaddime veya ferağ kaydında eserin müellifi, istinsah tarihi ve müstensihî hakkında bir bilgi bulunmamakla birlikte hâşiyenin hâmişinde yazı karakteri itibariyle de sonradan yazıldığı anlaşılan **حاشية على اوائل فصل قصر العام من التلويح للعلامة ابو حاشية على اوائل فصل قصر العام من التلويح للعلامة ابو حاشية** ibaresi bulunmaktadır. Bu bilgi dikkate alınarak Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen bu eser, esas alınan nüsha itibariyle Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Efendi bölümünde bulunan ve 2035 demirbaş numarası ile kayıtlı olup 19 satır sayısıyla 4 varaktan müteşekkildir. Besmele, hamdele ve salvele ile başlayan eser Arapça olarak telif edilmiştir. Sadrüşşerîa Ubeydullah b. Mes'ûd el-Mahbûbî'nin (ö. 747/1346)²⁴³ *Tenkîhu'l-Usûl*²⁴⁴ adındaki fıkıh usûlü eserine Sa'düddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390)²⁴⁵ tarafından yazılan *Telvîh* adındaki şerhin 'Kasr'ul âm' bölümüne Ebussuûd Efendi tarafından yapılan ta'likattan oluşmaktadır.

Ebussuûd Efendi bu risâleyi kaleme alırken, söz konusu esere hâşiyeye yazmış olan Hasan Çelebi (ö. 891/1486), Molla Hüsrev (ö. 885/1480), gibi kişilerden **قال المحشي** **الى قوله** diyerek ilgili kısımlardan kısa alıntılar yapmış ve alıntıyı **الى قوله** şeklinde sonlandırmıştır. Ardından **قلت القول** kelimeleriyle konu ile ilgili kendi görüşünü dile getirerek konuyu özetlemiştir. Ebussuûd Efendi'nin alıntıları metinde geçen ifadenin tamamını nakletmeden **الى قوله** şeklinde yapmış olması söz konusu risâleyi muhteva açısından değerlendirebilmek için ilgili eserlere müracaatı gerekli kılmaktadır.

Nüshaları

A) Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, nr. 2035, vr. 37b-40b.

²³⁹ Slm. Ktp., Bağdatlı Vehbi, 2035, vr. 37b-40b.

²⁴⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 498.

²⁴¹ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-‘ârifîn*, II, 254.

²⁴² Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 226.

²⁴³ Bkz. Özen, Şükrü, "Sadrüşşerîa", *DİA*, XXXV, 427-431.

²⁴⁴ Bkz. Özen, Şükrü, "Tenkîhu'l-Usûl", *DİA*, XL, 454-458.

²⁴⁵ Bkz. Özen, Şükrü, "Sa'düddîn et-Teftâzânî", *DİA*, XL, 299-308.

B) Bayezid Kütüphanesi, nr. 8025, vr. 20b-25a.

1.3.2. Sevâkıbü'l-enzâr fî evâilî kitâbi'l-Menâr²⁴⁶

Türkiye kütüphaneleri itibariyle iki yazma nüshası bulunan bu risâlenin iki nüshası da incelendiğinde mukaddime veya ferağ kayıtlarında müellife âidiyetine işaret eden herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır. Süleymaniye nüshasında müstensih ve istinsah tarihi hakkında bir bilgi bulunmamasının yanı sıra Bayezid nüshasının ferağ kaydında *على يد اضعف عباد الله الصمد حضرت محمد القره الحصري* ifadesiyle müstensihe işaret edilmiş fakat istinsah tarihi hakkında bir bilgi verilmemiştir. Ancak bu risâlenin *Keşfü'z-zunûn*²⁴⁷, *Hediyyetü'l-ârifîn*²⁴⁸ ve *Osmanlı Müellifleri*²⁴⁹ gibi biyografi kitaplarında Ebussuûd Efendi'ye âit eserler arasında zikredilmesi ve Süleymaniye Kütüphanesinde Ebussuûd Efendi'ye âit mecmualar içerisinde yer alması sebebiyle eser Ebussuûd Efendi'ye nispet edilmektedir. Besmele, hamdele ve salvele ile başlayan eser, Süleymaniye nüshası dikkate alındığında her sayfa 19 satır olmak üzere 6 varaktan müteşekkil olup Arapça olarak nesh yazı hattı ile telif edilmiştir.

Muhteva bakımından değerlendirildiğinde, bir usûl eseri olan Ebü'l Berekât en-Neseî'nin (ö. 710/1310) *Menârü'l-Envâr* isimli kitabı²⁵⁰ ile ilgili olan bu risâle, Ebussuûd Efendi'nin *فهذه مسودة تتضمن ما نسخ للذهن العليل عند دراسة شرح المنار* şeklindeki ifadesinden anlaşıldığı üzere Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *el-Envâr şerhu'l-Menâr* isimli eserine²⁵¹ çalışırken, ders esnasında tuttuğu notlardan ibarettir. Ebussuûd Efendi'nin “Kitap” bahsinden “âm” bahsine kadar olan bölüm üzerine tuttuğu notlardan oluşan bu metin *قال/قلت* ve *قوله/اقول* sistemiyle yazılmıştır. Kimi yerde izahlarda bulunurken kimi yerde de konu ile ilgili eleştiriler getiren Ebussuûd Efendi mukaddime kısmında ifade ettiğine göre bu metni tekrar

²⁴⁶ SIm. Ktp., Bağdatlı Vehbi, 2035, vr. 21b-27a.

²⁴⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1826.

²⁴⁸ İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 253-254.

²⁴⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 226.

²⁵⁰ Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2014, s. 123; Bedir, Murteza, “Ebü'l-Berekât en-Neseî”, *DİA*, XXXII, s. 568.

²⁵¹ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 123, 154; Aytekin, Arif, “Bâbertî”, *DİA*, IV, s. 378.

değerlendirme fırsatı bulamamıştır. Söz konusu risâlenin Şamil şahin tarafından tahkiki yapılmıştır.²⁵²

Nüshaları

A) Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, nr. 2035, vr. 21b-27a.

B) Bayezid Devlet Kütüphanesi, nr. 8025, vr. 11b-18a.

1.3.3. Risâle müteallika bi'l-usûl

Süleymaniye kütüphane kataloglarında²⁵³ ve Düzenli²⁵⁴ ile Demir'in²⁵⁵ kayıtlarında Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen bu risâlenin mukaddime ya da ferağ kayıtlarında müellif adına rastlanılmamıştır. Ancak Süleymaniye Kütüphanesi Râgıp Paşa bölümünde yer alan 1460 numaralı mecmuanın fihrist kaydında Ebussuûd Efendi'ye âit *risâle müteallika bi'l-usûl* isimli bir risâle olduğu ifade edilmekle birlikte mecmua içerisinde söz konusu risâle hâricinde başka bir usûl risâlesi de bulunmadığından işaret edilen eserin bu olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu risâle mecmuada verilen bilgiye istinâden Ebussuûd Efendi'ye âit risâleler içerisine dâhil edilmiştir. Ebussuûd Efendi'ye âidiyeti mecmuanın fihrist kaydına göre tespit edilen bu risâle her sayfası 25 satır olmak üzere 2 varaktan müteşekkil olup hâmişinde metne yönelik açıklamalar bulunmaktadır. Talik yazı üslûbu ile kaleme alınmıştır.

Ebussuûd Efendi'nin usûl ilmi üzerine kaleme aldığı bu risâle, *Telvîh*'in mukaddimesine yönelik bir haşiyedir. Metin içerisinde **قال بعض الافاضل/قال الفاضل** ifadeleriyle birtakım kişilere atıflarda bulunmaktadır. Ebussuûd Efendi, konu ile ilgili muhtelif ulemâdan nakillerde bulunmasının ardından **اقول** diyerek kendi görüşünü izah etmektedir. Metin içerisinde **قال بعض الافاضل/قال الفاضل الشريف** ifadeleri ile atıfta bulunduğu kişileri hâmişe düştüğü notlarla açıklamıştır. Bunlardan tespiti yapılabilen kişiler, Selanik müftüsü Hüsam Efendi ve Molla Hüsrev'dir.

²⁵² Şahin, Şamil, *Sevâkıbü 'l-enzâr fî evâilî 'l-envâr şerhu 'l-Menâr*, İstanbul 1436/2015.

²⁵³ Slm. Ktp., Ragıp Paşa, nr. 1460, vr. 152-154.

²⁵⁴ Düzenli, “Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, *TALİD*, c. 3, Sayı 5, 2005, s. 450.

²⁵⁵ Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Âliyyenin Büyük Hukukçusu*, s. 43.

1.4. MUHTELİF KONULARA DAİR RİSÂLELER

1.4.1. Bidâ‘atü’l-kâdî li-iẖtiyâcihî fi’l-müstakbel ve’l-mâzî

Kütüphane kataloglarında ve tabakât kitaplarında *Bidâ‘atü’l-kâdî li-iẖtiyâcihî ileyhi fil-müstakbel ve’l-mâzî*,²⁵⁶ *Bidâ‘atü’l-kâdî li-iẖtiyâcihî fil-müstakbel ve’l-mâzî*,²⁵⁷ *Bidâ‘atü’l-kâdî fi’s-sak*,²⁵⁸ *Bidâ‘atü’l-kâdî fi’s-sükûk*²⁵⁹ gibi isimlerle Ebussuûd Efendi’ye nispet edilen bu eser, Osmanlı kadılarının uyması gereken kuralları belli bir sistem dâhilinde işleyen önemli bir risâledir. Risâlenin tahkikini yapan Azer Abbasov risâlenin ismi ile ilgili farklılıkları zikretmekle birlikte müellifin mukaddime kısmında eserinden *Bidâ‘atü’l-kâdî li-iẖtiyâcihî ileyhi fil-müstakbel ve’l-mâzî* adıyla bahsettiğini söylemiştir. Ayrıca çalışmasının dipnotunda, müellifin “Bidâ‘atü’l-kâdî” ibaresinden sonra “li-iẖtiyâcihî ileyhi fil-müstakbel ve’l-mâzî” ifadesini getirdiğini zikrederek kitabın muhtevasına uygun olan ismin de bu olduğunu belirtmiştir.²⁶⁰ Risâlenin telif tarihi hakkında net bir bilgi bulunmamakla birlikte mukaddime de yer alan birtakım bilgilerden hareketle fikir beyan eden Abbasov, “ömrümün çoğunu mahkemelerle ilgili meseleler ile geçirdim” cümlesinden yola çıkarak Ebussuûd Efendi’nin ilk kadılık görevinde bulunduğu 939/1532 tarihi ve risâlenin en eski nüshası olan 974/1566 tarihli Âtîf Efendi nüshasından hareketle, bu risâlenin 939-974 tarihleri arasında yazılmış olma ihtimalini dile getirmiştir. Ardından risâle içerisinde bahsedilen sakk mecmualarından birinin içerisinde açıkça Bursa’nın zikredildiğini vurgulayarak bu risâlenin Ebussuûd Efendi’nin Bursa kadılığı yaptığı 939-940 yıllarında yazılmış olabileceği şeklindeki görüşünü dile getirmiştir.²⁶¹

Kaynaklarda²⁶² kendisine nispet edilen bu eserin Ebussuûd Efendi’ye âidiyeti, mukaddime bölümünde yer alan **ابو السعود بن محمد الاسكليبي** ibaresinden hareketle tescil

²⁵⁶ Slm. Ktp., Âtîf Efendi, 2582, vr. 22-29.

²⁵⁷ Slm. Ktp., Lâleli, 3711, vr. 30b-39b.

²⁵⁸ Slm. Ktp., Hacı Mahmud Efendi, 6314, vr. 31b-43b.

²⁵⁹ Slm. Ktp., Hüdâi Efendi, 1811, vr. 52-62; Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, I, 247; İsmâil Paşa, *Hediyyetü’l-‘ârifîn*, II, 253.

²⁶⁰ Abbasov, Azar, “Tahkîk Bidâ‘atü’l-kâdî li-iẖtiyâcihî ileyhi fil-müstakbel ve’l-mâzî”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 35, 2016, s. 127-183.

²⁶¹ Abbasov, “Tahkîk Bidâ‘atü’l-kâdî”, s. 130.

²⁶² Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, I, 247; İsmâil Paşa, *Hediyyetü’l-‘ârifîn*, II, 253.

edilmiştir.²⁶³ Eseri tahkik esnasında nüshaların tamamına muttalî olduğunu söyleyen Abbasov, bütün nüshalarda bu kaydın bulunduğuna işaret etmiştir.²⁶⁴ Ancak Abbasov bazı kaynakların²⁶⁵ Ebussuûd'un çağdaşı Muhammet Bursevî'ye (ö. 982/1574) âit *Bidâ'atü'l-kâdî li-ihyâcihi ileyhi fil-müstakbel ve'l-mâzî* isimli bir sakk kitabının varlığından söz ettiklerini ve bu iki eserin birbirine çok benzediğini ifade etmiştir. Çalışmasında söz konusu olan iki müellifin eserlerini karşılaştıran Abbasov, bu iki eserin benzerliklerinin yanı sıra birtakım farklılıkları da ihtiva ettiğini dile getirerek iki eserin başlıklarını konuları itibariyle karşılaştırmıştır.²⁶⁶ Karşılaştırmalar neticesinde 974/1566 tarihli Âtîf Efendi nüshasında bulunan رسالة حضرت المولى ابو السعود افندي ibaresinde geçen سلمه الله kaydı ve Hüdâî Efendi nüshasında kayıtlı 980/1572 tarihinden hareketle eserin daha hayatta iken Ebussuûd Efendi'ye nispet edildiği gibi birtakım işaretlerden yola çıkarak tahkikini yaptığı metnin Ebussuûd'a âidiyetini tescil ettiğini ifade etmiştir.²⁶⁷

Çalışmamız esnasında yararlandığımız bu nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Lâleli bölümünde bulunan 3711 numarada 30b-39b varakları arasında yer almaktadır. Eser kütüphane kayıtlarına mukaddimede yer alan *Bidâ'atü'l-kâdî li-ihyâcihi fil-müstakbel ve'l-mâzî* adıyla kaydedilmiştir. Eser içerisinde müstensih veya istinsah tarihi hakkında bir bilgi yer almamaktadır. Ancak mecmuadaki eserin sonuna 1123/1711 tarihi kaydedilmiştir. Arapça olarak nesih yazı hattı ile telif edilen eserin her sayfası 31 satırdan müteşekkil olup kenarlarında tashih kayıtları mevcuttur. Kırmızı yazı ile on bâb şeklinde sıralanan eserin onuncu babı bu nüshada eksiktir.

Mukaddimesinde hâkimlik ve kadılık mesleğinden bahseden Ebussuûd Efendi, dönemindeki sakk mecmualarının çoğunluğunun Arapça olması sebebiyle sarf, nahiv, şer' ve meânî ilimlerinin önemini vurgulayarak, kadılık yapanların bu ilimleri bilmesindeki zarûriyete işaret etmiştir. Bu dönemindeki kadıların çoğunluğunun bu ilimlere vâkıf olmaması sebebiyle sakklarının irfan ehli nezdinde makbul görülmediğini

²⁶³ Slm. Ktp., Âtîf Efendi, 2582, vr. 22a; Slm. Ktp., Lâleli, 3711, vr. 30b.

²⁶⁴ Abbasov, "Tahkîk Bidâ'atü'l-kâdî", s. 130.

²⁶⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 247; İsmâîl Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 253.

²⁶⁶ Şema için bkz. Abbasov, "Tahkîk Bidâ'atü'l-kâdî", s. 132.

²⁶⁷ Abbasov, "Tahkîk Bidâ'atü'l-kâdî", s. 133.

ifade ederek, kendisine gelen bir talep doğrultusunda gereksiz kelimelerden uzak, veciz bir üslûpla kadıların uyması gereken usûl ve kuralları açıklayan bu risâleyi yazma ihtiyacı hissettiğini dile getirmiştir.²⁶⁸ Sakk mecmuaları üzerine yaptığı çalışmasında Süleyman Kaya bu eseri ilk sakk mecmuası olarak nitelendirmiş²⁶⁹ ancak Abbasov, müellifin eserin mukaddimesinde kendisinden önce bu konuda yazılan kitapların varlığına işaret ettiğini dile getirerek, bu görüşe ihtiyatlı yaklaşmak gerektiğini vurgulamıştır.²⁷⁰

Müellifin mukaddime kısmında da belirttiği şekilde; 1) Beyânü's-sakk, 2) vakıf, 3) Nikâh, talak, nafaka, 4) Nasb-ı vasî, vasiyet, 5) İcâre, hibe, 6) İtâk, tedbir, mükâteb, 7) İkrâr, bey', deyn, 8) Sulh, ibra, teslim, eda, 9) Nakl-i şehadet, 10) diyet, kısas olmak üzere on bab üzere telif edilen eser, tamamı Arapça olmak üzere 66 vesîkadan oluşmaktadır. Farklı konulardan oluşan bu mecmuada Abbasov'un kaydettiğine göre 36 hüccet, 23 ilam ve bunun dışında iki hüccet örneği bulunmaktadır.²⁷¹ Çoğunluğu hüccetlerden oluşan eserde müellifin de ifade ettiği gibi her bir mesele ile ilgili hukûki durum en az sayıda kelime ile açıklanmaya çalışılmıştır.²⁷²

Ebussuûd Efendi'nin bu risâlesi üzerine yapılan birtakım çalışmalar mevcuttur. Yukarıda da işaret edildiği üzere eser, Azer Abbasov tarafından *Tahkîk Bidâ'atü'l-kâdî li-ihyâ'ihî fil-müstakbel ve'l-mâzî*, adıyla tahkik edilip yayınlanmıştır. Bir başka çalışma ise *Ebüssuûd Efendi'nin Bidâatü'l-Kâdî adlı risalesinin tahkiki ve tahlili* ismiyle Ahmet Ali Balcı tarafından yapılmıştır.²⁷³ Söz konusu risâleyi muhteva açısından inceleyen Muharrem Kılıç "Muhakeme Hukukunun Biçimsel Rasyonalitesi Bağlamında Osmanlı Hukukunda Belge Tanzimi: Kadı Ebussuûd'un Sak Risalesi"

²⁶⁸ Slm. Ktp., Lâleli, 3711, vr. 30b-31a.

²⁶⁹ Kaya, Süleyman, "Mahkeme Kayıtlarının Klavuzu: Sakk Mecmuaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (TALİD), c. 3, sayı 5, 2005, s. 384.

²⁷⁰ Abbasov, "Tahkîk Bidâ'atü'l-kâdî", s. 135.

²⁷¹ Abbasov, "Tahkîk Bidâ'atü'l-kâdî", s. 136-137.

²⁷² Slm. Ktp., Lâleli, 3711, vr. 30b-31a.

²⁷³ Balcı, Ahmet Ali, *Ebüssuûd Efendi'nin Bidâatü'l-Kâdî Adlı Risalesinin Tahkik ve Tahlili*, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

adıyla bir makale yayınlamıştır.²⁷⁴ Süleyman Kaya ise “Mahkeme Kayıtlarının Klavuzu: Sakk Mecmuaları” başlıklı çalışması içerisinde bu risâleyi de ele almaktadır.²⁷⁵

Nüshaları

- A) Süleymaniye Kütüphanesi, Âtîf Efendi, nr. 2582, vr. 22-29.
- B) Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, nr. 3711, vr. 30b-39b.
- C) Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr.6314, vr. 31-44.
- D) Süleymaniye Kütüphanesi, Hüdâî Efendi, nr. 1811, vr. 52-62. (h. 980 istinsahlı)
- E) Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde, nr.682, vr.21-28.
- F) Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmalar, nr.3648, vr.186b-196b.
- G) Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Emîri, nr. 4353, vr. 74-97.
- H) Millet Kütüphanesi, nr. 4353, vr. 74-97.
- İ) Ankara Milli Kütüphane, arşiv nr. 1917/3, VR. 47b-55a (973 istinsahlı)
- İ) Ankara Milli Kütüphane, arşiv nr. 8655/2, vr. 25b-34a.

1.4.2. Mesh Risâlesi

Tabakat kitaplarında ve kütüphane kayıtlarında *Hasmü'l-hilâf fi'l-meshi 'ale'l-hifâf*²⁷⁶, *risâle fi mesh 'ale'l-huffeyn*,²⁷⁷ *meseletü'l-mesh 'ale'l-huffeyn*,²⁷⁸ *risâle fi cevâzi'l-mesh 'ale'l-huff*²⁷⁹ ve *risâle fi'l-mesh*²⁸⁰ gibi isimler altında Ebussuûd

²⁷⁴ Kılıç, Muharrem, “Muhakeme Hukukunun Biçimsel Rasyonalitesi Bağlamında Osmanlı Hukukunda Belge Tanzimi: Kadı Ebussuûd’un Sak Risalesi”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sayı 5, 2008, s. 45-63.

²⁷⁵ Kaya, Süleyman, “Mahkeme Kayıtlarının Klavuzu: Sakk Mecmuaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3, sayı 5, 2005, s. 379-416.

²⁷⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 665; İsmâil Paşa, *Hediiyetü'l-ârifin*, II, 254; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 226.

²⁷⁷ Slm. Ktp., Kasidecizâde, nr. 710, vr. 106-113.

²⁷⁸ Slm. Ktp., Lâleli, nr. 876, vr. 1-12.

²⁷⁹ Slm. Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2795, vr. 95-97.

²⁸⁰ Slm. Ktp., Pertev Paşa, nr. 621, vr. 43-45.

Efendi'ye nispet edilen bu risâle döneminin önemli tartışmalarından biri olan mesh konusunda yazılmıştır. Bu risâlenin Arapça ve Türkçe olarak telif edilen iki nüshası bulunmaktadır. Konunun işleniş biçimi ve kaynakları itibariyle farklılıklar arz eden bu iki nüshanın tanıtımı ayrı ayrı ele alınacaktır.

A. Türkçe Nüsha

İncelediğimiz nüsha itibariyle Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa 2795 numaralı 95-97 varakları arasında kayıtlı bulunan bu Türkçe risâlenin serlevha kısmında هذه الرسالة الشريفة لشيخ شيوخ الاسلام مفتي الانام ابي السعود ibaresi yer almaktadır. Eserin Ebussuûd Efendi'ye âidiyeti metin ile aynı yazı karakterine sahip bu ibareye ve kütüphane katalog kayıtlarına²⁸¹ dayanmaktadır. Ebussuûd Efendi eserin mukaddime kısmında bu çalışmasını “risâle” olarak nitelendirmiştir. Talik yazı hattı ile telif edilen metin 24-27 satır arasında değişen iki buçuk varaktan müteşekkildir. Eserin mukaddime kısmına kısa bir dua cümlesi ile Arapça olarak giriş yapan Ebussuûd Efendi, risâlesine Türkçe olarak devam etmiştir. Kâtip Çelebi²⁸² ve Akgündüz²⁸³, Ebussuûd Efendi'nin söz konusu risâleyi oğlu Mustafa Çelebi için yazdığını nakletmişlerdir. Ancak, müellif bizzat kendisi risâlenin mukaddime kısmında konunun tarihi arka planı ve eserin yazılış gerekçesi hakkında bilgi vermiştir. Ebussuûd Efendi'nin mukaddimedede yer alan ifadeleri özetle şu şekildedir. “Eskiden ulemâ çuka²⁸⁴ ve çakşır²⁸⁵ üzerine giyilen iç edik²⁸⁶ üzerine meshin cevazına dair fetva veriyorlardı. Verdikleri bu fetvayla da herkesin gözü önünde bizzat amel ediyorlardı. Böylece verilen fetvaların insanlar tarafından gönül huzuruyla kabulünü sağlamış oluyorlardı. İnsanlarda bu fetvalar ile amel etmişler bu uygulama toplum arasında yayılmış gelenek haline gelmiş ve toplumun bütününe ilgilendiren (umûmü'l-belvâ) bir konu halini almıştı. Ancak bir zaman sonra bunun aksine fetvalar verilmeye başlanmış verilen bu yeni fetvalar

²⁸¹ Slm. Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2795, vr. 95-97.

²⁸² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 665.

²⁸³ Akgündüz, “Ebüssuûd”, *DİA*, X, s. 370.

²⁸⁴ Yünden dokunmuş, tüysüz, ince ve sık düz kumaş anlamında kullanılan ‘çuha’ sözcüğünün eski metinlerdeki kullanımıdır. Bkz. *Kubbealtı Lügati*, lüğatim.com.

²⁸⁵ Diz kapağının altından itibaren darlaşıp bacağı saran, bazan paçalarına birlikte giyilen bir mestin dikildiği, çuhadan yapılan bir tür pantolon. Bkz. *Kubbealtı Lügati*, lüğatim.com.

²⁸⁶ Yumuşak ve renkli sahtiyandan (tabaklanarak boyanmış deri) yapılan koncu kısa çizme, konçtlı mest. Bkz. *Kubbealtı Lügati*, lüğatim.com.

özellikle kış günlerinde toplum içerisinde ciddi sıkıntılara yol açmış ve nihayet bu sıkıntılar Kânûni Sultan Süleyman'ın kulağına ulaşmıştır. Bunun üzerine Kânûni yeni fetvanın toplumda oluşturduğu sıkıntıları gidermek için şahsıma özü kabuğundan ayırt edip doğruyu ortaya çıkarmak için bir görev teklifinde bulunmuştur. Ben de bu görevi Müslümanların menfaatini sağlamak için kabul ettim.”²⁸⁷ Bu ifadelerinin ardından “Allah'ın emri veya deccal gelene kadar ümmetimden bir grup hakkı ortaya çıkarmaya devam eder”²⁸⁸ hadisini nakleden Ebussuûd Efendi, konuya sadece idarî bir görev mantığı ile değil aynı zamanda dinî bir sorumluluk vechesiyle yaklaştığını ifade ederek Müslümanların problemlerinin çözümsüz olmadığını dile getirmiştir.

Bu risâlenin yazılış tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Arapça nüshasının ferağ kaydında 948/1541 tarihinde yazıldığı zikredilmiştir. Bu tarihi dikkate alındığında söz konusu tartışmaların Ebussuûd Efendi'nin Rumeli Kazaskerliği yaptığı döneme denk geldiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde şeyhülislâm ise Çivizâde Muhyiddîn Efendi'dir. Kaynaklarda Çivizâde'nin çûka ve çûka üzerine giyilen mest üzerine meshin câiz olmadığı yönünde yazılmış risâle²⁸⁹ ve fetvaları da bulunmaktadır.²⁹⁰ Buradan Ebussuûd Efendi'nin mukaddime kısmında bahsettiği çûka ve çûka üzerine giyilen mest üzerine meshin câiz olmadığı yönünde fetva veren kişinin Çivizâde olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin tartışmalarını başlatan Çivizâde'nin bu risâlesine, Ebussuûd Efendi'in yanı sıra Muhyiddin Fenârî (ö. 954/1548)²⁹¹ ve İbrahim el-Halebî (ö. 956/1549)²⁹² gibi isimler de reddiye niteliğinde birer eser kaleme almışlardır.

Öncelikle problemin tarihi arka planı hakkında bilgi veren Ebussuûd Efendi ardından konuyu belli bir sistem içerisinde incelemektedir. Risâle mest kavramı, Hanefî fıkıh kitaplarında yer alan mest ve türleri ile ilgili açıklamalar ve konuya temel teşkil eden hadisler üzerine odaklanmaktadır. Kavram olarak ‘huff’ ve ‘çorap’ kelimelerinin tarifleri üzerine yoğunlaşan Ebussuûd Efendi, o dönemde kullanılan mest ve çeşitlerinin tanımını yaparak ‘huff’ kavramının sözlükte geçen ‘deriden yapılan edik’ kelimesinden

²⁸⁷ Slm. Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2795, vr. 95b.

²⁸⁸ Benzer bir rivayet için Bkz. Buhârî, “İtisâm”, 10.

²⁸⁹ Çivizâde, *Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn*, Slm. Ktp., Serez, nr. 960, vr. 140-146.

²⁹⁰ el-İskilibî, Velî b. Yusuf, *Mecmau'l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1098, vr. 5a.

²⁹¹ Fenârîzâde, Muhyiddin Çelebi, *Risâle fi cevâzi'l-mesh 'ale'l-huffeyn*, Slm. Ktp., Kasıdecizâde, nr. 710, vr. 93b-97a.

²⁹² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 890.

daha genel bir anlam taşıdığını ifade etmiştir. *Sadrü’ş-şerîa*, *Mi’râcü’d-dirâye* gibi muteber fıkıh kitaplarında geçen huff kavramlarına da değinerek bu eserlerden nakillerde bulunmuştur. Teoride deri, demir, tahta, bez, altın ve gümüşten yapılan huffların yanı sıra altı deri ve altı-üstü deri çorap olmak üzere pek çok isimlendirmeden bahseden Ebussuûd Efendi, bütün bunların huff-i şer‘i adı altında müşterek olduğunu söyleyerek hepsinin ‘huff’ kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ardından bunlar üzerine meshin, ‘mesh ale’l-huff’ hadisi²⁹³ ile sabit olduğuna değinen Ebussuûd Efendi, söz konusu hadisin meşhur olduğunun ve meşhur hadislerle Kur’an üzerine ziyadenin caiz olacağının altını çizmektedir.²⁹⁴

Ardından “ ‘mesh ale’l cevrah’ hadisi²⁹⁵ haberi vâhiddir ve onunla Kur’an üzerine ziyade yapılamaz. Ayrıca ‘şer’î huff’ sözlükte ‘deriden yapılan iç’ anlamında kullanılmaktadır. Bunun dışında ayağa giyilip, meshe kâbil olup onunla bir fersah yürümek mümkün olan nesneler nasıl buna ilhak olunur?’²⁹⁶ şeklinde bir suâlin vârid olamayacağını ifade ederek muhtemel bir soruyu bertaraf etmiştir. Bu mukadder itiraz üzerine çorap hadisini ele alan Ebussuûd Efendi, Şeyh İmam İsamüddin’in *Hidâye şerhi*’nden alıntı yaparak Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’in çorap üzerine meshe cevaz verdiklerini zikretmiştir. Ancak onların bu fetvalarının Hz. Peygamberin cevrahbeyn hadisine dayanmadığını vurgulamıştır. Haberî vâhid denilen bu hadise bazı kimselerin zayıf dediğini de zikrederek Hanefî mezhebinin burada konuyu hadis zemininde ele almadığını ifade etmiştir. Ardından evlerde ihtiyaçları gidermek için yürünmesi mümkün olup ayakta sağlam duran her nesnenin iç edik manasında ve hükmünde olduğunu zikretmiştir. Meseleyi huff kavramının tanımı üzerine oturtan Ebussuûd Efendi, huff’un tanımında yer alan bir fersah ibaresinin sadece dışarıda yürüme manasında olmadığını ifade ederek ev ortamında bir fersah yürünebilen nesneleri de huff kapsamına dâhil etmiştir. Mühim olanın çok yol yürümek olmadığını vurgulayarak *Kitâb-ı Esrâr*’a işaret eden Ebussuûd Efendi, ayağa giyilen nesne ile at

²⁹³ Ebussuûd Efendi burada söz konusu hadisi nakletmemiştir. Ancak Arapça nüshada Hz. Ömer hadisi ve Muğire b. Şu‘be hadisi işareti ile mestler üzerine meshin cevazına delalet eden iki hadis nakletmektedir. Bu sebeple burada işaret edilen ‘mesh ‘ale’l-huff’ hadisinden maksadın bu iki hadis olduğu ifade edilebilir. Bkz. Slm. Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 936, vr. 4b-5a.

²⁹⁴ Ebussuûd, *Risâle fî cevâzi’l-mesh ‘ale’l-huff*, vr. 96a.

²⁹⁵ Ebussuûd Efendi burada söz konusu hadisin metnini zikretmemiştir. Ancak konu ile ilgili hadise *Hidâye*’de işaret edilmiştir. Bkz. Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II, 37.

²⁹⁶ Ebussuûd, *Risâle fî cevâzi’l-mesh ‘ale’l-huff*, vr. 96a.

üzerinde yürümenin yeterli olup çorap çıkarmaktaki zahmetin iç ediği çıkarmaktan daha fazla olduğunu nakletmiş ve usûldeki harac kuralına dikkat çekmiştir.²⁹⁷

Huff kapsamına giren nesneleri ele aldıktan sonra *Kitâbü'l-müfîd ve'l-mezîd, Zâdü'l-fukahâ* ve *el-Yenâbi'* gibi klasik fıkıh kitaplarından meshin cevâzına dair nakillere yer vermiştir. Klasik fıkıh âlimlerinin ardından Mevlâna Arap diye meşhur bir Osmanlı âlimi ile fakir bir zâtın hikâyesini zikrederek uygulamaya dikkat çekmiştir. Hikâye o dur ki; fukaradan birinin Mevlâna Arab'a "abdestte çûka üzerine mest etmek câiz midir?" diye sorması üzerine Mevlâna Arap "sana câiz değildir, bana câizdir. Zira sen kalın ve dar çoka almaya muktedir değilsin ama ben muktedirim" demiştir.²⁹⁸ Ebussuûd Efendi bunu zikrederek çûkanın kalın ve dar olması gerektiğine vurgu yapmıştır.

Yukarıda zikrettiği 'dar' kavramına açıklık getirmek için *Müşkilâtü'l-Kudûrî*'den naklen, nemi çok olan yaş yerde üç adım yürüyüp içine su geçmeyen nesnelerin 'dîk' yani 'dar' kapsamında değerlendirildiğini zikretmiştir. Bu açıklamaya binâen ise çokanın zaten dar olduğunu ve aksine bir görüşün bulunmadığını ifade etmiştir. Ardından *Gıyâsü'l-müftîn* kitabında geçen 'bez' kavramına değinerek eserin burada bezi mutlak zikrettiğini ifade eden Ebussuûd Efendi, bundan maksadın 'kalın bez' olduğunu söylemiştir. Aynı kitabın önceki bölümlerinde 'kalın bez' tabirinin kullanıldığına işaret ederek edikte kullanılan bezin de kalın bez olması gerektiğini açıklamıştır. Yine "bazı kitaplarda" diyerek yaptığı nakille "altında deri olan bez üzerine mesh câiz değildir" denildiğini, buradaki bezi ise 'yufka bez'e hamletmek gerektiğini ifade etmiştir.²⁹⁹ Ebussuûd Efendi'nin ifadelerinden, bezden yapılan çoraba mesh câizdir ve değildir şeklinde iki fetvanın bulunduğu anlaşılmaktadır. Ebussuûd Efendi ise burada câiz değil görüşünü çorabın ince olmasına hamlederken câiz görüşünü ise kalın olmasına hamletmektedir.

"Ulemâ niçin sadece topuğu örtüp, onunla yürümek mümkün olup çıkarmakta harac olan çuka ile altında deri olan ve hem altında hem üstünde deri olan çuka üzerine mesh câizdir demişlerdir?" şeklinde gelebilecek muhtemel bir soruya cevap vermiştir. Burada "Ahkâm-ı şeriyye küllînin üzerine zikr olunur, her cüzi nesne ayrı ayrı tasrih

²⁹⁷ Ebussuûd, *Risâle fî cevâzi'l-mesh 'ale'l-huff*, vr. 96a

²⁹⁸ Ebussuûd, *Risâle fî cevâzi'l-mesh 'ale'l-huff*, vr. 96b.

²⁹⁹ Ebussuûd, *Risâle fî cevâzi'l-mesh 'ale'l-huff*, vr. 96b.

olunmaz” diyerek fıkıh kitaplarının geneli ele aldığını zikretmiştir. Ebussuûd Efendi, *Esrâr* adlı kitaba işaret ederek konuyu özetlemiş ve meshin meşru olmasındaki aslın haracı def etmek olduğunu dile getirmiştir.

Son olarak mesh edilen nesne ile ayak ortasında fâsıla olup olmaması üzerinde cereyan eden tartışmalara değinmiştir. Burada Feriştahoğlu İbn-i Melek’e atıf yaparak onun *Fetâvâ-yı Şâdi*’den ve *Kâfi*’den yaptığı nakilleri ele almıştır. Ardından “Feriştahoğlu’nun bazı kitaplardan bazı meseleleri nakli ol kitaplarda bulunmaz”³⁰⁰ ifadesiyle, Feriştahoğlu’nun nakillerinde mütesâhil olduğuna dikkat çekerek onun rivayetlerine güvenilmeyeceğini dile getirmiş ve kendisinin de güvenmediğini açıkça ifade etmiştir. “Meshin câiz olması için mest edilen şeyin yürünmesi mümkün olan nesne olup ayaktan çıkarmakta harac olması gerekir”³⁰¹ diyen Ebussuûd Efendi, ayakla mesh olunan nesne arasında fâsıla olup olmamasının fikhî bir hükmü bulunmadığını vurgulayarak böyle bir konunun tartışılmasını gereksiz gördüğünü dile getirmiştir.

Konuyu kaynaklar, lügat ve delil çerçevesinde işleyen Ebussuûd Efendi, meshin haracı gidermek ve Müslümanlara kolaylık amacı taşıdığını zikrederek “Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız”³⁰² ve “Ben kolaylaştırıcı olarak gönderildim, zorlaştırmaya değil”³⁰³ hadisleri ile sözlerini bitirmiştir.

B. Arapça Nüsha

Arapça olarak telif edilen bu risâle incelediğimiz nüsha itibariyle *risâle fi’l-meshi ale’l-huffeyn* ismiyle kayıtlıdır.³⁰⁴ Ebussuûd Efendi’ye âidiyeti risâlenin ferağ kaydına dayanmaktadır. Her sayfası on üç satırdan müteşekkil olup yirmi varak olan bu risâle nesih yazı hattı ile telif edilmiştir. Eserin kenarlarında tashih kayıtları mevcuttur. Yine ferağ kaydında yer alan bilgiye göre risâle 948/1541 tarihinde yazılmıştır ki bu tarih Ebussuûd Efendi’nin Rumeli Kazaskerliği yaptığı döneme rast gelmektedir. Yazılış tarihi hakkında bir malumatımızın bulunmadığı Türkçe nüsha ile birlikte

³⁰⁰ Ebussuûd, *Risâle fi cevâzi’l-mesh ‘ale’l-huff*, vr. 97a.

³⁰¹ Ebussuûd, *Risâle fi cevâzi’l-mesh ‘ale’l-huff*, vr. 97a.

³⁰² Buhârî, “Kitâbü’l-‘ilm”, 11.

³⁰³ Hadis bizzat Ebussuûd Efendi’nin ifade edildiği şekliyle kaynaklarda geçmemektedir. Ancak benzer rivayet için Bkz: Taberânî, Ebü’l-Kâsım Müsnidü’l-dünya Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu‘cemü’l-‘evsat*, (thk. Ebu Muaz Tarık b. Avd’ullah b. Muhammed), Dârü’l-harameyn, Kahire 1415/1995, III, 90-91.

³⁰⁴ Slm. Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 936, vr. 1b-21a.

değerlendirildiğinde iki nüshanın konunun işleniş biçimi açısından farklılıklar arz ettiği dikkat çekmektedir. Türkçe nüshanın mukaddimesinde anlatılanlardan ve konunun işleniş tarzından yola çıkarak Türkçe nüshanın daha önce yazıldığı söylenilebilir. Çünkü Arapça nüsha edebî ve ilmî bir üslûpla kaleme alınmıştır. Buradan anlıyoruz ki, Ebussuûd Efendi toplumsal bir krize dönüşen bu meseleyi öncelikle Türkçe olarak kaleme alıp Divan’a arz etmiştir. Çünkü divana yazılan problemlerin Türkçe olarak yazıldığı bilinmektedir. Arapça nüshanın ise monoton bir tercümeden ziyade ilmî bir üslûpla konuyu ayrıntılı olarak incelemesi sebebiyle sonradan bizzat Ebussuûd Efendi tarafından yazıldığı ihtimali kuvvet kazanmaktadır.

Ebussuûd Efendi mukaddime kısmında eski kitaplarda bu konuyu detayları ile anlatan bir kitabın bulunmadığını zikretmektedir. Mütekaddim ulemâ bu konuyu müstakil olarak ele alan bir eser yazmadığı için müteahhir ulemânın bu konuda eser yazmaya mecbur kaldığını söylemiştir. Bunlardan kimi câiz, kimi câiz değil derken kimilerinin ise sessiz kaldığı ifade etmiştir. Osmanlı ulemâsından bu konuyu ilk ele alan kişinin Bedrettin Simâvî (ö. 823/1420) olduğunu zikrederek metninden alıntı yapmıştır. Sonrasında ise Molla Hüsrev’in (ö. 885/1480) konuyu daha derin bir şekilde ele aldığını belirtmiştir.

Konuları ‘el-Meslek’ başlığı ile ele alan Ebussuûd Efendi, risâlesini iki ‘meslek’ olarak telif etmiştir. İlk olarak, ayakkabı ile mest arasında olan bir şeyin meshe engel olup olmama durumunu tartışmıştır. Konuya hadisleri delil alarak başlayan Ebussuûd Efendi, öncelikle *Mi’râcü’l-dirâye* ve *Câmiu’l-usûl*’ü zikrederek Hz. Ömer hadisi³⁰⁵ ile Muğîre b. Şu‘be hadislerini³⁰⁶ nakletmiştir. Bu hadislerin ifadesine göre; ayaklar temiz olarak mestler giyildi ise üzerine mesh edilir. Burada Ebussuûd Efendi, “bir şeyi başka bir şeyin içine koyduğunuz zaman biri zarf biri mazrûf olur ki bunların aralarında bir engelin olup olmaması problem teşkil etmez”³⁰⁷ diyerek hadiste geçen ‘giymek’ kelimesinin mutlak olduğunu ifade etmektedir. Bu ifadeyi takyîd edecek herhangi bir delilin de bulunmadığını zikrederek ayaklar temiz iken giyilen mest üzerine meshin câizliğini savunmaktadır.

³⁰⁵ Muvatta, “Tahâre”, 8.

³⁰⁶ Buhârî, “Vuzû”, 49.

³⁰⁷ Ebussuûd, *Risâle fi’l-meshi ale’l-huffeyn*, Şehid Ali Paşa, nr. 936, vr. 6-7.

‘el-Meslekü’s-sâni’ altında ‘ashâbünâ’ diyerek mezhep içerisinde curmuk³⁰⁸ üzerine meshin câizliğine işaret etmiştir. Burada “mesh yıkamadan bedel iken, bedelin bedeline mesh yapılamaz” şeklindeki bir itiraza “Hakiki mesh, ayakkabı ile mest arasında yok hükmünde ise mest olma özelliği taşımayan şey hiç yok hükmündedir” diyerek cevap vermektedir.³⁰⁹

Genel olarak hadisler üzerine oturtulan konu, risâlenin devamında aynı hadisler üzerinden delâletü’n-nas bağlamında tahlil edilmiştir. Curmuk üzerine meshin cevazı konusunda Hz. Ömer ve Muğîre b. şu‘be’den gelen “Hz. Peygamber (s.a.v) curmuk/mûg üzerine mesh etti” şeklindeki nassın delâleti ile hareket ettiklerini ifade eden Ebussuûd Efendi, *Mi‘râcü’d-dirâye* ve *Kitâbü’l-Esrâr’a* işaret ederek³¹⁰ delâletü’n-nâs konusunu genişçe incelemiştir.

Nüshaları

- A) Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 936, vr. 1-21.
- B) Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 621, vr. 43-45.
- C) Süleymaniye Kütüphanesi, Lâlei, nr. 876, vr. 1-12a.
- D) Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde, nr. 710, vr. 106-113.
- E) Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, nr. 376/1, vr. 1-11.
- F) Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, nr. 376/4, vr. 155-165.
- G) Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Nuri Efendi, nr. 189, vr. 91-99.

1.4.3. Şurû’t-us-salât

Eser, Süleymaniye Kütüphane kayıtları³¹¹ ile Düzenli³¹² ve Demir’in³¹³ çalışmalarında Ebussuûd Efendi’ye nispet edilmiştir. Mukaddime kısmından

³⁰⁸ Curmûg: Mestin üzerine giyilen şeydir. Bkz. el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakub, *el-Kamûsü’l-muhît*, Dârü’l-Ma‘rife, Beyrut 1429/2008, s. 211.

³⁰⁹ Ebussuûd, *Risâle fi’l-meshi ale’l-huffeyn*, Şehid Ali Paşa, nr. 936, vr. 7a-b.

³¹⁰ Ebussuûd, *Risâle fi’l-meshi ale’l-huffeyn*, Şehid Ali Paşa, nr. 936, vr. 12a.

³¹¹ Slm. Ktp., Esad Efendi, 3782, vr. 145b-152b.

³¹² Düzenli, “Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, s. 450.

³¹³ Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Âliyyenin Büyük Hukukçusu*, s. 43.

anlaşıldığına göre Kânûni Sultan Süleyman döneminde yazılan bu risâle serlevha kaydındaki **شروط الصلوة للفاضل المرحوم ابي السعود المفتي** ibaresine binâen Ebussuûd Efendi'ye âittir. İstinsah tarihi 998/1589 olan bu metnin Ebussuûd Efendi'nin vefatından kısa bir süre sonra istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Gelenek üzere besmele, hamdele ve salvele ile başlanan risâle mukaddime kısmında “Tuhfetü'l-musallî” ismiyle de kaydedilmiş olup Türkçe olarak telif edilmiştir. Yedi varaktan müteşekkil olan eser her sayfası 27 satır olmak üzere nesih yazı hattıyla kaleme alınmıştır.

Ebussuûd Efendi mukaddime kısmında kendisi de ifade ettiği üzere bu risâleyi Hanefî mezhebinin meşhur kitaplarından faydalanmak suretiyle bir mukaddime yirmi iki bab olarak te'lif etmiştir. Eserin giriş kısmında³¹⁴ **و ما خلقت الجن و الانس الا ليعبدون** ayetini zikreden Ebussuûd Efendi bu ayetin ma'rifetullahı bilmek için indirildiğinden bahsederek bunun da ibadetleri yerine getirmek olduğunu vurgulamıştır. Risâlesine ibadetin önemine işaret etmek için ayet ile giriş yapan Ebussuûd Efendi en faziletli ibadetin namaz olduğunu ifade ederek Hz. Peygamber'in (s.a.v) **”الصلوة عماد الدين فمن**³¹⁵ **اقامها فقد اقام الدين ومن تركها فقد هدم الدين”** hadisini delil olarak getirmiştir. Buna göre namazını edâ eden kişinin dinini diri tutarken, namazını terk edenin ise dînini yıkmış olacağını dile getirerek namaz kılacak herkesin farz, vacib, sünnet ve sâir mühimmatta âlim olması gerektiğini vurgulamıştır.³¹⁶

Mukaddime kısmının ardından risâleye giriş yapan Ebussuûd Efendi fıkıh ıstılahında bulunan farz, vâcib, sünnet, müstehab, nâfile, nehiy ve kerâhet kavramlarının tanımlarını serd ederek sonrasında namazın şartlarını ele almıştır. Klasik ilmihal kitaplarındaki tasniften farklı olarak namazın şartlarını sekiz madde olarak sıralayan Ebussuûd Efendi ilk olarak abdesti zikretmiş ve “Evvelkisi mutlak su ile abdest almaktır. Su bulunmadığı halde dahi toprakla teyemmüm etmektir”³¹⁷ diyerek abdestin yanı sıra teyemmüm kavramının tanımı ve sınırlarını da açıklamıştır. Namazın şartlarından olan temizlik konusunda da yine farklı bir tasnifte bulunarak ikinci sırada

³¹⁴ Zâriyât, 51/56.

³¹⁵ el-Aynî, Bedreddin, ‘*Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Kitab-ı mevâkîtü's-salât, (thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer), Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1421/2011, 2, c. 5, s. 9.

³¹⁶ Ebussuûd, *Şurûtu's-salât*, vr. 145b.

³¹⁷ Ebussuûd, *Şurûtu's-salât*, vr. 146a.

elbiseyi necâset-i galîza ve necâset-i hafifeden temizlemeyi zikretmiş ve hafif necâset kavramına açıklık getirmiştir. Namaz için üçüncü şart olarak namaz kılınacak yeri temizlemeyi zikreden Ebussuûd Efendi, dördüncü sırada bedeni bevl, şehvet ve benzeri necâsetlerden arındırmayı zikrederek setr-i avret, istikbâl-i kible, vakit ve niyet konularında klasik tasnifi esas almıştır. Namazın imamla veya münferid olarak kılınabileceği hususunu dikkate alarak konuyu netleştirmek adına örnekler veren Ebussuûd Efendi, namaz kılacak kişinin imam, mu'tem/imama uyan veya münferid olması halinde hangi ifadelerle niyet etmesi gerektiğini de açıklamıştır. Namazın şartlarını sekiz olarak sıralayan Ebussuûd Efendi gerek kasıtlı olsun gerek hatâen olsun bu sekiz şarttan birini terk eden kişinin namazının sahih olmayacağını ifade etmiştir.³¹⁸

İkinci bir husus olarak namazın rükûnlarından bahseden Ebussuûd Efendi ilave veya çıkarma yapmaksızın klasik tertibi esas alarak bu rükûnları altı şeklinde sıralamış ve bu altı rükûndan birini terk eden kişinin namazının fâsid olacağını ifade etmiştir. Eğer iftitah tekbiri gibi kazası mümkün olmayan bir şeyi terk etmek söz konusu ise kişinin namazını iade etmesi, kıraat ve sücûd gibi kazası mümkün olan bir terk hâsıl oldu ise namazdan çıkmadan sehiv secdesi yapması gerektiğini dile getirerek açıklamalarda bulunmuştur.³¹⁹

Üçüncü bâb olarak tasnif ettiği bölümde namazın vâciblerini sıralayan Ebussuûd Efendi sayıyı sekiz olarak zikretmesinin ardından bunlardan birini sehven terk eden kişinin sehiv secdesi yapması gerektiğini ifade ederken, kasten terk edene herhangi bir şey gerekmemekle birlikte namazının noksan olacağını vurgulamıştır. Ardından namazın sünnetlerine değinerek dördüncü bâbdaki sayıyı on dört olarak tespit etmiş ve bu sünnetlerden herhangi birini sehven veya kasten terk eden kişiye bir mükellefiyet yüklenmeyeceğini ancak kasıtlı bir terk durumunda günah söz konusu olacağını dile getirmiştir.³²⁰

Beşinci bâb altında risâlesine yirmi beş madde ile namazın müstehablarını da ekleyen Ebussuûd Efendi, selâmdan sonra iki eli yüze sürmek, beş vakit namazda tesbîh

³¹⁸ Bkz. Ebussuûd, *Şurût'us-salât*, vr. 146.

³¹⁹ Bkz. Ebussuûd, *Şurût'us-salât*, vr. 146b.

³²⁰ Bkz. Ebussuûd, *Şurût'us-salât*, vr. 147.

okumak, hamd-ü senâ eylemek ve salavât gibi meselelerin de namazın âdaplarından olduğunu zikrederek bunlardan birini terk eden kişiye herhangi bir şey gerekmemekle beraber riâyet eden için sevab hâsıl olacağının da altını çizmiştir.³²¹ Altıncı bâb tasnifinde namazın mekruhlarını ele alan Ebussuûd Efendi bu bâbda on madde bulunduğunu söylemiş ancak dokuz madde zikretmiştir.³²²

Namazla ilgili meselelerin yedinci bâbında namazı bozan şeylere yer veren Ebussuûd Efendi, on dört madde ile sıraladığı bu fiillerden birini kasıtlı veya sehven işleyen birinin namazının bozulacağına işaret ettiği gibi tekrar kılması gerektiğini dile getirmektedir.³²³ Sekizinci bâb olarak sehiv secdesinin tanımına ve sehiv secdesini gerektiren durumlara işaret ederek bu durumları on iki madde altında genişçe ele almıştır.³²⁴ Ardından Misâfir/Yolcu'nun tanımını yaparak yolcu namazı ile ilgili meselelerin on dört vecih üzere olduğunu söyleyen Ebussuûd Efendi, bu bâb altında sadece on madde zikretmiştir.³²⁵

Namaz bahsini bitirdikten sonra onuncu bâb olarak abdest konusunu ele alan Ebussuûd Efendi, abdestin farzları, sünnetleri, müstehapları, nafileleri, edebleri, mekruhları ve yasaklarını ayrı ayrı bâblar halinde tasnif ederek on altıncı bâbda yedi madde ile namazı bozan şeylere yer vermiştir.³²⁶ Hemen ardından gusl konusuna geçerek guslün farz ve sünnetlerinden bahsetmiş ve gusl-ü mesnûn başlığı altında Cuma ve bayram günleri için, arafatta vakfe için ve ihram giymek için gusl etmenin sünnet olduğunu zikretmiştir.³²⁷

Son olarak cenaze namazı konusuna değinen Ebussuûd Efendi, bu namazın farz-ı kifâye olduğunu dile getirmesinin yanı sıra farz-ı kifâye ve farz-ı ayn terimlerinin tariflerine de ele almıştır. Cenaze namazının kılınış şekli ve cenaze dualarına da yer vererek “her kim cenaze namazı kıalarsa ona kırât sevabı verilir ki kırât uhud dağı

³²¹ Bkz. Ebussuûd, *Şurût'us-salât*, vr. 147b-148a.

³²² Bkz. Ebussuûd, *Şurût'us-salât*, vr. 148a.

³²³ Bkz. Ebussuûd, *Şurût'us-salât*, vr. 148a-b.

³²⁴ Bkz. Ebussuûd, *Şurût'us-salât*, vr. 148b-149.

³²⁵ Bkz. Ebussuûd, *Şurût'us-salât*, vr. 149b-150a.

³²⁶ Bkz. Ebussuûd, *Şurût'us-salât*, vr. 150b-151b.

³²⁷ Bkz. Ebussuûd, *Şurût'us-salât*, vr. 151b-152a.

misâlidir”³²⁸ hadisini nakleden müellif, cenaze namazının faziletine işaret ederek risâlesini tamamlamıştır.

1.4.4. Mes’eletün müteallikatün bi’l-kazâi beyne’l-ibâd

Süleymaniye Kütüphanesi³²⁹ ve Düzenli’nin çalışmasında³³⁰ Ebussuûd Efendi’ye nispet edilen bu eserin, ferağ kaydında yer alan **كتبه ابو السعود** ibaresinin şahitliği ile Ebussuûd Efendi’ye âidiyeti kuvvet kazanmaktadır. Her sayfası otuz altı satır olmak üzere bir buçuk varak üzere telif edilen eserin dili Türkçe’dir. Eser, giriş bölümünde ifade edildiği üzere fetva metinlerinin özelliği olan mesele-el-cevap üslûbu ile yazılmış olsa da bir yönü ile fetvalardan ayrılmaktadır. Fetva metinleri dışarıdan gelen bir soruya cevap verirken burada belli bir konuyu netleştirmek amacıyla kendi kendine soru sorup cevaplama söz konusudur. Düzenli’nin de “fetva formatında bir risâle”³³¹ yorumunda bulunduğu eser bu yönü ile müstakil bir risâle özelliği taşımaktadır.

Ebussuûd Efendi’ye göre kadılık mesleği farz-ı kifâyedir. Sorumluluğunun ağırlığı dolayısıyla “Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın”³³² ayetinin gereğince mesafeli durmak müstehaptır. Bununla beraber zor olması ve insanın arzu ve heveslerine aykırı düşmesi dolayısıyla ibadet sayıldığından kadılık görevine talip olmak da meşrûdur. “Adl-ü sâatin hayrun mine’l-ibadeti elfi sene” sözü gereğince şartlarına sahip olanlar için azîmettir. Bir devlet başkanı kadılığa ehil olup kabul etmeyenleri zorlayabilir ve gerekirse bu konuda darp ve hapis cezaları da verebilir.

Anlaşıldığına göre Ebussuûd Efendi bu risâleyi, kadılığa talip olmanın meşrû olup olmaması yönünde çıkan bir tartışma bir üzerine kaleme almıştır. Dönemin ulemâsı arasında çıkan bu tartışmada bir grup ulemâ, fıkıh kitaplarında yer alan “Kadılık ne kalp ile ne de dil ile istenebilir” ifadesi ve “Kadılığı isteyen kendi başına bırakılır kadılığa zorlanan için ise görevli bir melek gelir ve eksiklerini tamamlar”³³³ hadisince kadılığa

³²⁸ Hadis bizzat Ebussuûd Efendi’nin ifade edildiği şekliyle kaynaklarda geçmemektedir. Ancak benzer bir rivayet Sahih-i Müslim’de yer almaktadır. Bkz. Müslim, “Cenâiz”, 17.

³²⁹ Slm. Ktp., Esad Efendi, nr. 3809, vr. 181b-182b.

³³⁰ Düzenli, “Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, s. 450.

³³¹ Düzenli, “Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, s. 450.

³³² Bakara, 2/195.

³³³ Tirmizî, “Ahkâm”, 1.

talip olanların kendi başlarına bırakılıp, rehbersiz kalacaklarını iddia etmişlerdir. Tartışmanın diğer tarafında olan ikinci grup ise bu iddiaya şu şekilde cevap vermiştir: “Kadılık talep edilmemeli ibaresi, kadıların maaşlarının devlet tarafından karşılandığı zamanlara âittir. Paraya ihtiyacı olmayanların sırf riyâset duygusu ile bu göreve talip olmaları doğru değildir. Ancak günümüzde kadıların maaşları devlet tarafından değil kurum içerisinde (mahkeme giderlerinden) tedarik edilmektedir. Kadıların devlet tarafından desteklenmemeleri geçimlerini temin için onları kadılığa mecbur bırakmaktadır. Bir insanın geçimini temin için çalışması ise farzdır. Devlet tarafından kadılığa mecbur bırakılmaları sebebiyle günümüzde kadılığa talip olmak keyfî bir talep değil mecburî bir taleptir. Dolayısıyla günümüz kadıları Hz. Peygamber’in (s.a.v) (yukarıdaki) hadisinin müjdesine muhataptır.”³³⁴ Ebussuûd Efendi, bu tartışmaların akabinde “ameller niyetlere göredir”³³⁵ hadisi ve “hamlû’l-mü’mini ale’s-salâh” prensibi gereğince ikinci görüşün doğru olduğu yönünde görüş beyan etmiştir.

Tartışmaların devamında “Kadılar üç bölüktür: İki grup cennette, bir grup cehennemdedir”³³⁶ ve “Kadılığa tayin edilen bıçaksız kesilmiş demektir”³³⁷ rivayetlerini naklederek kadıların çoğunluğunun cehenneme gideceğini ifade eden birinci grup, kadılık mesleğine talip olmamak gerektiğini dile getirmiştir. Bunun üzerine Ebussuûd Efendi’ye “Kadıların cennete girme ihtimali yok mudur?” ve “Hadisteki bıçaksız kesilmek bütün kadılar için geçerli midir?” şeklinde iki soru sorulmuştur. Buna göre, birinci hadiste nicelik değil nitelik açısından taksimat yapıldığının zikreden Ebussuûd Efendi, ikinci hadisi ise bir başka hadis ile açıklayarak cehenneme girecek kadıların zalim kadılar olduğunu dile getirmiş ve ifadenin mutlak değil mukayyed olduğunu zikretmiştir. Ardından “Bir gün âdil kadılık yapmak bir kişinin evinde yetmiş sene namaz kılmasından daha faziletlidir.”³³⁸ hadisine dayanarak âdil hükümdarların, cehennemlik olduklarından söz edilen kadıların dışında olduğunu ifade etmiştir.

³³⁴ Ebussuûd, *Mes’eletün müteallikatün bi’l-kazaî beyne’-ibâd*, vr. 181b-182a.

³³⁵ Buhârî, “Bed’ü’l-Vahy”, 1.

³³⁶ İbn Abdülberr, *Câmi’u beyâni’l-’ilm* (thk. Ebü’l Eşbâl ez-Züheyri), Dârü’l-İbnü’l-Cevzî, t.y., II, 878.

³³⁷ Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 1.

³³⁸ el-İrâkî, Ebü’l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin, *el-Muğnî ‘an hamli’l-esfâr*, (thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abdu’l-maksûd), Mektebetü’l-d- dâru’t- Taberiyye, Riyad 1415/1995, I, 122.

1.4.5. Fetva Kâtiplerine Tenbih

Süleymaniye Kütüphanesi kayıtları³³⁹ ile Atsız, Akgündüz ve Düzenli'nin çalışmalarında adı geçen eserin Ebussuûd Efendi'ye âidiyeti serlevha kaydına dayanmaktadır. Her sayfası yirmi bir satır olan eser üç buçuk varak olup dili Türkçe'dir. Dönemin imlâ kurallarında ortaya çıkan birtakım bozulmalara işaret etmek amacıyla kaleme alınan metin asıl itibarıyla bir fıkıh risâlesi değildir. Ancak risâlenin serlevhasında da ifade edildiği üzere bu eserin, fetva kâtiplerine yönelik yazılmış olması dolaylı olarak konumuzu ilgilendirmektedir. Fikret Turan tarafından “Şeyhülislâm Ebussuûd'un İmlâ Kuralları: Onaltıncı Yüzyılda Osmanlı İmlâsında Yerleşme Eğilimleri ve Bir Tepki”³⁴⁰ başlığı ile yayınlanan eser, dönemin imlâ üslûbunda yaşanan değişime karşı sergilenen tavrı ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Ebussuûd Efendi'nin söz konusu imlâ kurallarını belirlerken oldukça muhafazakâr bir tavır sergilediğini dile getiren Turan, risâlenin üç konu etrafında şekillendiğini ifade etmiştir. İlk olarak, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yazımında aslî şekline uygun olarak geleneksel üslûbun kullanılmasına vurgu yapılmıştır. Ardından halk arasında kullanılan kelime ve ifadelerin yerine klasik tabirlerin kullanılması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Son olarak, Türkçe eklerin yazımı ve harflerin bitleştirilmesinde geleneksel kurallara uyulması gerektiğine işaret edilmiştir.

Nüshaları

- A) Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1017, vr. 95b-98b.
- B) Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, nr. 656, vr. 237b.
- C) Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 1009, vr. 205b-207a.
- D) Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 5427, vr. 19b. (sayfa kenarında)

³³⁹ Slm. Ktp., Esad Efendi, nr. 1017, vr. 95b-98b.

³⁴⁰ Turan, Fikret, “Şeyhülislâm Ebussuûd'un İmlâ Kuralları: Onaltıncı Yüzyılda Osmanlı İmlâsında Yerleşme Eğilimleri ve Bir Tepki”, *İlmî Araştırmalar*, sayı 9, 2000, İstanbul, s. 221-238.

1.4.6. Gedik/Süknâ Risâlesi³⁴¹

Ahmet Akgündüz tarafından *Osmanlı hukukunda gedik hakkının menşei ve gedik hakkıyla ilgili Ebussuûd'un bir risâlesi*³⁴² başlığı ile yayınlanan eser, asıl itibariyle Veli b. Yusuf tarafından derlenen fetva nüshaları içerisinde yer alan bir fetva metnidir.³⁴³ Ancak fetvalardaki usûl üzere mesele-cevap formatıyla serdedilen metnin sonunda “bu risâleyi Recep Efendi tahrîr buyurmuştur, zu'munca”³⁴⁴ denilerek risâle olduğu belirtilmiştir.

Gedik kavramını ‘imtiyaz’ manasında kullanan bazı araştırmacılara göre bu müessesenin 1140/1727 veya en erken 1000/1591 tarihlerinde ortaya çıktığını ifade eden Akgündüz, hukukî ve malî bir terim olarak karşımıza çıkan bu kelimenin ‘tasarruf’ manasındaki kullanımına dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, vakıf kurumlarındaki artış dolayısıyla Osmanlı Devleti içerisinde gündem olan bu mesele ile ilgili yazmış olduğu risâlesinde, Ebussuûd Efendi’nin eski kaynaklardan nakillerde bulunduğunu zikrederek meselenin daha erken dönemlere rastladığını beyan etmiştir.³⁴⁵

‘Gedik (süknâ)’ ve ‘girdar’ kelimelerinin kullanımına değinen Akgündüz, arazi üzerinde hakk-ı kararı tanınan bina ve ağaç gibi mülk aksama ‘girdar’ denilirken, tartışmalı olmakla birlikte belli bir sanat için bina ve dükkânlara yerleştirilen gerekli malzemelere ise ‘süknâ’ denildiğini zikretmiştir. Ardından bu kelimelerin Ebussuûd Efendi tarafından aynı anlamı taşıdığını belirterek her iki manayı da kapsadıklarını ifade etmiştir. Ebussuûd Efendi’nin konu ile ilgili savunduğu görüşleri desteklemek için fıkıh kitaplarından nakillerde bulunduğu bu eserini 963/1555 tarihinde telif ederek Kanûnî’ye arz ettiğini ifade etmiş ve böylece gedik hakkının resmen kabul edilerek yaygınlaştığını beyan etmiştir.³⁴⁶

³⁴¹ Slm. Ktp., İsmihan Sultan, nr. 223, vr. 133b-136a.

³⁴² Bkz. Akgündüz, *İslam Hukuku ve Osmanlı Tatbikatı Araştırmaları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2009, s. 165-180.

³⁴³ Bkz. Veli b. Yusuf, *Fetâvâ-i Ebussuûd*, İsmihan Sultan, nr. 223, vr. 1-323.

³⁴⁴ Bkz. Slm. Ktp., İsmihan Sultan, nr. 223, vr. 135b.

³⁴⁵ Akgündüz, *İslam Hukuku ve Osmanlı Tatbikatı Araştırmaları*, s. 165-167.

³⁴⁶ Akgündüz, *İslam Hukuku ve Osmanlı Tatbikatı Araştırmaları*, s. 170-172.

1.4.7. Ehlü'l bid'a'ya Âit Bir Risâle

Süleymaniye Kütüphanesi kayıtlarında *Ehlü'l-bid'a'ya âit bir risâle*³⁴⁷ başlığı altında Ebussuûd Efendi'ye nispetle kaydedilen eser'in serlevhasında **مسائل المتعلقة للمولى ابو السعود في حق الروافض** ibaresi yer almaktadır. Kırmızı kalem ile yazılan mesele-cevap ibareleri ile telif edilen bu metin, çalışmamızın giriş kısmında ifade ettiğimiz fetva yazım üslûbu ile kaleme alınmıştır. Ayrıca metnin sonunda yine bir fetva metni özelliği olan **كتبه ابو السعود** ibaresi yer almaktadır. Buradan anlıyoruz ki bu metin risâle değil fetva metni özelliği taşımaktadır. 20 satırdan müteşekkil bir buçuk varaklık metin Türkçe olarak telif edilmiştir.

1.4.8. Risâle fî taksîmi'l-arâzi

Süleymaniye kütüphanesi kayıtlarında³⁴⁸ Ebussuûd Efendi'ye âit olarak zikredilen bu eser Akgündüz³⁴⁹ tarafından da Ebussuûd'a nispet edilmiş ve *Risâle fî vakfi'l-arâzi ve ba'zı ahkâmî'l-vakf* olarak da kaydedildiği ifade edilmiştir. Ancak Akgündüz'ün bu eser için işaret ettiği adreslerden biri olan Reşid Efendi bölümü 1152 numaralı 156b-158a varakları arasında yukarıda ele aldığımız *risâle fî vakfi't-tavâhîn* eseri yer almaktadır. Serlevhasında yer alan **رسالة في اقسام الارض للمولى الفاضل شيخ المرحوم الاسلام ابي السعود** ifadesine binâen risâle adı altında zikredilen eserin Ebussuûd Efendi'ye âidiyeti de bu kayda dayanmaktadır. Ancak eser incelendiğinde ilmî bir risâleden ziyade kanun mahiyetinde bir fetva metni olduğu anlaşılmaktadır.

Mukaddime kısmında ifade edildiği üzere, Osmanlı devleti içerisindeki halka âit her türlü gayri menkulün ayrıntılı bir şekilde dökümü istenerek bunların kayıtları tutulmuştur. Ancak bu defterlerin mukaddime veya serlevhalarına söz konusu toprakların öşür, haraç veya mülk arazi statüsünden hangisine dâhil olduğunu belirleyen bir açıklama konulmamıştır. Bu durum alış-veriş ve vakıf tasarrufunda birtakım ihtilafların ortaya çıkmasına yol açarak devlet nizamında ve toplumsal disiplinde problemlere sebep olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı toprak hukukunun netleşmesini

³⁴⁷ Slm. Ktp., Lala İsmail Paşa, nr. 706, vr. 235-236a. (kütüphane kaydında 232-233 varaklarına işaret edilmekle birlikte söz konusu varaklarda bu metne rastlanılmamıştır).

³⁴⁸ Slm. Ktp., Esad Efendi, nr. 3459, vr. 185-187.

³⁴⁹ Akgündüz, "Ebüssuûd", *DİA*, X, 370.

zorunlu hale getiren bu sorun üzerine padişah bir ferman ile tahrir defterlerinin başına Osmanlı toprak hukukunu açıklayan bir metin yazılmasını istemiştir. Daha sonra kendisine Selânik ve Üsküp'ün tahrir görevleri verilen Ebussuûd Efendi tuttuğu tahrirlerin mukaddimesine bu metni koymuştur.³⁵⁰

1.5. NİSPET EDİLENLER

1.5.1. el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrâti ve't-tefrît³⁵¹

Birgivî bibliyografyasında³⁵² ve İmam Birgivî'nin *Tarîkati-l-Muhammediyye Sîret-i Ahmediyye* isimli eserinin tahkik çalışmasında³⁵³ Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen bu eserle ilgili incelemelerimizde gerek mukaddime gerekse ferağ kaydında Ebussuûd Efendi'ye nispet ve âidiyeti gösteren bir kayıt ya da işarete rastlanmamıştır. Ancak müstensih tarafından kenarlara düşülen notlardan anlaşıldığına göre eser, Birgivî Mehmed Efendi'ye âittir. Eserin müstensihi Ahmed Kadızâde ferağ kaydında bu risâleyi 1180/1766 tarihinde istinsah ettiğini ifade etmekle birlikte Birgivî'ye nispetini, istinsah ettiği metnin zahriyye kaydına dayandırdığını zikretmiştir.³⁵⁴ Müstensih, eserin derkenârına düştüğü notlarla telif sebebi hakkında da bilgi vermektedir. Osman Efendi adındaki birinin riya, istihfâf bi'd-dîn, teğannî, cehrî zikir ve lahn başlıkları altında teğannî, raks ve deverân ile zikir yapmayı haram sayan, bunları helal kabul edenleri de küfre nispet eden bir risâle kaleme alması üzerine imam Birgivî'nin bu eseri Osman Efendi'ye cevaben kaleme aldığını zikretmiştir.

1.5.2. Risâletü't-teğannî li Ebi's-Suûd

Süleymaniye Kütüphanesi Lâleli bölümünde 466 numara ile kaydedilen 49. varakta bulunan metin Atsız³⁵⁵ ve Demir³⁵⁶ tarafından Ebussuûd Efendi'ye âit eserler arasında zikredilmiştir. İşaret edilen bu adresteki eserin serlevha bölümünde eserin

³⁵⁰ Slm. Ktp., Esad Efendi, nr. 3459, vr. 185.

³⁵¹ Slm. Ktp., Esad Efendi, 615, vr. 107b-110a.

³⁵² Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrîsâtındaki Yeri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 90-92.

³⁵³ Birgivî, Takıyyüddin Mehmed, *Tarîkat-ı Muhammediyye Sîret-i Ahmediyye*, (thk. Muhammed Hüsnî Mustafa),(trc. Mehmet Fatih Güneş), Kalem Yayınevi, İstanbul 2004, s. 35.

³⁵⁴ Slm. Ktp., Esad Efendi, 615, vr. 110a.

³⁵⁵ Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, s. 60.

³⁵⁶ Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu*, s.43.

kendi hattından farklı bir yazı üslûbu ile sonradan bir kurşun kalemle رسالة التغي لابي الشكلinde bir kayıt düşüldüğü görülmüştür. Ancak yapılan araştırmada bu eserin Birgivî Mehmet Efendi'ye âit olan Esad Efendi 615 numaralı *el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrâti ve't-tefrît*³⁵⁷ isimli eser ile aynı eser olduğu anlaşılmıştır. Bu varakta Birgivî Mehmed Efendi'ye âit olan eserin ilk sayfası alınarak serlevha kısmına ise Ebussuûd kaydı düşülmesi, söz konusu risâlenin Ebussuûd Efendi'ye âitmiş gibi gözükmesine sebep olmuştur. Yine Süleymaniye Kütüphane kataloglarında Hüdâî Efendi 1869 numaralı bölümde 143-145 varaklarına işaret edilerek Ebussuûd'a nispet edilen bir diğer nüshanın da, Birgivî Mehmet Efendi'ye âit olan Esad Efendi 615 numaralı *el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrâti ve't-tefrît* ile aynı eser olduğu görülmüştür. Dolayısıyla yapılan mukabeleler esnasında bu eserin Ebussuûd Efendi'ye âidiyetine işaret eden bir tespit yapılamamıştır.

1.5.3. er-Risâletü'l-hasbiyye fi's-şehâdeti'l-hasbiyye

Süleymaniye Kütüphanesi kayıtları³⁵⁸ ve Düzenli'nin zikrettiğine³⁵⁹ göre Ebussuûd el-İmâdî'ye nispet edilen bu eserin girişinde müellifle alâkalı herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak ferağ kaydında müstensih tarafından kaydedilen notta söz konusu eser'in Kefe³⁶⁰ müftüsü Ebussuûd³⁶¹'a âidiyetinden bahsedilmiştir. Oysa Ebussuûd el-İmâdî'nin hayatı ile ilgili araştırmalarda onun Kefe'de müftülük yaptığına rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu risâlede adı zikredilen Ebussuûd'un, asıl çalışma konumuz olan Ebussuûd el-İmâdî olmayıp Kefe müftüsü Ebussuûd olduğu ve Ebussuûd el-İmâdî ile herhangi bir alakasının bulunmadığı anlaşılmıştır. Genel olarak 22-26 satır

³⁵⁷ Slm. Ktp., Esad Efendi, 615, vr. 107b-110a.

³⁵⁸ Slm. Ktp., Yazma Bağışlar, 2009, vr. 1-4.

³⁵⁹ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, s. 77-78.

³⁶⁰ Kefe: Kırım yarımadasında bugün Ukrayna'ya bağlı tarihi bir liman şehridir. 1475 tarihinde Fatih Sultan Mehmed tarafından bölgeye gönderilen Gedik Ahmet Paşa komutasındaki donanma tarafından feth edilmiş ve fetih sonrasında Kefe Osmanlı'nın kuzey politikasının ana üssü haline gelerek Osmanlı-Rus ilişkilerinin yürütülmesinde önemli rol oynamıştır. XVII. Yüzyılda Rusların saldırılarına uğrayan şehir Ruslar tarafından işgal edilerek Rus hâkimiyetine girmiştir. Bkz. Öztürk, Yücel, "Kefe", *DİA*, XXV, s. 182-184.

³⁶¹ Kefe müftüsü Ebussuud hakkında: 20-30 sene müddetle Kefe müftüsü olup mevleviyet payesi almıştır. 1142 yılında Kaplan Giray üçüncü defa han olunca sürülmüş, rütbesi kaldırılmış ve bir-iki sene sonra da vefat etmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, II, s. 438.

şeklinde 3 varaktan müteşekkil bu risâle Arapça olarak telif edilmiş olup ümmü veled konusu hakkındaki bir fetvayı delillendirmek amacıyla kaleme alınmıştır.

2. KULLANDIĞI KAYNAKLAR

Geniş bir ilmî birikime sahip olan Ebussuûd Efendi, ortaya koyduğu çalışmalarında kendi görüş ve düşüncelerini aktarmasının yanı sıra naslardan ziyade fıkıh külliyyâtı üzerinde durmuş ve kendisinden önce yazılan ilmî eserleri referans olarak görüşlerini delillendirmiştir. Bazı yerlerde doğrudan yararlandığı kaynakların isimlerini zikrederken, bazı yerlerde ise müellifin ismine işaret etmekle yetinmiştir. Fıkıh kaynaklarının çoğunluğu hakkında eserin ismini belirterek atıfta bulunan müellif, Arapça mesh risâlesinde işaret ettiği *Câmiu'l-Usûl* dışında, kullandığı hadislerin kaynaklarına dair bir açıklamada bulunmamıştır. Yoğunluğun fıkıh külliyyâtı üzerinde olması sebebiyle bu kısımda, Ebussuûd Efendi'nin eserlerinde kullandığı bu kaynaklar kronolojik olarak ele alınıp kısaca tanıtılmaya çalışılacaktır.

2.1. el-Câmi‘u’s-Sağîr

Hanefî mezhebinin temel şahsiyetlerinden olan Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen el-Ferkad eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) Ebû Yusuf tarafından Ebû Hanîfe'nin görüşlerini nakleden bir eser yazmasını talep etmesi üzerine kaleme aldığı eseridir. Eser içerisinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin yanı sıra Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerine de yer verilmiştir. Ali el-Pezdevî (ö. 482/1089), İbn Maze (ö. 536/1141), Attâbî, Kâdîhân gibi pek çok önemli şerhi bulunmaktadır.³⁶²

2.2. Kitâbü Ahkâmi'l-vakf

Hilâlu'r-Re'y lakabıyla maruf, şürût ve sicillât sahasında eser verenlerin ilki kabul edilen Ebû Bekr Hilâl b. Yahyâ b. Müslim el-Basrî (ö. 245/860) tarafından yazılan eseridir. Kendisinden sonra Hassâf (ö. 261/875) yazılan *Ahkâmü'l-Evkâf* ile birlikte

³⁶² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 561; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri* s. 24-25; Taş, Aydın, “Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî”, *DİA*, XXXIX, 38-42.

Hüseyin en-Nâsihî (ö. 447/1055), Cemâleddîn el-Konevî (ö. 770/1369) ve Burhâneddîn et-Trablusî (ö. 992/1516) gibi isimlerin ihtisar çalışmalarına konu olmuşlardır.³⁶³

2.3. Ahkâmü'l-evkâf

Hassâf lakabıyla meşhur olan Ebû Bekir Ahmed b. Amr eş-Şeybânî'nin (ö. 261/875) vakıf konusunda yazdığı müstakil eseridir. Hilâl b. Yahyâ'nın *Kitâbü Ahkâmi'l-vakf* isimli eseriyle birlikte alanın önemli kaynakları arasında yer alıp pek çok ortak çalışmaya konu olmuştur.³⁶⁴

2.4. el-Kâfî

Ebû'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî el-Hakîm eş-Şehîd'in (ö. 334/945) İmam Muhammed'e âit *Zâhirü'r-rivâye* adıyla bilinen kitapları bir araya getirerek fıkıh bâblarına göre tasnif ettiği eseridir. Mezhebin en temel kaynaklarından olan eser, *el-Muhtasarü'l-kâfî* adıyla da bilinir. Serahsî tarafından yapılan *el-Mebsût* adındaki meşhur şerhin yanı sıra İsmail b. Yakub el-Enbârî (ö.331/942) ve İsbîcâbî'nin (ö.480/1087) de şerhleri mevcuttur.³⁶⁵

2.5. el-Mebsût

Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî'nin (ö. 483/1090), Hâkim eş-Şehîd 'in (ö. 334/945) *el-Kâfî* adındaki eserini esas alarak ortaya koyduğu eser, Hanefî fikhını delilleri ile birlikte ele alan en geniş kaynak olması sebebiyle mezhep içerisinde önemli bir konuma sahiptir. Serahsî'nin bu eseri hapiste olduğu esnada kitaplarından mahrum iken öğrencilerine imlâ ettirmek sûretiyle meydana getirdiği mukaddimesinde zikredilmektedir.³⁶⁶

³⁶³ el-Basrî, Ebû Bekr Hilal b. Yahya b. Müslim, *Ahkâmü'l-vakf*, Dairetü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, Haydâr Âbad, Birinci baskı, 1355; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 21; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 32-33; Kallek, "Hilâl b. Yahyâ", *DİA*, XVIII, 21.

³⁶⁴ Hassâf, Ebû Bekir Ahmed b. Amr eş-Şeybânî, *Ahkâmü'l-Evkâf*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire, 526; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 21; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 33-34; Öztürk, Abdülvehhab, "Hassâf", *DİA*, XVI, 395.

³⁶⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1378; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 37; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 39-40; Gözübenli, Beşir, "Hakîm eş-Şehîd", *DİA*, XV, 195-196.

³⁶⁶ Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsûd*, Beyrut ty., I-XXX; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1580; Kaya, Eyyüb Said, "el-Mebsût", *DİA*, XXVIII, 214-216.

2.6. Müşkilâtü'l-Kudûrî

Hâherzâde lakabıyla meşhur olan Ebû Bekr b. Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Buhârî'nin (ö. 483/1090) Hanefî fıkının temel kaynaklarından olan Kudûrî'nin *el-Muhtasar* adındaki kitabına yazdığı şerhtir. *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*, *Şerhu müşkilâti'l-Kudûrî*, *Fevâ'idü'l-Kudûrî*, ve *Hallü müşkilâti'l-Kudûrî* gibi farklı isimlerle de bilinmektedir.³⁶⁷

2.7. Zâdü'l-fukahâ

Muhammed b. Ahmed el-İsbicâbî (ö. 535/1140) Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ına yazılan şerhin adıdır.³⁶⁸

2.8. Kitâbü'l-müfid ve'l-mezîd

Ebu'l-Mefâhir Tâcuddîn Abdulğafûr b. Lokman b. Muhammed el-Kerderî (ö. 562/1166-67) tarafından hocası Kirmânî'nin (ö. 543/1149) *Tecrîd* adlı eserine yazılan şerhin adıdır.³⁶⁹

2.9. el-Muhît

Ebû Abdillâh Radiyyüddîn Burhânü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed es-Serahsî'nin (ö. 571/1176) *el-Muhîtü'r-Radavî* ve *el-Muhîtü's-Serahsî* isimleriyle de anılan eseridir. Meşhur Hanefî fıkıh kaynakları arasında yer alan eser, *Muhîti'l-Burhânî* adıyla bilinen Burhânüddîn el-Buhârî'ye âit *Muhît* ile karıştırılması sebebiyle *el-Muhîtü'r-Radavî* olarak tanınmaktadır. Müellif, daha sonraki yıllarda söz konusu eserinin muhtevasını özetleyen *el-Vasît* ve yine aynı eserde yer alan önemli ve sıkça karşılaşılan meselelerin ele alındığı *el-Vecîz* adında iki eser daha telif etmiştir.³⁷⁰

³⁶⁷ Leknevî, *Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 163-164; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 76; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 58; Koca, "Hâherzâde", *DİA*, XV, 135.

³⁶⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1632; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 64; Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, XXXI, 65.

³⁶⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 345; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 77.

³⁷⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1619-1620; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 78-79; Özen, "Radiyyüddîn Serahsî", *DİA*, XXXVI, 542.

2.10. el-Fetâvâ'l-‘Attâbiyye

Ebû Nasr Zeynuddîn Ahmed b. Muhammed el-Attâbî el-Buhârî el-Hanefî'nin (ö. 586/1190) *Cevâmi'* diye de bilinen eseridir. İlk Hanefî kaynaklarına dayanan eser Ebû Hanife ve talebelerinin yanı sıra sonraki dönem Hanefî ulemânın görüşlerini de yansıtmaktadır.³⁷¹

2.11. Bedâiu's-sanâi'

Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî'nin (ö. 587/1191) meseleleri belli bir plan dâhilinde ele alması sebebiyle Hanefî fıkıh külliyyâtı içerisinde ayrı bir öneme sahip olan eseridir. Meselelerin aklî ve naklî deliller bağlamında ele alındığı eserde, Hanefî ulemânın görüşlerinin yanı sıra İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'in görüşlerine de yer verildiği görülür. Hocası Alâeddin es-Semerkindî'ye (ö. 539/1144) âit *Tuhfetü'l-Fukahâ'*'nın şerhi olan eser için hocasının metodunu kullandığını söyleyenler³⁷² bulunmakla birlikte gerek muhteva gerek metod bakımından hocasını aştığı ifade edilmiştir.³⁷³

2.12. el-Fetâva'l-Hâniyye

Kâdîhan lakabıyla tanınan Ebû'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî'ye (ö. 592/1196) âit *Fetâvâ Kâdîhân* ismiyle de meşhur olan eserdir. Hanefî mezhebinin en muteber fetva kitaplarından biri olan eser klasik fıkıh kitaplarının sistematığına göre telif edilmiştir. Nazari fıkıh konularına yer verilen eserde sıkça rastlanılan konuların yoğun bir şekilde işlenmesi fetva konusunda önemli kolaylıklar sağlamıştır. Hanefî ulemânın görüşleri üzerinde yoğunlaşıl原因 eserinde diğer mezhep görüşlerine nadiren yer verilmiştir.³⁷⁴

³⁷¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 567; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 83.

³⁷² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 371; Leknevî, *Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 53.

³⁷³ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 84-85; Ünal, Halit, "Bedâiu's-Sanâi'", *DİA*, V, 294.

³⁷⁴ et-Temîmî, Takıyyüddin b. Abdilkâdir, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), Kahire 1390/1970, III, 116-117; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1227; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 85; Özel, "Kâdîhan", *DİA*, XXIV, 121-123.

2.13. el-Hidâye

Mergînânî ismiyle meşhur olan Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) Kudûrî'ye âit *el-Muhtasar* ve Şeybânî'ye âit *el-Câmi'u's-sağîr*'da yer alan meseleleri bir araya getirmek sûretiyle kaleme aldığı *Bidâyetü'l-mübtedî* adlı eserine sonradan yazdığı şerhtir. Hanefî mezhebinin en tanınmış ve muteber kaynaklarından biri olan eser, pek çok şerh ve hâşiye çalışmasına konu olmakla birlikte medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş ve pek çok kez basılmıştır.³⁷⁵

2.14. et-Tecnîs ve'l-mezîd fi'l-fetâvâ

Vâkıat türlerinden olan eser Burhânüddîn el-Mergînânî tarafından klasik fıkıh kitapları sistematığı ile ele alınmış hacimli bir eserdir.³⁷⁶

2.15. Câmiu'l-Usûl

İbnü'l-Esîr Mübârek b. Muhammed'in (ö. 606/1210) Kütüb-i Sitte'de yer alan hadisleri bir araya topladığı eserinin adıdır. Üç bölüm üzerine telif edilen eserin en önemli özelliği garip kelimelerin belli başlıklar altında şerhedilmesi olarak görülmüştür.³⁷⁷

2.16. Muhîtü'l-Burhânî

Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdülazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî'nin (ö. 616/1219) Hanefî fıkına dair yazdığı eserin adıdır. el-Buhârî, İmam Muhammed'in *zâhiru'r-rivâye* isimli eserindeki meseleleri ele aldığı bu kitabında, bunlara ilave olarak *nevâdir* görüşleri, daha sonraki yıllarda ortaya çıkan birtakım olaylar ve âlimlerin bunlara verdiği cevapları da zikretmiştir. *el-Muhît*, *el-Muhîtü'l-kebîr*, *el-Muhîtü'l-Burhânî* ve *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fıkı'n-Nu'mânî* isimleri ile de bilinen eser, Radiyyüddîn es-Serahsî'nin *Muhît*'iyle karıştırıldığı için *el-Muhîtü'l-Burhânî* ismiyle

³⁷⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2031-2040; Kallek, Cengiz, "el-Hidâye", *DİA*, XVII, 471-473; Koca, Ferhat, "Mergînânî", *DİA*, XXIX, 182-183.

³⁷⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 352-353; Leknevî, *Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 141; Koca, "Mergînânî", *DİA*, XXIX, 182.

³⁷⁷ Çakan, İ. Lütfi, "Câmiu'l-Usûl", *DİA*, VII, s. 136.

yaygınlık kazanmıştır.³⁷⁸ Sahih ve zayıf görüşleri ayırt etme hususunda titiz davranmadığı gerekçesiyle, muteber olmayan kaynaklar arasında zikredilmiştir.³⁷⁹

2.17. ez-Zahîratü'l-Fetâvâ

Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdülazîz b. Ömer b. Mâzeh el-Buhârî'nin (ö. 616/1219) meşhur kitabı *Muhîtu'l-Burhânî*'yi ihtisar ederek telif ettiği eser *ez-Zahîratü'l-Burhâniyye* adıyla da meşhurdur. Kâtip Çelebi, ulemâ nezdinde her iki eserin de makbul olduğunu zikretmiştir.³⁸⁰

2.18. Yetîmetü'd-dehr

Alâuddîn Muhammed b. Muhammed et-Tercümânî el-Mekkî el-Harezmi'nin (ö. 645/1247) *Yetîmetü'd-dehr fî fetâva ehli'l-asr* adındaki kitabıdır.³⁸¹

2.19. el-Kunye

Eserine nispetle Sâhibü'l-Kunye olarak da bilinen Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmînî'nin (ö. 658/1260) Hanefî fıkhnın önemli kaynaklarından biri olan *Kunyetü'l-Münye* isimli kitabıdır. Hocası Fahreddîn Bedî tarafından, Hanefî fıkıh kaynaklarında bulunan veya bulunmayan meselelerin soru-cevap şeklinde tasnif edilmesiyle telif edilen *Münyetü'l-fukahâ* isimli eserin bir muhtasarı mahiyetindedir. Bazı araştırmacılar nezdinde rivayet zaafıyla meşhur olduğu zikredilmiştir.³⁸²

2.20. el-Kifâye

Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî (ö. 691/1292) tarafından *el-Hidâye* üzerine yazılan şerhlerden biri olup Muhammed b.

³⁷⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 823- II, 1619; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 96-97; Uzunpostalcı, Mustafa, "Burhâneddin el-Buhârî", *DİA*, VI, 435-437; Özen, "Radiyyüddîn Serahsî", *DİA*, XXXVI, 542.

³⁷⁹ Düzenli, *İstanbul Müftülüğü Kütüphanesinde Bulunan Meşihat Fetvaları*, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 150.

³⁸⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 823; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 96-97.

³⁸¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2049; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-'ârifîn*, II, 125; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 104.

³⁸² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1357; Leknevî, *Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 212-213; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 107-108; Özen, "Zâhidî", *DİA*, XLIV, 81-83; Düzenli, *İstanbul Müftülüğü Kütüphanesinde Bulunan Meşihat Fetvaları*, s. 150.

Ahmed el-Konevî³⁸³ (ö. 764/1363) tarafından tamamlanarak *Tekmiletü'l-fevâid* adı verilmiştir. *Şerhu'l-Hidâye*, *Müşkilâtü'l-Hidâye*, *Hâşiye ale'l-Hidâye* ve *el-Kifâye fi şerhi'l-Hidâye* gibi farklı isimler altında kaydedilen eserin çok sayıda yazmasının varlığından bahsedilmektedir.³⁸⁴

2.21. en-Nihâye

Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî (ö. 714/1314) tarafından *el-Hidâye* üzerine yazılan şerhtir. Leknevî, pek çok meseleyi ihtiva etmesi sebebiyle bu eseri *Hidâye* şerhlerinin en kapsamlısı olarak tanımlamıştır. Son dönem araştırmacıları tarafından eserin, Süleymaniye, Manisa ve Edirne gibi kütüphanelerde pek çok nüshasının bulunduğu ifade edilmiş ve bu durum Anadolu'da esere gösterilen bir rağbet olarak yorumlanmıştır.³⁸⁵

2.22. Mi'râcü'd-dirâye

Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî el-Kâkî'nin (ö. 749/1348) 745/1344 yılında tamamladığı *el-Hidâye* şerhidir. Karşılaştırmalı bir çalışma yapılan eserde, *Hidâye*'nin metni *Bidâyetü'l-mübtedî* ile Şeybânî'ye âit *Câmiu's-sağîr*'inde yer alan ibareler birlikte değerlendirilerek yer yer mukayeselerde bulunulmuştur. Ayrıca *Hidâye*'de bulunmayan ferâiz konusu *Muhtasaru'l-Kudûrî*'den faydalanılarak eserin sonuna ilave edilmiştir. Dört imamın görüşlerinin sahih ve muhtar olarak ele alınmasının yanı sıra kadim ve yeni görüşler de delilleriyle birlikte zikredilmiştir.³⁸⁶

2.23. Gâyetü'l-beyân

el-Hidâye şerhlerinden biri olan eser, *Gayetü'l-beyân* ve *nâdiretü'l-akrân fi âhiri'z-zamân* ismi ile zikredilmiştir. Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr

³⁸³ Bkz. Kallek, "İbnü'r-Rabve", *DİA*, XXI, 179.

³⁸⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2033; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 115-116; Rıdvanoğlu, Mahmud, "Habbâzî", *DİA*, XIV, 342-343.

³⁸⁵ Leknevî, *Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 62; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 126-127; Yaran, Rahmi, "Siğnâkî", *DİA*, XXXVII, 164-166.

³⁸⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1738; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 135; Kayapınar, Hüseyin "Kâkî", *DİA*, XXIV, 216.

Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî (ö. 758/1357) tarafından 721 yılında başlanarak yirmi altı yıl sonra 747'de tamamlanmıştır.³⁸⁷

2.24. el-Yenâbî‘

Ebû Abdullah Reşîdüddin Mahmûd b. Ramazan er-Rûmî'nin (ö. 769/1368) *el-Yenâbî‘ fî ma‘rifeti‘l-usûl ve‘t-tefâri‘* adıyla Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ına yazdığı şerhtir.³⁸⁸

2.25. el-‘Înâye

Kısaca Bâbertî lakabıyla tanınan Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî'nin (ö. 786/1384) *el-Hidâye* üzerine yazdığı şerhin adıdır. Sîgnâki'nin şerhi başta olmak üzere *Hidâye* şerhleri esas alınarak telif edilen eserde, dil ve usûl yönünden tahlillere yer verilmekle birlikte yer yer şârihlere tenkitlerde bulunulmuştur.³⁸⁹

2.26. el-Fetâva‘t-Tatarhâniyye

Ferîdüddîn Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) Merginânî'nin *el-Hidâye* isimli kitabını esas alarak telif ettiği eser, klasik Hânefi furu‘ kitaplarında takip edilen metod üzerine yazılmıştır. *Zâdu's-sefer*, *zâdu'l-müsâfir* isimleri ile de bilinen eser *el-Muhîtu‘l-Burhânî*, *ez-Zahîra*, *Fetâvâ Kâdîhân* ve *ez-Zahîriyye* gibi kaynaklardaki meseleleri toplamıştır. *Hidâye*'nin bab tasnifini esas alan eserin, İstanbul ve Kayseri kütüphanelerinde çok sayıda yazmasının bulunduğu zikredilmiştir.³⁹⁰

³⁸⁷ Leknevî, *Fevâ‘idü‘l-behiyye*, s. 50; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, s. 138-139; Akgündüz, “İtkânî”, *DİA*, XXIII, 464-465.

³⁸⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü‘z-zunûn*, II, 1632, 2051; Koca, “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 65.

³⁸⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü‘z-zunûn*, II, 2035; Leknevî, *Fevâ‘idü‘l-behiyye*, s. 195; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, s. 152-153; Aytekin, “Bâbertî”, *DİA*, IV, 377-378.

³⁹⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü‘z-zunûn*, I, 268; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, s. 154-155; Koca, “el-Fetâva‘t-Tatarhâniyye”, *DİA*, XII, 446-447.

2.27. Mecma' Şerhi

Firiştehoğlu İbn Melek olarak tanınan İzzuddîn Abdullatif b. Abdulaziz b. Melek'in (ö. 797/1394-95) İbnu's-Saatî'nin (ö. 694/1294) *Mecmau'l-Bahreyn* isimli eserine yazdığı şerhin adıdır.³⁹¹

2.28. el-Fetâva'l-Bezzâziyye

Hâfizüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî (ö. 827/1424) tarafından 812/1410 tarihinde kaleme alınan eser, *el-Câmi'u'l-vecîz* ve *Fetâva'l-Kerderî* isimleriyle de tanınmaktadır. Kendisinden önceki muhtelif kitaplarda geçen vakıalara yer vermesinin yanı sıra kendi döneminde meydana gelen çeşitli meselelerin fetvalarını da yansıtması açısından önem arz etmektedir.³⁹²

2.29. Fethu'l-Kadîr

İbnü'l-Hümâm diye meşhur Muhammed b. Abdulvâhid b. Abdulhamîd Kemâlüddîn (ö. 861/1457) tarafından *el-Hidâye* üzerine yazılan en hacimli şerhlerden bir olan eser, hükümleri istidlâl tarzı ve hadis değerlendirmelerinin yoğunluğuyla diğerlerinden ayrılır. Mezhep içi ve mezhepler arası ihtilafları ayrıntılı olarak ele alan müellif, sonrasında kendi görüşlerine de yer vermiştir. Müellifin vefatı üzerine yarım kalan eser daha sonra Kadızâde Ahmed Şemseddîn (ö. 988/1580) tarafından tamamlanarak *Netâicü'l-efkâr fî'r-rumûz ve'l-esrâr* adını almıştır.³⁹³

2.30. Vikâye

Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî'nin (VII-VIII/XIII-XIV. Asır) *el-Hidâye*'de geçen meseleler üzerinden ortaya koyduğu eserdir. *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye* ismiyle de bilinen eser, Hanefî

³⁹¹ Leknevî, *Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 107; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 167.

³⁹² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 242; Leknevî, *Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 187-188; Özel, "Bezzâzî", *DİA*, VI, 113-114.

³⁹³ Leknevî, *Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 180; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 183-184; Kallek, "el-Hidâye", *DİA*, XVII, 473.

hukuk literatürünün temel kaynaklarından olup “mütûn” ismiyle anılan eserler arasında yer alır.³⁹⁴

2.31. Ğıyâsü'l-müftîn

Ebussuûd Efendi'nin Türkçe mesh risâlesinde, doğrudan nakil yapmak yerine yorumda bulunarak atıf yaptığı *Ğıyâsü'l-müftîn* isimli eser hakkında bibliyografya kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlanılmamakla birlikte, *Keşfü'z-zunûn*'da *Tatarhâniyye*'den naklen *el-Ğıyâsiyye mine'l-Fetâva* adında bir kitaptan bahsedildiği görülmüştür.³⁹⁵ Huccetü'l-İslâm İmâmü'l-Kebîr Dâvûd İbn Yusuf el-Hatîb'e (ö.) âit olan bu eser ile yapılan karşılaştırmada, söz konusu atfı doğrular bilgilere rastlanılmıştır. Örneğin, Ebussuûd Efendi risâlesinde *Ğıyâsü'l-müftîn* ismini zikrederek meshin caizliği hususunda ‘kalın bez’ tabirinden söz ettiği, *el-Ğıyâsiyye mine'l-Fetâva* isimli eserde ise ‘Türk keçesi’nden yapılan mestler üzerine meshe cevaz verildiği görülmüştür. Bu iki ifade arasındaki benzerlikten hareketle söz konusu eserlerin aynı eser olma ihtimali yüksek bulunmuştur.³⁹⁶

³⁹⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2020; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri* s. 119; Bedir, “Vikâyetü'r-rivâye”, *DİA*, XLIII, 106-108.

³⁹⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1213.

³⁹⁶ el-Hatîb, Dâvûd İbn Yusuf, *el-Fetâva'l-Ğıyâsiyye*, Matbaa-i Âmiriyye, Bulak 1321, s. 15.

SONUÇ

Uzun yıllar şeyhülslâmlık vazifesini üstlenen Ebussuuûd Efendi'nin müslümanların problemlerini çözüme kavuşturmak adına döneminin tartışmalı konuları üzerinde yazdığı birtakım müstakil risâleleri bulunmakla birlikte, vazifesi gereği çok sayıda fetvasının olduğu da bilinmektedir. Bu fetvaların Veli b. Yusuf, Bozanzâde Mahmud ve Sinan b. Ramazan gibi isimler tarafından derlenmiş nüshalarının yanı sıra kütüphanelerde dağınık bir şekilde kaydedilmiş olanları da mevcuttur. Dolayısıyla bu dağınıklık, bir varak veya tek sayfa şeklinde kaydedilmiş bazı uzun fetvaların müstâkil bir risâle olarak anlaşılmasına yol açmıştır. Bu sebeple, kütüphane kayıtlarında Ebussuuûd Efendi'ye nispet edilen fıkıh risâleleri ile ilgili yapılan bu araştırmada, farklı isimler altında zikredilen pek çok risâle tespit edilmekle birlikte, yapılan mukayeseler esnasında temelde yirmi üç eserin var olduğu görülmüştür.

Mevcut eserlerinden; *Risâle fî vakfî'l-menkûl*, *Risâle fî vakfî't-tavâhin ale'l-erâzi'l-mevkûfe li'l-gayr*, *Risâletü'l-vakf*, *Bidâ'atü'l-kâdî*, *Şurût'us-salât*, *Mes'eletün müteallikatün bi'l-kazâi beyne'l-ibâd*, *Fetva Kâtiplerine Tenbih*, *Gedik/Süknâ Risâlesi*, mesh risâleleri ve *Hidâye* çalışmaları ile usûl çalışmaları müstakil birer risâle olarak ele alınırken, *Risâle fî tescîli'l-evkâf*, *Risâle fî bey'il batıl ve vakfî'l-lâzım*, *Risâletü'l-vakf*, *Ehlü'l-bid'a'ya âit bir risâle* ve *Risâle fî taksîmi'l-arâzi* adındaki metinlerin fetvalarından bir parça olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanısıra kendisine nispet edilen *el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrâti ve't-tefrît*, *Risâletü't-teğannî li Ebi's-Suûd* ve *er-Risâletü'l-hasbiyye fî ş-şehâdeti'l-hasbiyye* adındaki üç eserin Ebussuuûd Efendi'ye âidiyetini ifade eden herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.

Yapılan incelemeler neticesinde, söz konusu risâlelerin içerik bakımından genel olarak vakıf, para vakfı, arazi, kadılığın hükmü gibi vakıf ve yargı hukuku etrafında şekillendiği görülmüştür. Buradan anlaşıyor ki, vakıfların yoğunlukta olduğu bu dönemde önemli problemlerin başında vakıf hukuku gelmektedir. Aynı zamanda kadılık yapmanın hükümleri tartışmasının artmasıyla kadılık mesleği sistem ve önem olarak ön plana çıkmıştır. Yine bu dönemde toplumda büyük bir kargaşa ve tartışmaya neden olan mesh konusuna da kayıtsız kalmadığı görülen Ebussuuûd Efendi'nin, meseleyi hem

Türkçe hem Arapça olarak iki farklı dilde kaleme almış olması, ibadetler konusundaki hassasiyetini göstermektedir.

Bir fıkıhçı olarak Ebsussuûd Efendi'nin söz konusu telifatında kullandığı metod ve istifade ettiği kaynaklara bakıldığında, naslardan ziyade klasik kaynaklara dayandığı dikkat çekmektedir. Risalelerinde yoğun nakillere yer vermesinin yanı sıra yer yer tahriç, tercih ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Bir kaç dışında genel olarak muteber fıkıh kitaplarından faydalanan Ebussuûd Efendi'nin kaynak kullanımında seçici ve titiz davrandığı görülmekle birlikte, Hanefi kaynakların dışına çıkmayarak, mezhebe bağlı bir telif çalışması yürüttüğü anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABBASOV**, Azar, “Tahkîk Bidâ‘atü’l-kâdî li-ihitiyâcihi ileyhi fil-müstakbel ve’l mâzî”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 35, 2016, s. 127-183.
- AKGÜNDÜZ**, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, IV, 76-104.
- _____, *İslam Hukuku ve Osmanlı Tatbikatı Araştırmaları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2009, s. 165-180.
- _____, “Ebussuûd”, *DİA*, X, 365-371.
- _____, “İtkânî”, *DİA*, XXIII, 464-465.
- ARSLAN**, Ahmet Turan, *İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrîsâtındaki Yeri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1992.
- ÂŞIK Çelebi**, *Zeylû’ş-Şekâik*, thk. Abdurrezzak Berekât, Dâru’l-Hidâye, Kahire 1428/2007.
- ATÂÎ**, Nev’izâde, *Hadâiku’l-Hakâik*, İstanbul 1989.
- ATEŞ**, Süleyman, “Ebu’s-Suûd Efendi”, *Kur’an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, sayı 9, Temmuz 1998, s. 1-13.
- _____, “Ebu’ssuûd Efendi”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 1, 1999.
- ATSIZ**, Hüseyin Nihal, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967.
- AYDEMİR**, Abdullah, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, t.y., Ankara.
- _____, “Ebussuud Efendi 1”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. XII, sayı II, Mart-Nisan 1973, s. 97-104.
- _____, “Ebussuud Efendi 2”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. XII, sayı III, Mayıs-Haziran 1973, s. 136-144.
- _____, “Ebussuud Efendi 3”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. XII, sayı V, Eylül-Ekim 1973, s. 283-295.

- AYDIN**, M. Akif, “Osmanlı Hukuku”, Kollektif, *Osmanlı Medeniyeti Siyaset-İktisat-Sanat*, Klasik Yayınları, İstanbul 2005, s. 171-224.
- AYNÎ**, Bedreddin el-Aynî, ‘*Umdetü’l-kârî fî şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Kitab-ı mevâkîtü’s-salât, (thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer), Dârü’l-Kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 1421/2011, c. 5, s. 9.
- AYTEKİN**, Arif, “Bâbertî”, *DİA*, IV, 377-378.
- AZAMAT**, Nihat, “Hamza Bâlî”, *DİA*, XV, 503-505.
- BAĞDATLI**, İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-‘ârifîn esmâü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn*, Maarif-i Celîle, İstanbul 1955, I-II.
- BAKIRCI**, Selami, “Ebu’s-Suûd Efendi’nin Kanûnî Sultan Süleyman’a Mersiyesi”, *EKEV Akademi Dergisi*, yıl 7, sayı 16, 2003, s. 197-210.
- BALCI**, Ahmet Ali, *Ebüssuûd Efendi’nin Bidâatü’l-Kâdî Adlı Risalesinin Tahkik ve Tahlili*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.
- BALTACI**, Cahit, *Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976.
- BASRÎ**, Ebû Bekr Hilal b. Yahya b. Müslim el-Basrî, *Ahkâmü’l-vakf*, Dairetü’l-Maârifî’l-Osmâniyye, Haydâr Âbad, Birinci baskı, 1355.
- BAYSUN**, M. Cavid, “Ebüssu’ud”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1948, IV, 92-99.
- BEDİR**, Murteza, “Vikâyetü’r-rivâye”, *DİA*, XLIII, 106-108.
- _____, “Ebü’l-Berekât en-Neseî”, *DİA*, XXXII, 567-568.
- BİRGİVÎ**, Takıyyüddîn Mehmed, *es-Seyfü’s-sarîm fî ‘ademî cevazî vakfî’l-menkûl ve ‘d-derâhim*, Slm. Ktp., Esad Efendi, nr. 1581, vr. 218-249 (1079 istinsahlı).
- _____, Reisülküttab, nr. 1207, vr. 38-73.
- _____, *el-Kavlü’l-vasît beyne’l-ifrâti ve’t-tefrît*, Slm. Ktp., Esad Efendi, 615, vr. 107b-110a.
- _____, *Tarîkat-ı Muhammediyye Sîret-i Ahmedîyye*, (thk. Muhammed Hüsni Mustafa), (trc. Mehmet Fatih Güneş), Kalem Yayınevi, İstanbul 2004.

- BOSTAN**, Nimet, *Ebussuûd Efendi (Ecdadı, Evladı ve Akrabaları)*, Basılmamış Bitirme Tezi, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 1949-1950.
- BUHÂRÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru's-selâm, 2. Baskı, Riyad 1419/1999.
- BURSALI**, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333.
- CERRAHOĞLU**, İsmail, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2016.
- ÇAKAN**, İ. Lütî, "Câmiu'l-Usûl", *DİA*, VII, 136.
- ÇİVİZÂDE**, Muhyiddin Mehmed, *Risâle fî vakfî'd-derâhîm ve'd-denânîr alâ Risâleti Ebi's-Suûd*, Slm. Ktp., Tekelioğlu, nr. 369, vr. 41-56.
- _____, *Risâle fî'l-mesh ale'l-huffeyn*, Slm. Ktp., Serez, nr. 960, vr. 140-146.
- DAĞLAR**, Abdülkadir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Türkçe Mektupları*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001.
- DEMİR**, Abdullah, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Âliyye'nin Büyük Hukukçusu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.
- DEVELİ**, Hayati, "Kemalpaşazâde ve Ebussuûd'un Galatât Defterleri", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, sayı 4, İstanbul 1997, s. 99-123.
- DİA**, "İsmâil Ma'sûkî", XXIII, 112-114.
- DÖNDÜREN**, Hamdi, "Bir Fakih Olarak Ebussuûd", *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*, Sempozyum 23-25 Mayıs, 1997, İskilip, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Yay. Haz. Mevlüt Uyanık, Ankara 1998, s. 258-276.
- DUMLU**, Emrullah, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâsı Arasında Para Vakıfları Etrafında Cerayan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal-Çivizâde, Birgivî)", *İLTED*, Erzurum 2015/2, sayı 44, s. 303-337.
- DÜZDAĞ**, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi ve Fetvaları, Kanunî Devrine Osmanlı Hayatı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012.

DÜZENLİ, Pehlul, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2012.

_____, *İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi'nde Bulunan Meşihat Fetvâları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

_____, *Ma'rûzât Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi*, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

_____, “Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, *TALİD*, c. 3, Sayı 5, 2005, s. 441-475.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, (thk. Muhammed b. Salih er- Râcihi), Beytü'l-Efkar, Ürdün ty.

EBUSSUÛD, Muhammed b. Şeyh Muhyiddîn b. Muhammed b. Mustafâ, *Risâletün fi'l-fark beyne'l-makâm ve'l-mukâm*, Slm Ktp. Esad Efendi, 3729, vr. 51b.

_____, *Galatât-ı 'Avâm*, Slm. Ktp., Esad Efendi, nr. 3755, vr. 4a-4b.

_____, *Ta'lika ale'l-Hidâye*, Slm. Ktp., Lâleli, nr. 876, vr. 11b-196b.

_____, Slm. Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2035.

_____, *Risâle fi'l-fikh*, Slm. Ktp., Atıf Efendi, nr. 2831, vr. 89a-116b.

_____, *Tehâfütü'l-emcâd fi evvel-i Kitâbi'l-cihâd*, Slm. Ktp., Mehmed Âsım Bey, nr. 706, vr. 9-13.

_____, *Risâle fi vakfi'l-menkûl*, Slm. Ktp., Esad Efendi, nr. 1581, vr. 250b-267a.

_____, Slm. Ktp., Reşid Efendi, nr. 1177, vr. 133-142.

_____, Slm. Ktp., Esad Efendi, nr. 3550, vr. 87-101.

_____, Slm. Ktp., İbrahim Efendi, nr. 372, vr. 20-32.

_____, Slm. Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 1136, vr. 1-18.

_____, Slm. Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 6044, vr. 49a-67a.

_____, *Risâle fi vakfi't-tavâhin ale'l erâzi'l mevkûfe li'l gayr*, Slm. Ktp., Reşid Efendi, 1152, vr. 156b-158b.

_____, *Risâletü'l-vakf*, Slm. Ktp., Şehid Ali Paşa, 2828, vr. 116-117.

_____, *Risâle fi tescili'l-evkâf*, Slm. Ktp., Lâleli, 835, vr. 7-17.

- _____, *Fetâvâ-i Ebussuûd*, İsmihan Sultan, nr. 226, vr. 1-282.
- _____, *Risâletü'l-vakf*, Slm. Ktp., İzmir, nr. 477, vr. 32-34.
- _____, *Gamezâtü'l-melîh fî evveli kasri'l-âmm mine't-Telvîh*, Slm. Ktp., Bağdatlı Vehbi, 2035, vr. 37b-40b.
- _____, *Sevâkıbü'l-enzâr fî evâili kitâbi'l-Menâr*, Slm. Ktp., Bağdatlı Vehbi, 2035, vr. 21b-27a.
- _____, *Risâle müteallika bi'l-usûl*, Slm. Ktp., Ragıp Paşa, nr. 1460, vr. 152-154.
- _____, *Bidâ'atü'l-kâdî li-ihitiyâcihi fil-müstakbel ve'l mâzî*, Slm. Ktp., Lâleli, 3711, vr. 30b-39b.
- _____, Slm. Ktp., Âtîf Efendi, 2582, vr. 22-29.
- _____, Slm. Ktp., Hacı Mahmud Efendi, 6314, vr. 31b-43b.
- _____, Slm. Ktp., Hüdâi Efendi, 1811, vr. 52-62.
- _____, *Risâle fî cevâzi'l-mesh 'ale'l-huff*, Slm. Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2795, vr. 95-97.
- _____, Slm. Ktp., Kasidecizâde, nr. 710, vr. 106-113.
- _____, Slm. Ktp., Lâleli, nr. 876, vr. 1-12.
- _____, Slm. Ktp., Pertev Paşa, nr. 621, vr. 43-45.
- _____, Slm. Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 936, vr. 1b-21a.
- _____, *Şurût'us-salât*, Slm. Ktp., Esad Efendi, 3782, vr. 145b-152b.
- _____, *Mes'eletün müteallikatün bi'l-kazâi beyne'l-ibâd*, Slm. Ktp., Esad Efendi, nr. 3809, vr. 181b-182b.
- _____, *Fetva Kâtiplerine Tenbih*, Slm. Ktp., Esad Efendi, nr. 1017, vr. 95b-98b.
- _____, *Gedik/Süknâ Risâlesi*, Slm. Ktp., İsmihan Sultan, nr. 223, vr. 133b-136a.
- _____, *Ehlü'l bid'a'ya Âit Bir Risâle*, Slm. Ktp., Lala İsmail Paşa, nr. 706, vr. 235-236a.
- _____, *Risâle fî taksîmi'l-arâzi*, Slm. Ktp., Esad Efendi, nr. 3459, vr. 185-187.

EVLİYA Çelebi, *Seyahatnâme*, İkdâm Matbaası, y.y., 1314, I, II.

FENÂRİZÂDE, Muhyiddin Çelebi, *Risâle fî cevâzi'l-mesh 'ale'l-huffeyn*, Slm. Ktp., Kasıdecizâde, nr. 710, vr. 93b-97a.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn Muhammed b. Yakub, *el-Kamûsü'l-muhît*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1429/2008.

GÖZÜBENLİ, Beşir, "Hakîm eş-Şehîd", *DİA*, XV, 195-196.

GÜLTEPE, Necati, *Ebussuud Efendi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1984.

HATÎB, Dâvud İbn Yusuf el-Hatîb, *el-Fetâva'l-Ğıyâsiyye*, Matbaa-i Âmiriyye, Bulak 1321.

HASSÂF, Ebû Bekir Ahmed b. Amr eş-Şeybânî, *Ahkâmü'l-Evkâf*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire, t.y.

IMBER, Colin, *Şeriattan Kanuna*, çev. Murteza Bedir, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004.

İRÂKÎ, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin el-İrâkî, *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr*, (thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abdu'l-maksûd), Mektebetü'd-dâru't-Taberiyye, Riyad 1415/1995

İBN ABDÜLBERR, *Câmi'u beyâni'l-'ilm* (thk. Ebü'l Eşbâl ez-Züheyri), Dârü'l-İbnü'l-Cevzî, t.y.

İNANIR, Ahmet, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)", *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul 1988, s. 273-285.

_____, "Lutfi Paşa", *DİA*, XXVII, 234-236.

_____, "Medrese", *DİA*, XXVIII, s. 327-328.

İSKİLİBÎ, Velî b. Yusuf el-İskilibî, *Mecmau'l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1098, vr. 5a.

_____, *Fetâvâ-i Ebussuûd*, İsmihan Sultan, nr. 223, vr. 1-323.

İZGİ, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz Yayıncılık, 1997.

KALLEK, Cengiz, “el-Hidâye”, *DİA*, XVII, 471-473.

_____, “İbnü’r-Rabve”, *DİA*, XXI, 179.

_____, “Hilâl b. Yahyâ”, *DİA*, XVIII, 21.

KARAMAN, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2009.

KÂTİP Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütübi ve’l-fünûn*, Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, Beyrut, t.y., I-II.

KAYA, Eyyüb Said, “Sinan Efendi”, *DİA*, XXXVII, 228-229.

_____, “el-Mebsût”, *DİA*, XXVIII, 214-216.

KAYA, Süleyman, “Mahkeme Kayıtlarının Klavuzu: Sakk Mecmuaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (TALİD), c. 3, sayı 5, 2005, s. 379-416.

KAYA, Veli, *Ebussu’ud Efendi’nin Tasavvufa ve Sufilere Bakışı*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

KAYAPINAR, Hüseyin “Kâkî”, *DİA*, XXIV, 216.

KAZICI, Ziya, “Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi”, *Diyanet Dergisi*, c. 18, sayı 5, Eylül-Ekim 1979, s. 292-299.

KILIÇ, Muharrem, “Muhakeme Hukukunun Biçimsel Rasyonalitesi Bağlamında Osmanlı Hukukunda Belge Tanzimi: Kadı Ebussuûd’un Sak Risalesi”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sayı 5, 2008, s. 45-63.

KOCA, Ferhat, “Mergînânî”, *DİA*, XXIX, 182-183.

_____, “el-Fetâva’t-Tatarhâniyye”, *DİA*, XII, 446-447.

_____, “Hâherzâde”, *DİA*, XV, 135.

_____, “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 64-66.

KÖKSAL, Asım Cüneyd, *Fıkıh ve Siyaset Osmanlılarda Siyâset-i Şer’iyye*, Klasik Yayınları, İstanbul 2016.

KUBBEALTI, **Lügat**, lügatim.com.

LEKNEVÎ, Ebü’l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *Fevâ’idü’l-behiyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*, Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, Kahire, t.y.

- MÂLİK**, Mâlik b. Enes, (rivayet-i Yahya b. Yayha b. Kesîr el-Leysî), Dâru'l-Erkâm, Beyrut 1428/2007.
- MECDÎ**, Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şekâik*, İstanbul 1989.
- MERGÎNÂNÎ**, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî (ö. 593/1197), *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, ty., I-IV.
- MÜSLİM**, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, (thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Dâru Kurtuba, Beyrut 1430/2009.
- OCAK**, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- OKUR**, Kâşif Hamdi, “Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendi'nin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005/1-2, cilt: IV, sayı 7-8, s. 33-58
- ÖNDER**, Şule, *İslam ve Osmanlı Hukukunda İmam Birgivi ve Ebussuud Efendi'nin Para Vakfı Tartışmaları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2006.
- ÖNGÖREN**, Reşat, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- _____, “Muhyiddin Karamânî”, *DİA*, XXXI, 82-83.
- ÖZ**, Mehmet, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.
- ÖZCAN**, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları*, Türk Tarih Kurumu, 2003.
- _____, “İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risâlesi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, 2000.
- ÖZEL**, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2014.
- _____, “Bezzâzî”, *DİA*, VI, 113-114.
- _____, “Kâdîhan”, *DİA*, XXIV, 121-123.
- ÖZEN**, Şükrü, “Sadrüşşerîa”, *DİA*, XXXV, 427-431.
- _____, “Tenkîhu'l-Usûl”, *DİA*, XL, 454-458.

_____, “Sa‘düddîn et-Teftâzânî”, *DİA*, XL, 299-308.

_____, “Radiyyüddîn Serahsî”, *DİA*, XXXVI, 542.

_____, Özen, “Zâhidî”, *DİA*, XLIV, 81-83.

ÖZTÜRK, Abdülvehhab , “Hassâf”, *DİA*, XVI, 395.

ÖZTÜRK, Yücel, “Kefe”, *DİA*, XXV, s. 182-184.

PAKİSTÂNÎ, Ebu’l-Eşbâl Sagîr Ahmed Şâgîf el-Pakistânî, *Risâle fî cevazi vakfî’n-nukûd li Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-Îmâdî*, (Tahkik ve ta’lik), Dâr’u İbn Hazm, Beyrut 1417/1997.

PEÇEVÎ, İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevî*, Matbaa-i Âmire, y.y., 1864.

RIDVANOĞLU, Mahmud, “Habbâzî”, *DİA*, XIV, 342-343.

SÂMÎ, Şemseddîn, *Kâmûsü’l-a’lâm*, İstanbul 1306.

SERAHSÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsûd*, Beyrut ty., I-XXX.

SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, (Yay. Haz. Nuri Akbayer), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

SUNAR, Mehmet Mert, “Ulûfe”, *DİA*, XLII, 124-126.

ŞAHİN, Şamil, *Sevâkıbü’l-enzâr fî evâilî’l-envâr şerhu’l-Menâr*, İstanbul 1436/2015.

TABERÂNÎ, Ebü’l-Kâsım Müsnidü’d-dünya Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, (thk. Ebu Muaz Tarık b. Avd’ullah b. Muhammed), Dârü’l-harameyn, Kahire 1415/1995.

TAŞ, Aydın, “Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî”, *DİA*, XXXIX, 38-42.

TEMÎMÎ, Takıyyüddin b. Abdilkâdir et-Temîmî, *et-Tabakâtü’s-seniyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), Kahire 1390/1970, I-III.

TİRMİZÎ, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsa, *es-Sünen*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), y.y, 1388/1968, I-V.

TURAN, Fikret, “Şeyhülislâm Ebussuûd’un İmlâ Kuralları: Onaltıncı Yüzyılda Osmanlı İmlâsında Yerlileşme Eğilimleri ve Bir Tepki”, *İlmî Araştırmalar*, sayı 9, İstanbul 2000, s. 221-238.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1949.

_____, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.

UZUNPOSTALCI, Mustafa, “Burhâneddin el-Buhârî”, *DİA*, VI, 435-437.

ÜNAL, Halit, “Bedâiu’s-Sanâi’”, *DİA*, V, 294.

YARAN, Rahmi, “Siğnâkî”, *DİA*, XXXVII, 164-166.

ÖZGEÇMİŞ

1991’de Kütahya’da doğdu. 2009 yılında Kütahya İmam-Hatip Lisesi’nden, 2014 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Aynı yıl Yalova Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi’nde yüksek lisans programına yerleşti. 2014 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri bölümüne Araştırma Görevlisi olarak atandı.

